

**HATTAT BAKKAL ÂRİF EFENDİ
HAYATI, SANATI ve ESERLERİ**

Fatih Sultan DEMİR

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN
2017
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Fatih Sultan DEMİR

HATTAT BAKKAL ÂRİF EFENDİ HAYATI, SANATI ve
ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN

ERZURUM - 2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

10/07/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Hattat Bakkal Ârif Efendi Hayatı, Sanatı ve Eserleri " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/07/2017

Fatih Sultan DEMİR

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN danışmanlığında, Fatih Sultan DEMİR tarafından hazırlanan bu çalışma 10/07/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN

İmza:.....

İmza:.....

İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 10/07/2017

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
RESİMLER DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	XII

GİRİŞ

I. BALKANLAR VE İSLAMİYET	1
II. OSMANLI RUS SAVAŞLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

1.1. BAKKAL ÂRİF EFENDİ	8
-------------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

BAKKAL ÂRİF EFENDİ'NİN TALEBELERİ

2.1. (MEHMED) AZİZ EFENDİ (RİFAİ, AKTUĞ).....	33
2.2. NECMEDDİN OKYAY	43
2.3. MUSTAFA RAKİM (FİLİBEVİ, UNAN)	46
2.4. ABDULKADİR EFENDİ(SAYNAÇ)	49
2.5. ABDÜLKADİR KADRÎ EFENDİ.....	52
2.6. BAHAEDDİN BEY	56
2.7. REFET EFENDİ	57
2.8. ÂRİF HİKMET BEY	60
2.9. ŞAKİR EFENDİ.....	62
2.10. HAMDİ EFENDİ	62
2.11. HAMDİ EFENDİ	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKKAL ÂRİF EFENDİ'NİN SANATI VE ESERLERİ

3.1. CELÎ SÜLÜS ESERLERİ.....	67
3.2. SÜLÜS-NESİH ESERLERİ.....	89
3.3. HİLYELERİ.....	107
3.4. MEZAR TAŞLARI.....	119
3.4. İMZALARI.....	125
SONUÇ.....	131
BİBLİYOGRAFYA	133
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATTAT BAKKAL ÂRİF EFENDİ HAYATI, SANATI ve ESERLERİ

Fatih Sultan DEMİR

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN

2017, 135 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Yusuf BİLEN (Danışman)

Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN

Tezimiz, 1830 yılında Filibe’de doğan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının neticesinde İstanbul’a göç etmek zorunda kalan Bakkal Ârif Efendi’nin hayatı, sanatı, eserleri ve talebeleri hakkındadır. Ârif Efendi hat sanatına yazdığı eserler ve yetiştirmiş olduğu talebelerle hizmet etmiş, yazıya âşık bir hattattır. Filibe’de iken hat sanatında icazetnâme sahibi olmasına rağmen İstanbul’a göç ettikten sonra devrin büyük ustası ve hat sanatında mektep sahibi olan Şevkî Efendi’ye talebe olmuş ve ikinci kez icâzetnâme almıştır.

Çalışmamızda Şevkî Efendi’ye talebe olduktan sonra hat sanatında oldukça ilerleyen ve devrin sayılı hattatları arasına giren Bakkal Ârif Efendi’nin eserleri daha ziyade kullanım yerlerine göre verilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmış; Bakkal Ârif Efendi’nin tespit edilen talebeleri tanınmışlıklarına ve sanattaki kudretlerine göre belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hat, Hattat, Filibe, Bakkal Ârif Efendi.

ABSTRACT

MASTER THESIS

LIFE, ART and WORKS of CALLIGRAPHER BAKKAL ÂRİF EFENDİ

Fatih Sultan DEMİR

Advisor: Assist. Prof. Dr. Yusuf BİLEN

2017, Page: 135

Jury: Assist. Prof. Dr. Yusuf BİLEN (Danışman)

Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Assist. Prof. Dr. A. Hilal KALKANDELEN

Our thesis, is about the life, art, works and talents of the grocery store Ârif Efendi who was born in 1830 in Plovdiv and had to emigrate to Istanbul after the Ottoman-Russian war of 1877-1878. Ârif Efendi is a calligrapher who is in love with the writings that he has written to calligraphy and has served the calligraphy that he has trained. Despite being in possession of the calligraphy in Plovdiv, Despite having immigrated to Istanbul, Devrin became a student of Şevkî Efendi, a great master and schoolmaster of calligraphy, and received an vocational license for the second time.

The work of Bakkal Ârif Efendi, who was among the calligraphers of the calligraphy and which was quite advanced in calligraphy after being a student of Şevkî Efendi in our work, was tried to be given and evaluated according to his usage places; The grocery store Ârif Efendi has been identified according to the recognition and the power of his talents.

Key Words: Calligraphy, Calligrapher, Plovdiv, The grocer Ârif Efendi.

KISALTMALAR DİZİNİ

Arş.	: Arşivi
D.	: Dosya
D.A.G.M.	: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Dij.	: Dijital
E.H.	: Eyüplü Hattatlar
Env.	: Envanter
Foto.	: Fotoğraf
G.S.E.D.	: Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi
H.A.E.	: Hattat Aziz Efendi
H.S.M.T.	: Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar
HS.	: Hattatlarsofrasi.com
İ.B.B.A.K.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
K.G.	: Kalem Güzeli
KG.	: Kalemguzeli.org
M.S.K.	: Mahmut Sami Kanbaş
No.	: Numarası
O.H.S.S.M.	: Osmanlı Hat Sanatı Sabancı Müzesi
O.H.S.T.	: Osmanlı Hat Sanatı Tarihi
Ö.B.	: Ömrümün Bereketi 1
S.H.	: Son Hattatlar
S.K.	: Süleymaniye Kütüphanesi
SH.	: Sonhattatlar.com
T.H.	: Türk Hattatları
Y.B.	: Yusuf Bilen

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. Ahmed Ârif Efendi'nin Doğumu ile İlgili Bir Belge (DAGM SAİDd 059_00176).....	8
Resim 1.2. Kur'ân-ı Kerim'in Son Sayfadaki İmza Detayı.....	9
Resim 1.3. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Kur'ân-ı Kerim'in Son Sayfası (TH, 239)	10
Resim 1.4. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Kur'ân-ı Kerim Örneği (SM /OHSSM).....	11
Resim 1.5. Bakkal Ârif Efendi'nin Araştırma ve Kültür Vakfı Olarak Kullanılan Evi .	12
Resim 1.6. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)	13
Resim 1.7. Şevkî Efendi'nin Ârif Efendiye Yazdığı Meşk (YB Dij. Foto. Arş.).....	14
Resim 1.8. Bakkal Ârif Efendiye Ait Yazı (SK, D. No: 549)	15
Resim 1.9. Bakkal Ârif Efendi'nin 1301 Tarihli İcâzetnâmesi (MSK Dij. Foto. Arş.)..	16
Resim 1.10. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Nesih Levha (YB Dij. Foto. Arş.)	17
Resim 1.11. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1303/1876 Tarihli Levha (SK, D.No: 31)	18
Resim 1.12. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (OHST s.89).....	19
Resim 1.13. Filibeli Bakkal Ârif Efendi'nin Celî Sülüs Levhası (HSMT s.157).....	20
Resim 1.14. Aziz Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Meşk (YB Dij. Foto. Arş.).....	21
Resim 1.15. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Levha (ÖB. 1, 39)	23
Resim 1.16. Şehzadebaşı Camii Vefa Kapısı Üzerine Yazdığı Celî Besleme.....	24
Resim 1.17. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs-Sülüs Hilve (Mesih Mehmed Paşa Camii)	25
Resim 1.18. Bakkal Ârif Efendi'nin “كمالك تحت كلامك” yazısı (İBBAK SR_08385).....	26
Resim 1.19. Bakkal Ârif Efendi'nin Celî Sülüsle Yazdığı Mezar Taşı Kitabesi (EH s.30).....	28
Resim 1.20. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait “Kendini bilen Rabbini bilir” Hadisinin Yazılı Olduğu 1310/1892 Tarihli Celî Sülüs Bir Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)	29
Resim 1.21. Bakkal Ârif' Efendi'nin Mezar Taşı ve İmza Detayı (EH, 31)	30
Resim 1.22. Bakkal Ârif Efendi'nin Mezar Taşının Yeni Hali Ve İmza Detayı.....	31
Resim 1.23. Bakkal Ârif Efendi'nin Mezarı.....	32
Resim 2.1. Hattat Aziz Efendi'ye Ait Celî Sülüs Hat Örneği (HAE, 80).....	34
Resim 2.2. Hattat Aziz Efendi'ye Ait Meşk Örneği(YB Dij. Foto. Arş.)	35
Resim 2.3. Aziz Efendi'nin Sülüs-Nesih İcâzetnâmesi (HAE, 15)	36

Resim 2.4. Aziz Efendi'nin Ta'lik İcâzetnâmesi (HAE, 14).....	37
Resim 2.5. Aziz Efendi'ye Ait Celî Sülûs Hat Örneği (TH, 251)	38
Resim 2.6. Aziz Efendi'ye Ait 343/1924 Tarihli Bir Tuğra (HAE, 101)	39
Resim 2.7. Aziz Efendi'ye Ait Ta'lik Bir Yazı Örneği (HAE, 119)	40
Resim 2.9. Ömer Vasfi Efendi'ye Ait Tarihsiz Celî Ta'lik Bir Levha (HSMH, 169) ...	41
Resim 2.10. Mehmed Aziz Efendi'nin Tuğra Besmele, Sülûs, Nesih, Celî Dîvânî, Ta'lik ve Divanî yazı çeşitlerini gösteren bir levhası (HSMT, 38)	42
Resim 2.11. Necmeddin Okyay'a Ait Celî Sülûs Besmele (OHST, 185)	44
Resim 2.12. Necmeddin Okyay'ın Meşhur Yazılı Ebrusu “ Allah” (ÖB, 362)	45
Resim 2.13. Mustafa Rakım'a Ait Sülûs Bir Beyit Örneği (SH, 295).....	47
Resim 2.14. Mustafa Rakım Efendi'ye Ait “Hep veya Hiç” Yazılı Levha (TH, 264)	48
Resim 2.15. Mustafa Rakım Unan'a Ait “Ya Fettah” Yazısı (TH, 264)	49
Resim 2.16. Abdulkadir Saynaç'a Ait 1329/1911 Tarihli Yazısı (SH s.33).....	50
Resim 2.17. Abdulkadir Saynaç'a Ait Kelime-i Tevhit İbaresı (TH, 264).....	51
Resim 2.18. Abdulkadir Efendi'ye Ait 1342/1924 Tarihli “Başarı ve yardım ancak Allah'tandır. O ne güzel dosttur.”(Kalemgüzeli.org)	52
Resim 2.19. “En büyük rütbe ilmin rütbesidir” (Hattatlarsofrası.com).....	52
Resim 2.20. A. Kadri Efendi'nin Talik, Sülûs, Nesih Ve Rik'aya Ait Yazı Örneği (SH, 495).....	53
Resim 2.21. Abdulkadir Kadrî Efendi'ye Ait Ta'lik Yazı (SH, 496).....	54
Resim 2.22. Abdülkadir Kadrî Efendi'nin Yazmış Olduğu Mezar Taşı	55
Resim 2.23. Bahaeddin Bey'e Ait Oklu Besmele (SH, 76).....	56
Resim 2.24. Bahaeddin Bey'e Ait Sülûs Nesih Hat Örneği (TH, 251)	57
Resim 2.25. Refet Bey'e Ait Bir Yazı (TH, 264)	57
Resim 2.26. Refet Bey'e Ait Bir Yazı (SH, 322)	58
Resim 2.27. Refet Efendi'ye Ait Celî Sülûs ve Nesih Yazı Örneği (SH, 323)	59
Resim 2.28. Ârif Hikmet Bey'in Tasarımı Bir Kartvizit (hattatlarsofrası.com).....	60
Resim 2.29. Ârif Hikmet Bey'in Şehzade Abdulmecid Efendi İçin Tertipleliği Marka	61
Resim 2.30. Ârif Hikmet Bey'in Yazdığı Bir Kartvizit Örneği (HS.com).....	61
Resim 2.31. Hamdi Efendi'ye Ait Sülûs-Nesih Kıt'a (SH, 110).....	63

Resim 2.32. Hamdi Efendiye Ait Ta'lik Yazı (SH.111).....	63
Resim 2.33. Hamdi Efendi'ye Ait Sülüs, Nesih ve Ta'lik yazı (KG.org)	63
Resim 2.34. Bakkal Ârif Efendi'nin Hamdi Efendi'ye Yazdığı Talim Meşki (KG 2/254)	64
Resim 2.35. Ahmet Hamdi Efendi'ye Ait Ta'lik Yazı Örneği (SH, 116)	65
Resim 3.1. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Arapça Bir Dörtlük (MSK. Dij. Foto. Arş.)	67
Resim 3.2. Rahman Suresi 1-2. Ayetleri (SK. Resim No: 6830 Env. No: 31).....	68
Resim 3.3. Bakkal Ârif'e Ait 1298/1881 Tarihli Veba Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)....	69
Resim 3.4. Bakkal Ârif'e Ait 1303/1886 Tarihli Veba Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)....	70
Resim 3.5. Bakkal Ârif'e Ait 1313/1895 Tarihli Veba Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)....	70
Resim 3.6. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Bir Hadis-i Şerif (MSK Dij. Foto. Arş.) ...	72
Resim 3.7. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)	72
Resim 3.8. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Yazı (SK, Resim: 7713, Env. No: 617)	73
Resim 3.9. Bakkal Ârif Efendi'nin 1311/1893 Sülüs-Celî Sülüs Yazısı (KG, 2/289) ...	74
Resim 3.10. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Arapça Bir Dua Örneği (YB Dij. Foto. Arş.) ..	75
Resim 3.11. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Ve Celî Sülüs Yazı (YB Dij. Foto. Arş.)	76
Resim 3.12. Bakkal Ârif Efendi'nin Celî Müsenna "Nûrun Alâ Nûr" Yazısı (KG.org).....	76
Resim 3.13. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Kitabe Yazısı	77
Resim 3.14. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Yazı Örneği (MSK Dij. Foto. Arş.)	77
Resim 3.15. Bakkal Ârif Efendi'nin 1316/1898 Tarihli Levhası (MSK Dij. Foto. Arş.)	78
Resim 3.16. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Yazı (MSK Dij. Foto. Arş.).....	79
Resim 3.17. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Kitabe (MSK Dij. Foto. arş.)	79
Resim 3.18. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Yazı Örneği (MSK Dij. Foto. Arş.)	80
Resim 3.19. Bakkal Ârif Efendi İmzalı Nazar Duası (MSK Dij. Foto. Arş.).....	81
Resim 3.20. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs- Celî Sülüs Yazı (MSK Dij. Foto. Arş.)	82

Resim 3.21. Celî Sülüs Ve Sülüs İle Yazılmış Hacı Ârif'e Ait Bir Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)	83
Resim 3.22. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1302 Tarihli Bir Kıt'a (HS.com)	84
Resim 3.23. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Tarihsiz Celî Sülüs Kıt'a (HS.com).....	84
Resim 3.24. Bakkal Ârif Efendi'nin 1315/1897 Tarihli Celî Sülüs Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)	85
Resim 3.25. Bakkal Arif Efendi'ye Ait Olduğu düşünölen Tuğra Formunda “Ya Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi Kuddise Sirruh” İstifi (HS.com).....	86
Resim 3.26. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1312 Tarihli Sülüs- Celî Sülüs Levha	87
Resim 3.27. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1314 Tarihli Celî Sülüs Levha.....	88
Resim 3.28. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (YB Dij. Foto. Arş.).....	89
Resim 3.29. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1303 Tarihli Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)	90
Resim 3.30. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Meşk Murakkı (YB Dij. Foto. Arş.)	90
Resim 3.31. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Levha	91
Resim 3.32. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1307/1907 Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)	92
Resim 3.33. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Nesih Levha (YB Dij. Foto. Arş.)	93
Resim 3.34. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Mucizât-ı Aşere Levhası (KG, 1/91)	94
Resim 3.35. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1313 Tarihli Sülüs-Nesih Yazı	95
Resim 3.36. Bakkal Ârif'in İstifli Sülüs Besmelesi ve Nesih İmam-ı Âzam'a Ait Tesbih Duası (YB Dij. Foto. Arş.).....	96
Resim 3.37. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.).....	97
Resim 3.38. Süheyl Ünver'in İmza Detayı.....	98
Resim 3.39. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Nesih Yazı (İBBAK SR_07162)	98
Resim 3.40. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1319 Tarihli Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)	99
Resim 3.41. Bakkal Ârif'in 1308/1891 Tarihli Sülüs Beyit (SK, Resim No: 6851, Env.No: 483).....	100

Resim 3.42. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Salavât-ı Şerif (SK, Resim No: 7090, Env. No: 489).....	101
Resim 3.43. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1308 Tarihli Dua (SK, Resim No: 7189, Env. No: 549).....	102
Resim 3.44. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1309 Tarihli Nazar Ayeti (MSK Dij. Foto. Arş.)	103
Resim 3.45. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Nazar Ayeti (SH, 55).....	103
Resim 3.46. Bakkal Ârif Efendi'nin 1314/1896 Tarihli Oklu Besmelesi	104
Resim 3.47. Bakkal Ârif Efendiye Ait Muhakkak Besmele (KG, 3/301)	104
Resim 3.48. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Tarihsiz Bir Yazı (KG, 3/370).....	105
Resim 3.49. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.).....	105
Resim 3.50. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Yazı Çalışması	106
Resim 3.51. Bakkal Ârif Efendi'nin Rik'a İmzası	106
Resim 3.52. Klasik Hilye Formu	108
Resim 3.53. Hilye-i Şerif'in İmza Detayı.....	109
Resim 3.54. Bakkal Ârif'in 1304/1887 Tarihli Hilyesi (SK, Resim No:7721, Env. No: 269).....	110
Resim 3.55. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Klasik Bir Hilye (YB Dij. Foto. Arş.)	111
Resim 3.56. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Hilye (YB Dij. Foto. Arş.).....	112
Resim 3.57. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs-Sülüs Hilye	113
Resim 3.58. Bakkal Ârif ve Şevkî Efendi'nin Birlikte Yazdıkları Hilye (YB Dij. Foto. Arş.).....	114
Resim 3.59. Hilyedeki Şevkî Efendi'nin İmza Detayı	115
Resim 3.60. Bakkal Ârif Efendi'nin Hilyedeki İmza Detayı.....	115
Resim 3.61. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Hilye-i Şerif.....	116
Resim 3.62. Bakkal Ârif Efendi'nin Hilye Formatında Duâ Yazıları (MSK Dij. Foto. Arş.).....	117
Resim 3.63. Bakkal Ârif Efendi'nin Hilye Formatında Vebâ Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)	118
Resim 3.64. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Mezar Taşı (EH, 30)	119
Resim 3.65. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Hazîresinde Bulunan Mezar Taşı ...	120
Resim 3.66. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Haziresinde Bulunan Mezar Taşı ...	121

Resim 3.67. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Haziresinde Bulunan Mezar Taşı	
Yazısı	122
Resim 3.68. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Mezar Taşı (EH, 30)	123
Resim 3.69. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Haziresinde Bulunan Mezar Taşı ...	124
Resim 3.70. Bakkal Ârif'in İmzası	125
Resim 3.71. Çarşambalı Ârif'in İmzası	125
Resim 3.72. Bakkal Ârif Efendi'nin “Ketebehu Ârif” İmzası.....	126
Resim 3.73. Bakkal Ârif Efendi'nin Atmış Olduğu “Ârif” İmzası	126
Resim 3.74. Bakkal Ârif Efendi'nin Kur'ân-ı Kerim'e attığı İmzası	127
Resim 3.75. Bakkal Ârif Efendi'nin Müsenna İmzası.....	127
Resim 3.76. Bakkal Ârif Efendi'nin “Ketebehu el-Hâc Ârif” İmzası	127
Resim 3.77. Bakkal Ârif Efendi'nin İtinalı Attığı Bir İmzası	127
Resim 3.78. Bakkal Ârif Efendi'nin Bir Kitabeye attığı İmzası.....	128
Resim 3.79. Bakkal Ârif Efendi'nin “Ketebehu Ârif” İmzası.....	128
Resim 3.80. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir İmza	128
Resim 3.81. Bakkal Ârif'in Tilmiz-î Şevkî Olarak Atmış Olduğu İmza.....	129
Resim 3.82. Bakkal Ârif'in Tilmiz-î Şevkî Olarak Atmış Olduğu İmza.....	129
Resim 3.83. Bakkal Ârif Efendi'ye Sülüs Bir İmza	129
Resim 3.84. Bakkal Ârif'e Ait Sade Bir “Ârif” İmzası	129
Resim 3.85. Bakkal Ârif Efendi'nin “el-Fakîr el-Hâc el-Ârif 1308” Tarihli İmzası....	130
Resim 3.86. Bakkal Ârif Efendi'nin “Min Hutûti Ahmed el-Ârif el-Filibevî” Yazılı	
Rika İmzası	130
Resim 3.87. Bakkal Ârif Efendi'nin “el-Hâc el-Ârif” İmzası	130
Resim 3.88. Bakkal Ârif Efendi'nin “Harrarehu Ârif” Olarak Attığı İmza	130
Resim 3.89. “Ketebehu Ed'afu'l-Hattâtîn es-Seyyid el-Hâc Ahmed el-Ârif Liseneti	
İhdâ Ve Aşera ve Selâsemietin Ba'de Elfî Recep” yazılı imza	130

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda XIX. yüzyıl Osmanlı hat sanatı tarihine damga vuran ve sülüs-nesih yazılarda ekol olan Mehmet Şevkî Efendi'nin en güzide talebesi Bakkal Ârif Efendi'yi tanıtmaya gayret gösterdik. Sanatı, şahsiyeti ve geriye bıraktığı pek çok eseri ile velûd bir sanatkâr olan Bakkal Ârif Efendi'nin, özellikle sülüs-nesih yazılarda, hocasının açmış olduğu yolu en güzel şekilde temsil ettiği, konunun uzmanı pek çok insan tarafından teyit edilmiştir.

Kırk okkalık pirinç çuvalını kaldırıp yerine yerleştirdikten sonra kalemi kâğıdı alarak hiç titremeyen ellerle enfes yazılar yazan Bakkal Ârif Efendi'nin yazdığı sülüs-nesih kıt'aları, meşkleri verilerek, celî sülüs yazıları ve hilye-i şerifleri; tespit edilebildiği kadarıyla verilerek mezar taşı yazılarından da örnekler vermeye çalışıldı. Bakkal Ârif Efendi'nin kalıp çıkarmadan doğrudan mezar taşı üzerine yazacak kadar bir melekeye sahip olması ve imzasız yazdıkları da göz önüne alındığında mezar taşı yazılarının tamamını tespit etmenin neredeyse imkânsız olduğu görülmektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Bakkal Ârif Efendi'nin Filibe'deki hayatı anlatıldıktan sonra ağırlıklı olarak İstanbul'a göç ettikten sonraki hayatı, yazıda kendisine yeni bir şive kazandıran hocası Hattat Mehmet Şevkî Efendi ile olan tanışması ve ona talebe olması, şahsiyeti ve sonunda vefatı ile ilgili bilgiler vermeye çalışıldı.

İkinci bölümde; Bakkal Ârif Efendi'nin hat sanatına kazandırmış olduğu pek çok talebesinden tespit edebildiklerimiz anlatılmaya çalışıldı. Bu talebeler sanat âlemindeki tanınmışlıklarına ve sanattaki kudretlerine göre bir sıra ile vermeye gayret edildi. Bundan dolayı kimi talebesinin hayatı ve yazı örnekleri çok detaylı verilirken kiminin hayatı kısa ve bir iki yazı örneği ile sınırlandı bazılarının da yazıları tespit edilemediğinden sadece biyografileri verildi.

Üçüncü bölümde ise Bakkal Ârif Efendi'nin sanatı özellikle yazmış olduğu eserler üzerinden değerlendirmeye tabi tutularak anlatılmaya çalışıldı. Bakkal Ârif Efendi'nin eserleri yazı çeşitlerine göre sülüs-nesih, celî sülüs olarak verilirken hilye-i şerifleri ve mezar taşı örneklerine de ayrıca başlık açıldı. Son olarak Bakkal Ârif Efendi'nin değişik zaman dilimlerinde yazılarında kullanmış olduğu imzalarından

örnekler verildi. Örnek üzerinden çağdaşı olan Hattat Hacı Ârif Bey ile imzaları karşılaştırıldı ve aralarındaki fark tespit edildi.

Çalışmamızın başından beri kıymetli fikir ve yönlendirmeleriyle destek olan saygı değer hocam Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ'a, danışmanım ve hat hocam Yrd. Doç. Dr. Hattat Yusuf BİLEN'e, katkılarından dolayı hocam Yrd. Doç. Dr. A. Hilal KALKANDELEN'e ve Yrd. Doç. Dr. Reyhan KELEŞ'e teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2017

Fatih Sultan DEMİR

GİRİŞ

I. BALKANLAR VE İSLAMİYET

Balkan coğrafyasında İslamiyet her ne kadar Osmanlı Devleti ile yayılmışsa da Osmanlı Devletinden önce de Müslümanlık Balkanlarda tanınırdı. Daha önce Müslümanlar, tüccar, seyyah, derviş olarak oralara gelmişlerdi. Peçenek, Oğuz, Bulgar, Hazar Türklerini tanırdı. Bu devletler 9. yüzyıldan sonra buralara gelmişler ve Tuna kıyılarına yerleşmişlerdi. Osmanlı Türkleri 1355'te Gelibolu'dan başlayarak Balkanlara yayılmaya başladılar. 1362'de Edirne'yi aldılar. 1363'te Hacı İlbey komutasındaki İslam ordusu ilerledi ve Sırpındığı Savaşı'nı kazandılar. 1364'te Eskizağra'yı ve Filibe'yi aldılar. Ordunun diğer bir kolu ise Aydos'u alarak eskilerin Kır Geçidi dedikleri Tikenlik ve Çenge Boğazı'ndan, Ali Paşa Çalıkavak Boğazından Kocabalkanı aşarak kuzey Bulgaristan fethetmek¹ suretiyle buralara yerleşmiş oldular.

Osmanlı Devletinin fethetmiş olduğu yerlerle ilgili olarak takip ettiği bir politikası vardı. Buna “iskân politikası” denirdi. Klasik Osmanlı iskân politikasında birbiriyle ilintili iki kavramın bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri “şenlendirmek” diğeri ise “imar etmek”tir.² Şenlendirmek bir yeri imar etmenin ön koşulu olarak ortaya çıkıyor. Bir yeri şenlendirmek, oraya nüfus yerleştirmek anlamına geliyordu. Kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere bir yerin şenlendirilmesi ile Osmanlı Devleti fethettikleri yerlerde veya nüfusu boşalmış “ıssızlaşmış” yörelerde ya eski köy ve yerleşmelere nüfus yerleştirerek ya da yeni köy ve yerleşmeler kurarak oralarda yaşayan hem insan nüfusu üzerinde hem de demografik yapı üzerinde bir değişime sebep oluyordu.

Şenlendirmenin temelde iki amacı vardı; bunlar; tarımsal üretimi artırmak ve yollar boyunca emniyeti sağlayarak özellikle uzun mesafe ticaretini canlandırmaktı. Her ikisi de devlet vergi gelirini ve askeri gücünü artırmaktı. Osmanlı Devleti Balkanları, hem şenlendirmiş hem de imar ettirmişti. Göç ve yerleştirme hareketleri ile o bölgedeki sosyal ve ekonomik hayat canlandırılmış ve vakıflar yoluyla da bataklık ve ıssız yerler

¹ Osman Keskiöğlu, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, Turan neşriyat, İstanbul 1970, 6

² İlkay Duman, *Balkanlardan Anadolu'ya Yapılan Göçler, Osmanlı İskân Politikaları ve Göçmen Yerleşimleri*, [Elektronik Sürüm] (Yüksek Lisans), Yıldız Teknik Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007, 23

kullanılır duruma getirilmişti.³ Şenlendirme ve imarda amaç güvenli bölgeler oluşturmak, ticarete pozitif yönde katkı sağlamak olmuşsa da asıl gaye şenlendirilen bölgelerin İslamlaştırılması olmuştur.

Sadece bugünkü Bulgaristan sınırları içinde 400 kadar tescilli olan vakfın tespit edildiğini ve tescil edilmemiş vakıfların da olabileceği düşünüldüğünde bu sayının daha da artacağını “Bulgaristan’da Müslümanlar ve İslam Eserleri” adlı kitabında Osman Keskiöglü ifade eder.⁴ Bakkal Ârif Efendi’nin doğduğu yer olan Filibe’den (Plovdiv) Evliya Çelebi’nin Seyehatnamesine atfen Osman Keskiöglü şöyle bahseder;

Edirne, Selanik, Serez, Yenişehir, Sofya, Belgrad, Budin, Bosnasaray ve Üsküp ile birlikte Rumeli’deki on bender şehirden biridir. Filibe cümlesinden şirin ve tamamından zengin büyük bir şehirdir. Dokuz adet boz kaya tepe üzerine, dereler arasına kurulan Filibe’nin ulemâsı, meşâyihî, kadı ve şairleri çokmuş.⁵ Filibe’nin süratle İslamlaştığı ve imar olunduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi’nin vermiş olduğu rakamlar bunu ispat etmektedir: Şehirde 53 cami, 70 okul, 9 medrese, 7 dârül-kurra, 11 tekke, 8 hamam, 9 han, kervansaray vardır.⁶ Bugünkü ifadeyle sosyal merkezler diyebileceğimiz pek çok sayıda medrese, okul ve caminin o tarihlerde bu kadar yoğun olması elbette ki bu alanlarda sanatsal çalışmaların yapıldığını da göstermesi açısından önemlidir. Hayatını araştırdığımız Bakkal Ârif Efendi, bu camilerden biri olan Yürüyüş Camii imam hatibi Hattat Hafız İsmail Efendi’den yazı öğrenip icazet almış olması buna en güzel örnektir.

Bu cami ve medreselerin maalesef çok azı günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmiştir. Bu camilerden günümüze kalanlarından biri halk arasında Ulu Cami olarak adlandırılan Sultan Murad Hüdavendigâr’ın inşa ettirdiği Muradiye Camiidir. II. Murad tarafından inşa edilen bu cami, I. Abdülhamid tarafından tamir ettirilmiştir.⁷ Tamir tarihini gösteren kitâbe şöyledir:

Karîn-i rahmet-i hak hazreti Sultan Murad,

Bu zîbâ ma’bed-i pür nûr etmiş Filibe’de bünyâd.

³ Duman, 23

⁴ Keskiöglü, 13

⁵ Keskiöglü, 29

⁶ Keskiöglü, 30

⁷ Keskiöglü, 31

Olup ezmân-ı mürûruyla binası münhedim cümle

Yeniden kıldı ihyâ şehriyar-ı mükrimet mu'tâd

Eder tecdîdini Ârif beyan tarih-i cevher-dâr

Bu ra'na camii Abdülhamid Han etdi nev âbâd

sene fi 27 şaban 1199

Resim 1. Filibe Muradiye Camii (Ulu Cami) Kitabesi

II. OSMANLI RUS SAVAŞLARI

16.yüzyıldan Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar geçen süre zarfında Osmanlı ve Rusya arasında her iki ülke için ciddi sonuçlar doğuran pek çok savaş olmuştur. Bu itibarla Osmanlı-Rus savaşı yerine Osmanlı-Rus savaşları demek daha doğru olacaktır. “Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşlar 16. yüzyılda başlamış ve 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Osmanlı Rus Savaşının başlangıcı Astrahan Seferi ile birlikte olmuştur. 1568 yılında Osmanlı Devleti Rusya’nın hâkimiyetine geçen Astrahan Hanlığını kurtarmak için Kırım Hanlığı üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bir diğer sebep ise Osmanlı Devleti Rusya’dan gelebilecek tehlikeleri önlemek için de bu sefere çıkmıştır. Çünkü bu bölge Rusya’nın egemenliğinde kalırsa Rusya’nın Hazar Denizi’ne

inmesi ve buradaki yolları kontrol altına alması kaçınılmaz olacaktır. Bir diğer durum ise Rusların Safevi'ler ile işbirliği yapma tehlikesidir.⁸ öğrenmekteyiz.

Bu tarihlerde Osmanlı Devletinin karşılaştığı bir diğer tehdit elbette ki Doğudaki Safevi Devletinin tutumudur. “Bu dönemde Osmanlı Devletinin başına bela olan Safevi Devleti Doğu’da Osmanlı Devleti’ne karşı üstün duruma gelebilmek adına birçok çalışmada bulunmuş.⁹” olduklarını bilmekteyiz. Bundan dolayı da Astrahan Seferi gerekli görülmüştür.

Astrahan Seferinin bir diğer nedeni ise, “Osmanlı Devletinin Don-Volga Projesini Hayata geçirmek istemesidir.¹⁰ “Ancak Hazar Denizi ile Karadeniz’i Süveyş Kanalı gibi birbirine bağlayacak olan bu proje maalesef gerçekleştirilememiştir. Bu projenin gerçekleştirilememesinin sebepleri arasında, “Osmanlı Devleti’nin kanalın yapımında çalıştırmak için götürdüğü 30 bin kadar işçinin bir kısmı ücretlerini alamaması, bir kısmının bölgenin hava şartlarının kötüleşmesi nedeniyle işi bırakmaları geriye kalanların ise isteksiz¹¹” olması sayılabilir.

“Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan bir diğer savaş 1683-1699 Osmanlı Rus Savaşıdır. Bu savaşın önemli olmasının sebebi ise savaşın sadece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında değil, Müslüman Osmanlı Devleti’ne karşı birlik olan Kutsal İttifak arasında gerçekleşmiş olmasıdır.¹²” denilebilir. Avrupalı Hristiyan devletlerin Viyana kuşatması ile birlikte Osmanlı Devletine olan düşmanlıkları had safhaya gelmişti. Bundan dolayı Hristiyan Avrupa topluluğu bir ittifak oluşturarak 1686 yılında Rusya’yı da bu birliğe katarak Osmanlı Devleti’ne saldırma kararı almışlardır. “Kutsal İttifak önce Kırım’a ardında da Osmanlı toprağı olan Azak’a saldırmışdır. Ancak Rusya bu saldırılardan sadece Azak üzerinde başarılı olmuştur. Bu saldırılar üzerine bu bölgeye yardım götürmek isteyen Osmanlı Devleti Azak Kalesi’ne yardım olarak bir donanma göndermiştir. Bu saldırıların İstanbul’da yapılan bir antlaşma ile son bulduğu¹³” bilinmektedir.

⁸ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html> [Erişim Tarihi], 20.05.2017.

⁹ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹⁰ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹¹ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹² <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹³ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

Bir diğerk Osmanlı-Rus savaşı ise, “1735-1739 Osmanlı Rus Savaşıdır ki bir tür ittifaklar savaşı olarak da ifade edilebilmektedir. Bu ittifak Osmanlı Rus Savaşının önemli nedeni olarak her zaman olduğu gibi Rusya’nın sıcak denizlere inme politikasıdır. Bu savaşın bir tarafını Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı oluştururken diğerk tarafı Rusya, Avusturya ve Kazak Hanedanlığı oluşturduğu¹⁴” bilinmektedir.

Bir diğerk önemli Osmanlı-Rus savaşı, “1853-1856 Osmanlı Rus Savaşı diğerk adıyla Kırım Savaşı olarak bilinen başka bir ittifaklar savaşıdır. Bu savaştaki ittifak bir önceki Osmanlı-Rus savaşının tam aksine Osmanlı Devletine karşı değil, Rusya’ya karşı olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yanında yer alan İngiltere, Fransa ve Piyemonte’nin amacı Rusya’nın sıcak denizlere inmesine engel olmak, Akdeniz’den uzak tutmak¹⁵” olmuştur. Görüldüğü üzere bir önceki savaşın tam aksine Rusya’nın aleyhine bir ittifak kurulmuştur. Hristiyan Avrupa topluluğu menfaatine göre davranmıştır. Menfaati gereği bir önceki savaşta karşı karşıya olduğu bir devletle ittifak edebildiği görülebilmektedir. “Bu Osmanlı Rus Savaşı Avrupalı devletlerin de desteğiyle Osmanlı Devletinin yani müttetik olan devletlerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zafer sonrası Osmanlı Devleti ve Rusya arasında İstanbul’da barış görüşmeleri başlamıştır. Ancak bu görüşmelerin anlaşmazlıkla sonuçlanmış¹⁶” olduğu görülmektedir.

Osmanlı tarihinde neticeleri itibariyle en önemli savaşlar arasında olan kuşkusuz 93 Harbi olarak bilinen 1877 Osmanlı-Rus savaşıdır. Kılıç, “Rusya çıkan bazı gelişmeler üzerine daimi hedefi olan sıcak denizlere inme politikasını uygulamak amacıyla 24 Nisan 1877 Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. 93 Harbi olarak bilinen bu savaş Osmanlı Tarihinin en bilinen ve en önemli Osmanlı Rus Savaşı’dır. Bu savaş Balkanlar’da ve Kafkaslar’da yoğun bir mücadelenin meydana gelmesine neden olmuş¹⁷” olduğunu belirtmektedir.

“Diğerk Osmanlı-Rus savaşlarına nazaran 1 yıl gibi kısa süren bu savaşta Osmanlı Devletinin ağır kayıplar vermiş¹⁸” olduğunu öğrendiğimiz bir savaştır. Bu savaş neticesinde Osmanlı Devleti Rusya ile çeşitli barış görüşmelerinde bulunmuştur. “Barış

¹⁴ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹⁵ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹⁶ <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html>

¹⁷ Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, *93 Harbinden Kıbrıs Barış Harekâtına Nevşehirli Şehitler*, NHBVÜ basımevi, Nevşehir 2016, 9

¹⁸ Kılıç, Bülbül, 9

görüşmelerinin 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile son bulduğu”¹⁹ bilinmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, “Osmanlı Devleti Anadolu’da ve Rumeli’de fethettikleri topraklara konargöçer Türk boylarını yerleştirerek fethedilen yerlerin Türkleşmesini bir iskân politikası olarak uyguluyordu. Toprak kayıpları ile birlikte özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında içe dönük bir görünüm kazanan göçler, Anadolu’da nüfus yoğunluğunun yeniden artmasına yol açmıştır. Yoğun göçler nedeniyle, Anadolu’nun nüfusunun artması, ülke ekonomisinde büyük değişimler meydana getirmesinin yanı sıra birçok toplumsal değişimler ve sorunların ortaya çıktığı”²⁰ görülmektedir.

Anadolu’ya yapılan bu göçlerin tamamının kentlerin merkezine ve kent çevrelerine yapılmasına izin verilmiyordu. “Osmanlı Devleti, 1877 yılına kadar gelen göçmenlerin kentlerde bulunan arsalar veya büyük kent çevresine yerleştirilmelerine izin vermemişti. Sadece yüksek memur veya ilmiye sınıfına ait olanlar veya sanatları ancak kentlerde uygulanması gereken göçmenlere, kent ve çevresinde yerleşme izni verildiğini”²¹ tespit etmek mümkündür.

Anadolu’ya zorunlu göçle gelen bu insanların belki de en talihlisi Bakkal Ârif Efendi olmuştu. Çünkü Bakkal Ârif Efendi, İstanbul’a Saraçhanebaşı’nda yerleşme imkânı bulmuş ve yazıyla olan münasebetini devam ettirecek imkânı bulmuştu. Kur’an Mekke’de nazil oldu, Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı hakikati ile Bakkal Ârif Efendi, Payitaht’ta dönemin en meşhur hattatlarıyla tanışma fırsatı bulduğu gibi devrin en büyük hattatlarından ve kendi tabiriyle kendisine hicret acılarını unutturan Hattat Mehmet Şevkî Efendi’den ders alma bahtiyarlığına erişmişti.

Ellisine merdiven dayayan bir yaşta Hattat Mehmet Şevkî Efendi’ye talebe olan Bakkal Ârif Efendi’nin yazıları bambaşka bir tavır kazanmış, fevkalade bir mesafe kat etmiştir. Şevkî Efendi’ye sonradan talebe olmasına rağmen Üstad’ın talebeleri içinden sıyrılmış ve hocasının en güzide talebesi olma şerefine nail olmuştur. Özellikle sülüs ve nesihte enfes güzellikte pek çok levha, murakka’, mezar taşı yazısı mevcuttur. Çalışmamızın ana temasını, Türk hat sanatına sülüs, nesih ve rika yazılarda büyük hizmetleri geçmiş olan Hattat Mehmet Şevkî Efendi’den icazet almış ve Şevkî

¹⁹ Kılıç, Bülül, 10

²⁰ Duman, 71

²¹ Duman, 71

mektebini büyük bir ustalıkla devam ettirmiş olan böyle bir sanatkârın hayatı, talebeleri, sanatının araştırılması ve incelenmesi oluşturmaktadır.

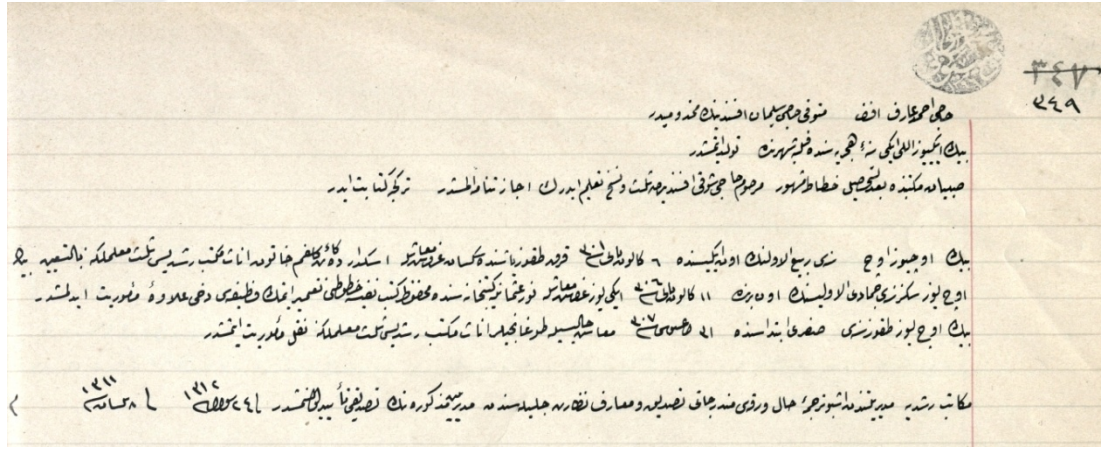
BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

1.1. BAKKAL ÂRİF EFENDİ

“Büyük dedesi Sultan I. Murad (1326-1389) zamanında ordu şeyhi unvanıyla Filibe’nin²² fethinde bulunmuş ve Emir Şeyhleri denilen bir aileye mensup Hacı Süleyman Efendi isminde bir zatın oğlu olan Ahmed Ârif Efendi, 1246/1830 yılında Filibe’de doğdu”.²³ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünde Ahmed Ârif Efendi’nin doğumu ile ilgili bulunan bir belgede (Bkz. Resim 1.1) tarih 1252/1836 olarak belirtilmiştir. Doğum tarihi ile ilgili net bir şey söylemek zor olsa da kabul gören görüş 1830 tarihidir.

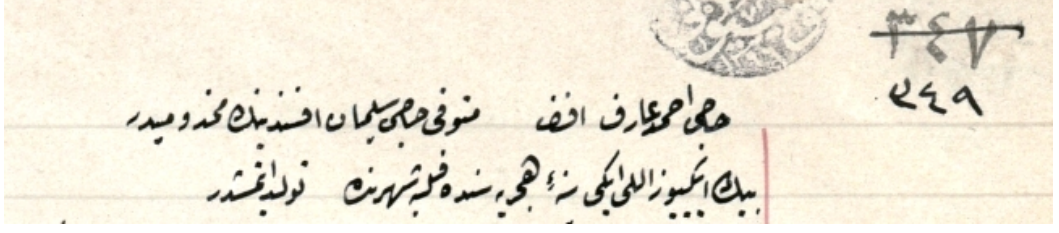
Sicill-i Ahval defterinin 439 sayfa nolu sayfanın baş kısmında şunlar yazılıdır: Hacı Ahmed Ârif Efendi müteveffa Hacı Süleyman Efendi’nin mahdûmudur. Bin iki yüz elli iki sene-i hicriyyesinde Filibe şehrinde tevellüd etmiştir. (Bkz. Resim 1.2)

Resim 1.1. Ahmed Ârif Efendi’nin Doğumu ile İlgili Bir Belge (DAGM SAİDd 059_00176)

²² Filibe: Bulgaristan’da bir şehir (Detaylı bilgi için bkz. Osman Kesikioğlu, *Bulgaristan’da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, Turan neşriyat, İstanbul 1970)

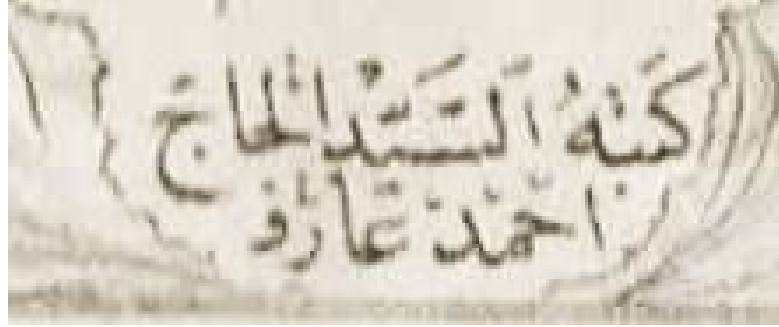
²³ Yusuf Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Eokölü”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, 48

Resim 1.2. Belgenin Baş Kısmından Bir Ayrıntı

Ahmed Ârif Efendi tahsilini Filibe’de ikmal ederek ticaretle meşgul olmaya başladı. Daha küçük yaşta iken yazıyı merak etmiş, az zamanda ilerletmeye muvaffak olmuştu.²⁴ İlk olarak Filibe’de Yürüyüş Camii İmam Hatibi Hattat Hâfız İsmail Efendi’den yazı icâzeti aldı. Henüz Filibe’de iken yazdıklarından, elimize geçen bir Mushaf sahifesi onun Rumeli hattatlarının en güzidesi olduğunu gösterir niteliktedir.²⁵

Resim 1.3’de örneği verilen Bakkal Ârif Efendi’ye ait olan Kur’ân-ı Kerim’in yazılış tarihi belli olmadığından ne zaman yazıldığı ile ilgili bilgi yoktur. Şevket Rado, “Türk Hattatları” adlı eserinde,²⁶ Bakkal Ârif Efendi’nin Kur’ân-ı Kerim yazdığından bahsetmemiş; ancak yazılış tarihi belli olmayan, yalnız “es-Seyyid el-hâc Ahmed Ârif” ketebeli bir Kur’ân-ı Kerim’i ben gördüm” demiş ve Kur’ân-ı Kerim’in son kısmında bulunan dua sayfasının bir örneğini vermiştir. (Bkz. Resim 1.3)

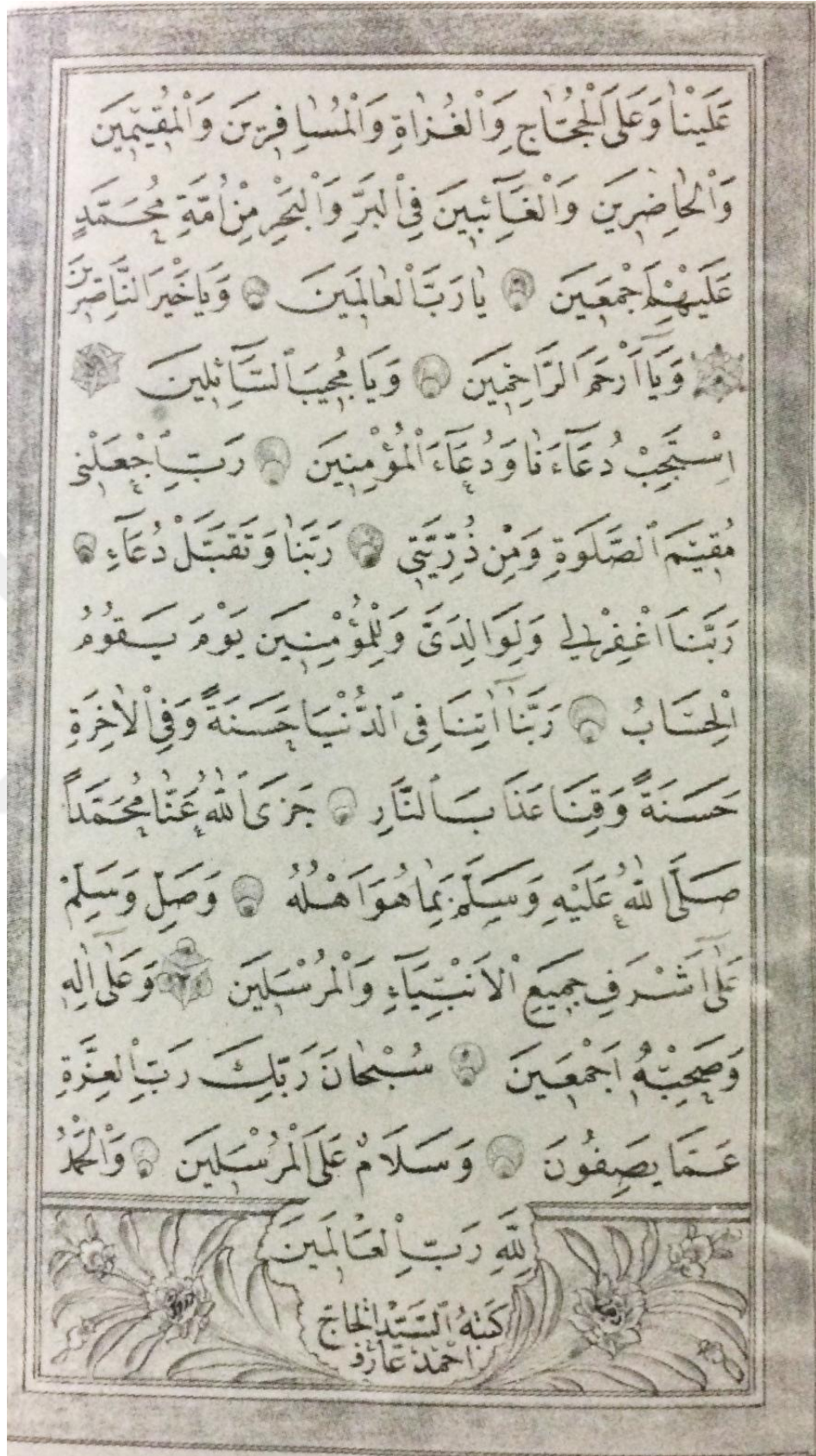

Resim 1.2. Kur’ân-ı Kerim’in Son Sayfadaki İmza Detayı

²⁴ Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 1947, 2, 585

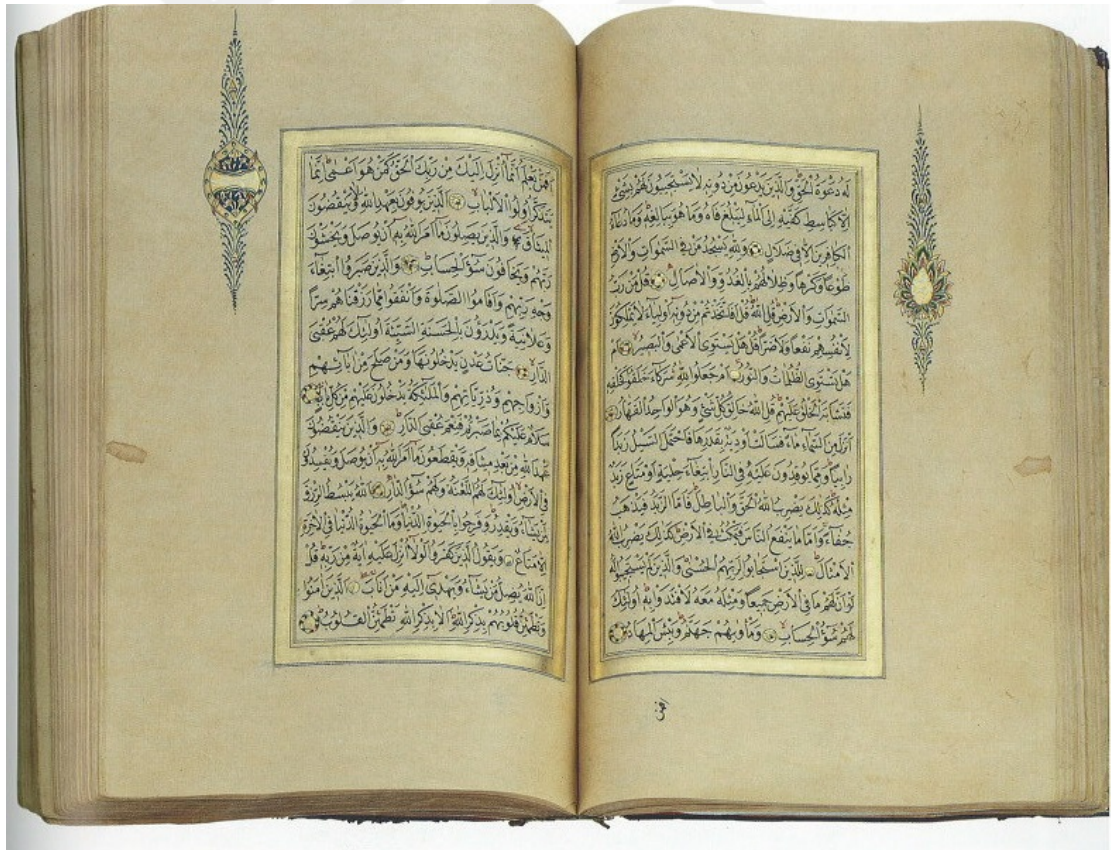
²⁵ Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi: I*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011, 41

²⁶ Şevket Rado, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, 239

Resim 1.3. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Kur'ân-ı Kerim'in Son Sayfası (TH, 239)

Resim 1.4’de örnek olarak verilen Kur’ân-ı Kerim, Bakkal Ârif Efendi’nin Filibe’de iken yazmış olduğu ve âyetberkenar usulüne göre yazılmış olan Kur’ân-ı Kerim’in bir örneğidir. Bakkal Ârif Efendi henüz İstanbul’a gelmemiş ve devrin büyük hattatlarıyla tanışmamış olmasına rağmen âyetberkenar bir Kur’ân-ı Kerim yazmış olması dikkate değerdir. Çünkü daha sonra tanıştığı ve talebesi olduğu devrin büyük hattatı Şevkî Efendi’nin bile bilinen âyetberkenar bir Kur’ân-ı Kerim’i mevcut değildir. Âyetberkenar, satır sayısı için müdâyene âyetinin (Bakara 2/282), satır uzunluğu için İhlas suresinin ölçü alınmasıyla ortaya çıkan bir özelliktir. Kur’ân-ı Kerim’in her bir sahifesinin âyet ile başlayıp âyet ile bitmesi demektir. Osmanlı’da Kur’ân-ı Kerim’lerin satır sayılarına 11, 13, 15 ve 17 olarak rastlanmasına rağmen yaygın olarak kullanılan 15 satırlı olanıdır. 15 satırlı âyetberkenar Mushaflar Kur’an’ın ezberlenmesinde büyük kolaylık sağlamasından dolayı daha çok Kur’ân-ı Kerim’i ezberleyenler tarafından tercih edilmiştir.²⁷

Resim 1.4. Bakkal Ârif Efendi’ye Ait Kur’ân-ı Kerim Örneği (SM /OHSSM)

²⁷ Yusuf Bilen, "Kur’ân-ı Kerim’de Tevâfuk", *Atatürk Üniversitesi GSED*, sayı 32, Erzurum 2014, 117.

Genç yaşında Filibe'den Hacca gitmiş, dönüşte İstanbul Camilerindeki yazıları inceleme fırsatı elde etmiş, büyük hattatların eserleriyle alakadar olmuştur. Bu ziyaret, Bakkal Ârif Efendi'de İstanbul'a gelme arzusunu uyandırmıştır.²⁸

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, bütün Osmanlı coğrafyasında büyük çaplı trajik tahribatlara ve vahim hadiselere, kitlesel göçlere sebep olduğu gibi Balkanlar'da da maddi-manevi büyük yıkımlara ve göçlere sebep olmuştur. Milyonlarca insan topraklarını, memleketlerini terk etmiş ve birçok sanatkâr ve zanaatkâr da sanatlarını terk etmek ve ekmeklerini başka mecralarda aramak durumunda kalmıştır. Ahmed Ârif Efendi de terk-i diyâr ederek İstanbul'a geldi ve maişetini temin için ilk olarak Saraçhanebaşı'nda bir bakkal dükkânı açtı.

Resim 1.5. Bakkal Ârif Efendi'nin Araştırma ve Kültür Vakfı Olarak Kullanılan Evi

²⁸ Koçu, 585

Resim 1. 5’te görülen ev Bakkal Ârif Efendi’nin İstanbul’a hicret ettikten sonra Saraçhanebaşı’nda kaldığı evdir. Ancak ev daha sonra restorasyondan geçerek şu an Araştırma ve Kültür Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

“Öyle bir bakkal ki kırk okkalık pirinç çuvalını kaldırıp yerine yerleştirdikten sonra, kalemi kâğıdı alarak hiç titremeyen o ellerle enfes sülüs-nesih kıt’alar, meşkler yazıyor²⁹” diyen M. Uğur Derman, Ârif Efendi’nin ne kadar güçlü bir kaleme sahip olduğunu belirtiyor.

Resim 1.6. Bakkal Ârif Efendi’ye Ait Bir Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)

Ahmed Ârif Efendi, bakkal işlerinin yanı sıra, gelen taleplere göre yazı da yazardı. Bu şekilde yazı ile olan meşguliyetini devam ettirirdi. İşte Ahmed Ârif Efendi’nin daha sonra yazılarında kullanmış olduğu “bakkal” lâkabı buradan gelmektedir.

Bu mecburi göç, sonuçları itibarıyla Bakkal Ârif Efendi’nin yazı hayatında bir dönüm noktası olmuş ve onun İstanbul gibi bir merkezde bulunması, böyle bir cevherin değerlendirilebilmesine vesile olmuştur. Önceden sülüs ve nesih icâzetli olmasına rağmen, yazının inceliklerine vâkıf olma iştiağı ve hüsn-i hatta arzulu olan yüreği, onu 19. asrın önde gelen hattatlarından Mehmet Şevkî Efendi’nin önüne getirdi.

²⁹ Derman, 39

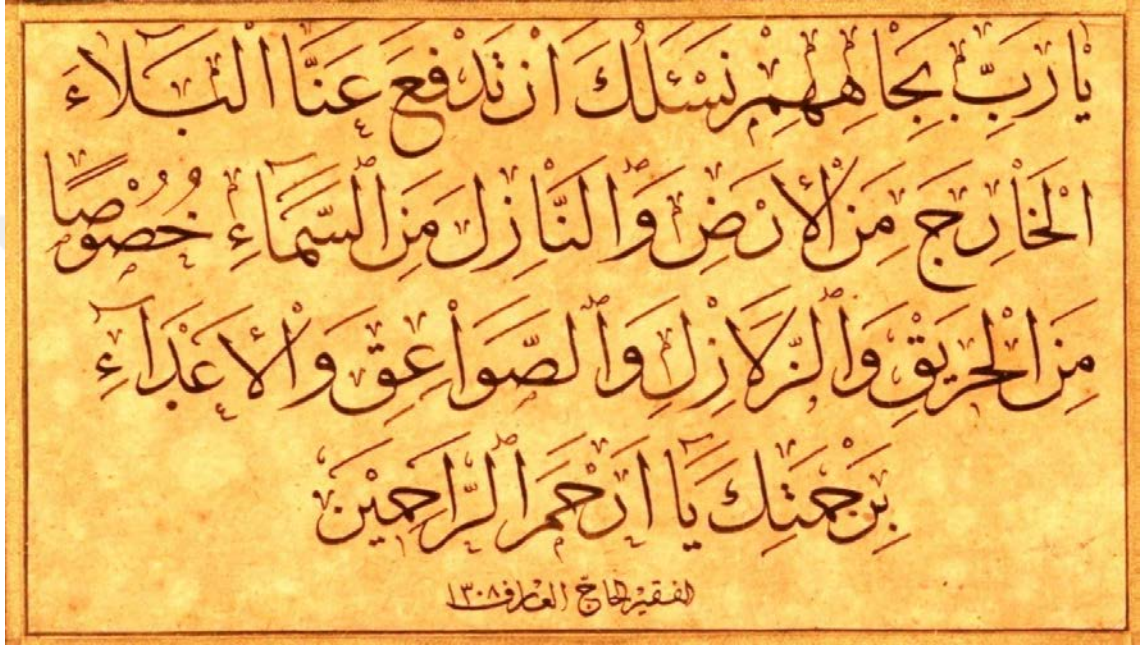
Resim 1.7. Şevkî Efendi'nin Ârif Efendiye Yazdığı Meşk (YB Dij. Foto. Arş.)

Bakkal Ârif Efendi'nin Şevkî Efendi ile yazı yazmaya başlamasını en erken tarih olarak İstanbul'a göç etmesini alırsak muhtemelen 47-48 yaşlarına denk gelmektedir. Filibe'den geldiğinde hüsn-i hatta icâzetnâme sahibi olmasına rağmen, o yaşında yazıya duymuş olduğu iştîyak ile kendisini Hattat Mehmet Şevkî Efendi'nin karşısında bulur ki Hattat Mehmet Şevkî Efendi ile yazıya yeniden başlamasının şöyle bir hikâyesi vardır.

Aynı zamanda kayınbiraderi³⁰ de olan “Kızanıklı Mehmed Hulûsi Efendi bir gün Bakkal Ârif Efendi'ye “Haydi gel seninle hocama gidelim” der. Kızanıklı Mehmed Hulûsi Efendi, Şevkî Efendi'den meşk etmiş ve icâzet almış bir hattattır. Bakkal Ârif Efendi de yanına birkaç yazısını alır, beraberce üstada giderler. Sohbet esnasında kayınbiraderi Hulûsi Efendi, Ârif Efendi'nin de hattat olduğunu ve yanında getirdiği yazıları, emredilirse göstereceğini söyler. Şevkî Efendi, yazılara bakıp: “Çok güzel ama bunu ileri götürmen lâzım” diye fikrini bildirince, zaten bunu fırsat bekleyen Bakkal Ârif Efendi: “Çoktan beridir, Efendimize talebe olmak arzusundayım ama on talebeden başkasına yazı göstermediğinizi ve içinden birine icâzet vermedikçe yenisini kabul etmediğinizi duyduğum için müracaat etmedim” der.

³⁰ F. Zehra Can, “93 Harbinin Mağduru, İstanbul'un Gururu Hattat Bir Bakkal”, Yedikita, Sayı 95, (Temmuz 2016), 52.

Bunun üzerine Şevkî Efendi: “Â Efendim o sizin gibiler için değil, buraya geliyorlar yazı öğreneceğiz, diyorlar. Hazırladığım meşkleri bir ciltbend³¹ içine dahi koymayıp kirletiyorlar. Ben titizim, bir satır yazı ile saatlerce meşgul oluyorum. Bunu muhafaza etmesini bilmeyenlerden bîzâr oldum. Ders göstermem demektense, on kişiye gösterip, mezun olanın yerine talebe almak mecburiyetinde kalıyorum. Lakin siz, yarından tezi yok, devama başlayabilirsiniz” diye cevap verir.

Resim 1.8. Bakkal Ârif Efendiye Ait Yazı (SK, D. No: 549)

Bu konuşmanın ardından ilimde ve sanatta talebeliğin bitmediğini, Hz. Ali’nin *yanı* *hat, hocanın* *taliminde gizlidir, Onun kıvamı (talebenin bu sanatta ilerlemesi) çok meşk etmektedir ve onun devamı (hatta ilerlemenin) İslam’ı gereğince yaşamaktır.*” sırrının sırrını kavrar bir tarzda, ilerleyen yaşına rağmen sergilediği azim ve sebatla ispat eden Bakkal Ârif Efendi, büyük bir şevkle kendisinden sadece bir yaş büyük hocasından 1301/1883’te Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Güzel Yazılar no.335’de kayıtlı olan hilye-i şerifle ikinci icâzetnâmesini almıştır. Hilye, Hattat Yahya Hilmi Efendi (ö.1325/1907) tarafından tasdik edilmiş olup, 1301/1883 tarihlidir.³²

³¹ Ciltbend/ciltbent: El yazması kitap ciltlerinin korunması için kullanılan kutu veya içine konulan âhârlı ve mühreli kağıtları, yazı, resim vs.yi bozulmaktan, yıpranmaktan korumak kitap gibi bir tarafı bez ile yapıştırılmış iki mukavvadan ibaret kapak, büyükçe muhafaza.(Detaylı bilgi için bkz. Abdulkadir Yılmaz, *Türk kitap Sanatları Tabir ve İstilahları*, Damla Yayınevi, İstanbul 2004, 43)

³² Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 48.

Resim 1.9’da Bakkal Ârif Efendi’nin hocası Mehmed Şevkî Efendi’den aldığı icâzetnâmenin sağ alt kısmında zamanın önemli hattatı olan Yahya Hilmi Efendi’nin tasdiki, sol tarafında ise hocası Şevkî Efendi’nin tasdiki yer almaktadır.

Resim 1.9. Bakkal Ârif Efendi’nin 1301 Tarihli İcâzetnâmesi (MSK Dij. Foto. Arş.)

“Hakikaten zamanla Şevkî Efendi’nin baş halifesi ve takdir ettiği talebelerinden biri olan³³ ve üstadına karşı kadirşinas bir zat olan Filibeli Bakkal Ârif Efendi, dostlarına “*Filibe’den geldikten sonra, Şevkî Efendi ile tanışmakla bütün hicret acılarımı unuttum*” dermiş. Yazılarının çoğuna “tilmîz-i Şevkî” şeklinde imza atarak hocasına olan hürmet ve bağlılığını göstermiştir.³⁴ (Bkz. Resim 1.10)

Daha önce bahsettiğimiz gibi Filibe’de iken bir Kur’ân-ı Kerim yazacak kadar hat sanatında mesafe kat etmiş olan Bakkal Ârif Efendi’nin yazısı, Şevkî Efendi’den sonra bambaşka bir tavır kazanmıştır.³⁵

Resim 1.10. Bakkal Ârif Efendi’ye Ait Sülüs Nesih Levha (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 1.10’daki Bakkal Ârif Efendi’ye ait olan yazının “Harrehu el-Fakîr es-Seyyid el-Hâc Ahmed el-Ârif min Telâmîzi el-Ma’rûf bi’l-Hâc Şevkî” ifadeli imza detayı aşağıda gösterilmiştir.

³³ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 49

³⁴ M. Uğur Derman, “Ârif Efendi, Filibeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 3,364

³⁵ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 49

Bakkal Ârif Efendi, İstanbul'da ilk resmi görevine 18 Aralık 1885'te Üsküdar Gülfem Hatun Kız Rüştîyesi'nde başladı. Bu memuriyetine ek olarak 23 Aralık 1890'da hattatlar arasında açılan imtihanı kazanarak Nuruosmaniye Camii Vakfı hat hocalığına tayin olundu. Daha sonra da 6 Eylül 1891 yılında ise Doğancılar Kız Rüştîyesi'nde sülüs hocası olarak tayin edildi.³⁶

Bakkallığı bırakarak, Salı günleri Nuruosmaniye'de, Cuma günleri de Saraçhanebaşı'ndaki evinde sülüs-nesih hat dersleri verdi. Sayısız meşk, kıt'a, murakka³⁷, hilye³⁸, evrâd-ı şerîf, delâilü'l-hayrât, mezartaşı ve levha³⁹ yazmıştır.⁴⁰

Resim 1.11. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1303/1876 Tarihli Levha (SK, D.No: 31)

“Yazdığı Delâil-i Şeriflerin bir tanesini Medine'deki kütüphaneye vakfetmiş, birini de Mısırlı Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya vermiştir. Aynı zamanda Bakkal Ârif Efendi'nin hat talebesi olan Müfessir Elmalılı Hamdi Efendi'nin ifadesine göre, bu nefis eser için Hüseyin Paşa Bakkal Ârif Efendi'ye iki yüz İngiliz lirası vermiş. Sonra bir hilye-i saadet de takdim etmiş, onun için de altmış İngiliz lirası daha vermiş. Bu yüksek

³⁶ Mehmet Nermi Haskan, "Eyüplü Hattatlar", (Neş.) Süleyman Berk, Mask Matbaa, İstanbul 2009, 27

³⁷ Murakka': Birkaç kâğıdı üst üste yapıştırmak suretiyle elde edilen mukavva (Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, 234)

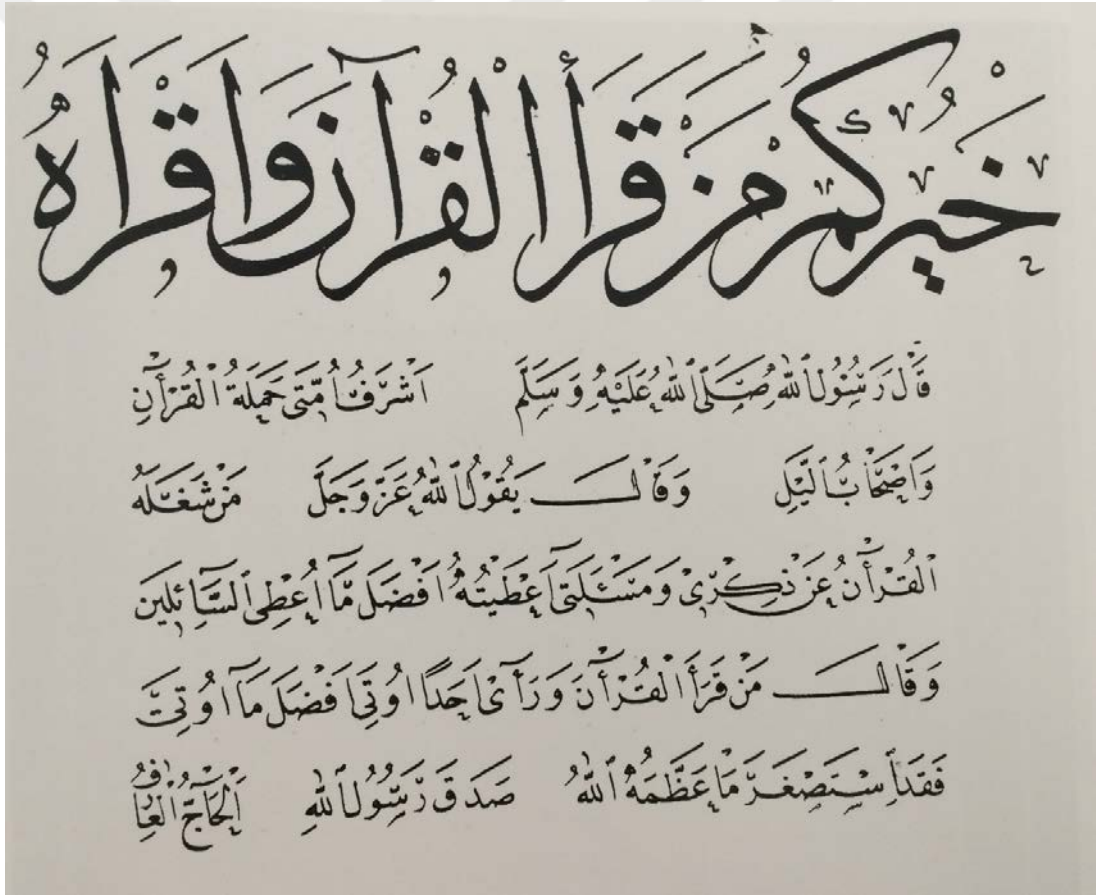
³⁸ Hilye: Hz. Peygamber'in fiziki özelliklerini anlatan edebi eserlere ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış Hz. Muhammed'in eşkâlini, yüksek vasıflarını vs.yi anlatan levha (Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, 122)

³⁹ Levha: Üzerine yazı yazılan ve çerçevelenerek duvara asılan yazı (Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, 202)

⁴⁰ Derman, 42

kadirşinaslıktan Bakkal Ârif Efendi çok mütehassıs olduğunu⁴¹ Eşref Edip imzasıyla İslam-Türk Ansiklopedisi'nde intişar etmiş makalede Üstad'ın oğlu ve talebesi Mustafa Rakım, Müfessir Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Güzel Sanatlar Akademisi hocaları Necmeddin Okyay, Hakkı Altunbezer'den alınan şifâhî malumat üzere yazıldığını Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde aktarır.

Bakkal Ârif Efendi'nin İstanbul'a gelmesi ve Şevkî Efendi'ye derse başlaması, muhakkak ki sanatında yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bakkal Ârif Efendi'nin yazıları kronolojik olarak incelendiğinde 1892 yılından sonraki yazılarının işleklik kazanarak mükemmel bir tavra büründüğü görülür. Bakkal Ârif Efendi'nin hat sanatındaki maharetini daha çok sülüs ve nesihte ortaya koyduğu görülmüştür.⁴²

Resim 1.12. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (OHST s.89)

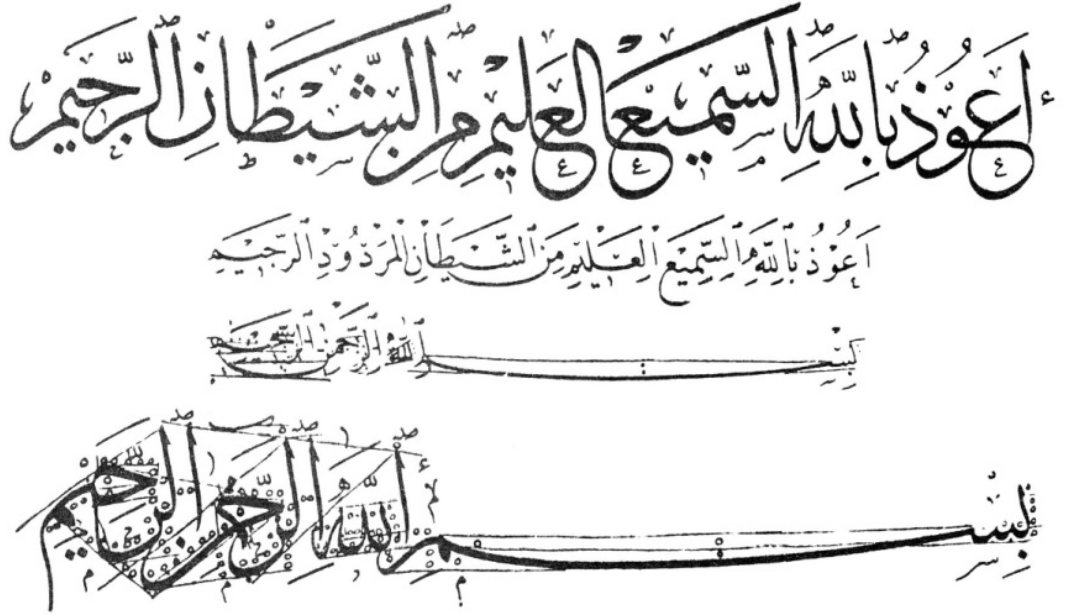
Resim 1.12'de görülen ve “el-Hâc el-Ârif” imzalı bu eser gerçekten de Bakkal Ârif Efendi'nin özellikle sülüs ve nesih yazıda ne kadar mâhir olduğunu göstermesi

⁴¹ Koçu, 585

⁴² Haskan, 28

Bakkal Ârif Efendi'nin bir hususiyeti de talebe yetiştirmekte göstermiş olduğu fevkalade gayretidir. Öyle ki tabiri caizse kendini bu konuda yazıya ve talebe yetiştirmeye vakfeden Bakkal Ârif Efendi, talebelerinin bir dersi bile kaçırmasına fırsat vermemiş, hemen hemen her şart altında derse devam etmiştir. Bu hususla ilgili olarak en takdire şayan hatırayı Muhittin Serin, Samiha Ayverdi'nin neşredilmemiş hususi notlarındaki hatıralarında, Bakkal Ârif Efendi'nin talebesi Hattat Aziz Efendi ile ilgili olarak 'Hattat Aziz Efendi' adlı kitabında şöyle bahseder:

“Çok şiddetli bir kış günü Bakkal Ârif Efendi, hem yolların karla kaplı olması hem de hasta olması sebebiyle, meşkhâneye gitmekte tereddüt eder. Fakat hiç kimse gelmese bu zor şartlara rağmen Aziz gelir düşüncesiyle dershaneye gelen Bakkal Ârif Efendi, talebesinin kendisini beklemekte olduğunu görünce: Evladım bugün ders gösteremeyecek kadar rahatsızdım, fakat seni mahzun etmemek için geldim” dediğini nakleder.⁴⁴

Resim 1.14. Aziz Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Meşk (YB Dij. Foto. Arş.)

Bakkal Bakkal Ârif Efendi'nin Sami Efendi ile tanışması da yine ilginçtir. Necmeddin Okyay, Bakkal Ârif Efendi ile Sami Efendi'nin tanışmalarını Sami Efendi'den işittiğini bildirir. Şöyle ki : “... Beylikçi Nâsır Bey, bir gün Bakkal Ârif

⁴⁴ Muhittin Serin, “Hattat Aziz Efendi”, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999, 13-14

Efendi'nin Saraçhanebaşı'ndaki bakkal dükkânına gelmiş. Bakkal Ârif Efendi'nin yazdığı yazıları görmüş. Elleri yağlı bir adamın böyle güzel yazılar yazdığına hayret etmiş.

- Bakkal Ârif Efendi, siz ne güzel yazıyorsunuz maşaallah! demiş.

- Vakit buldukça biraz meşgul oluruz efendim.

- İstanbul hattatlarından birine gitseniz de yazınızı ilerletseniz olmaz mı?

- Biz Bulgaristan'dan muhâcereten geldik. Kimseye müracaat etmeye sıkılıyorum. Bir vasıta olsa da Sami Efendi'den yazı yazsam çok memnun olurum.

Nâsır Bey başka bir gün Sami Efendi'yi alıp gelmiş. Fakat hiç belli etmemiş. Yine bahsi açmış:

- Fakat demiş, Sami Efendi çok tuhaf bir adamdır, kimseye yazı göstermez!

Bakkal Ârif Efendi bunu gerçek zannederek canı sıkılmış. Biraz mülâtefedenden (şakalaşmadan) sonra Sami Efendi işte bu zattır, demiş, haydi kalk elini öp. Bunun üzerine Sami Efendi'nin elini öpmüş, aralarında öyle bir samimiyet hâsıl olmuş ki ölünceye kadar bu rabıta (bağlılık) aynı muhabbetle devam etmiştir.⁴⁵ “Öyleki; Sami Efendi'nin ismi anılınca Bakkal Ârif Efendi'nin ta'zimen ayağa kalktığını Hattat Yusuf Bilen, M. Uğur Derman ile olan şifahi görüşmelerinden nakletmektedir.

Buradan da anlıyoruz ki Bakkal Ârif Efendi için, sanat sadece yazı yazmaktan ibaret değildi. O sanatı sanata ve sanatkâra karşı edep olarak görmüştü. Bunu hocası ile olan münasebetlerinde görmek mümkündü. Hocasına hürmette kusur etmediği ve bu konuda Şevkî Efendi'nin takdirini kazandığı bilinmektedir. Bu konuda Hattat Yusuf Bilen, Bakkal Ârif Efendi'nin hocası olan Mehmed Şevkî Efendi hakkında yazdığı “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü” doktora tezinde verdiği bir örnek bu durumu çok güzel ifade etmektedir. Şöyle ki; Şevkî Efendi talebelerinin meşğine baktıktan sonra dersini alan talebeler sırasıyla hocalarının elini öperlermiş. Bakkal Ârif Efendi ise hocasının elinden değil eğilip dizinden öpmesi hocasına ne derece saygı ve hürmette bulunduğu noktasında dikkate değerdir.⁴⁶

⁴⁵ Koçu, 586

⁴⁶ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 26

Bakkal Ârif Efendi'nin gayet derece süratli yazdığını yine Necmeddin Okyay hocası Sami Efendi'den aktarır: “Bir gün onun bir yazısını bana gösterdi. Sülüs bir yazıydı. Karşısına koydu, baktı, sonra dedi ki : Bu, ne güzel yazıdır! Şurası da şöyle olaydı diyecek bir yeri yoktur. Bu adam öyle seriü'l- kalemdir (süratli yazı yazan) ki bir murakkâ Rabbi yessir'den başlar, üst tarafı kurumadan tamamlar.⁴⁷”

“Hacı Ârif'e yazıda o kadar meleke gelmiştir ki, uyurken bile yazabilir⁴⁸” der Sami Efendi ama arada ‘vav’ın gözü kapalı olmuş herifin umurunda mı?” Necmeddin Okyay bununla ilgili olarak şöyle bir hatırasından bahseder ki bir gün Bakkal Ârif Efendi kendisine sin-lam harfini çıkarırken gözleri kapanmış ve uyumuş. Az sonra gözlerini açıp yazıya devam etmiş. Ertesi hafta yazdıklarını görünce uyurken yazdığını anlamış ve Rumeli şivesiyle; ‘A be baksana bana! Niye uyandırmadın beni demiş’ dediğini aktarır bize.⁴⁹”

Bakkal Ârif Efendi'nin yazı yazmada mahareti o derece güçlüdür ki “ böyle bir bakkalın ancak elleri öpülüp başa konur, tebci edilmelidir⁵⁰” dense layıktır.

Resim 1.15. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Levha (ÖB. 1, 39)

Resim 1.15'te görülen 1311/1894 tarihli Bakkal Ârif Efendi'ye ait olan ve muttasıl celî sülüs ile yazılan beyit, hattatın yazı yazma hususundaki maharetini göz önüne koyan şahane bir levhadır. Beyitte şöyle yazmaktadır:

⁴⁷ Koçu, 586

⁴⁸ Derman, 43

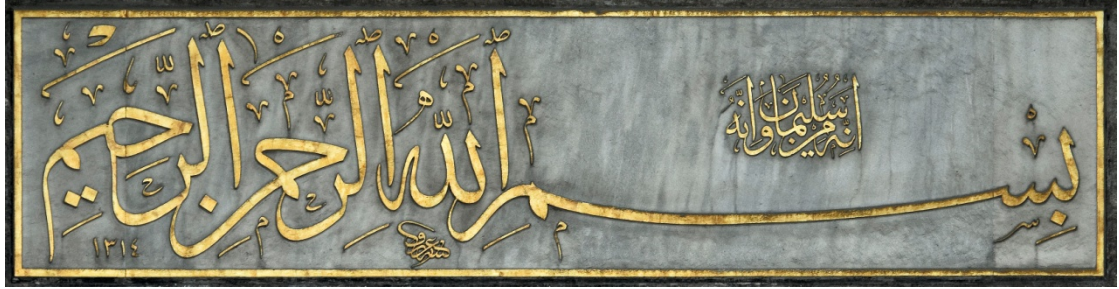
⁴⁹ Can, 54

⁵⁰ Derman, 39

“Muttasıl hattıyla beyti muntazam kılmak hüner,
Lutf-ı Hak kılmış muhassal ilm-i hattı mûteber”

Maharetini daha çok sülüs ve nesih hatta ortaya koymuş olan Bakkal Ârif Efendi’nin celî sülüs yazıda da eserleri azımsanmayacak kadar çoktur. Özellikle Şehzadebaşı Camii Vefa Kapısı üzerine yazdığı celî Besleme en meşhurdur denilebilir.⁵¹ Bu Besmele Bakkal Ârif Efendi’nin celî yazıda da ne kadar mahir olduğunu gösterir. Ancak yine de celî sülüs yazı da çağdaşı olan aynı zamanda kendisinden yazı konusunda bilgi alışverişinde bulunduğu Sami Efendi’nin mertebesine ulaşmış değildir.

Şehzadebaşı Camii Vefa Kapısı üzerine yazdığı celî besleme hakkında Sami Efendi’nin ; “Dünya kuruldu kurulalı böyle celî Besmele yazılmamıştır. Lakin yer olup da, oku (Sin harfinden mime doğru, Bismelinin geri kalan boyu kadar uzatılan kısmı) bir karış daha uzun olsaydı⁵²” dediği nakledilir.

Resim 1.16. Şehzadebaşı Camii Vefa Kapısı Üzerine Yazdığı Celî Besleme

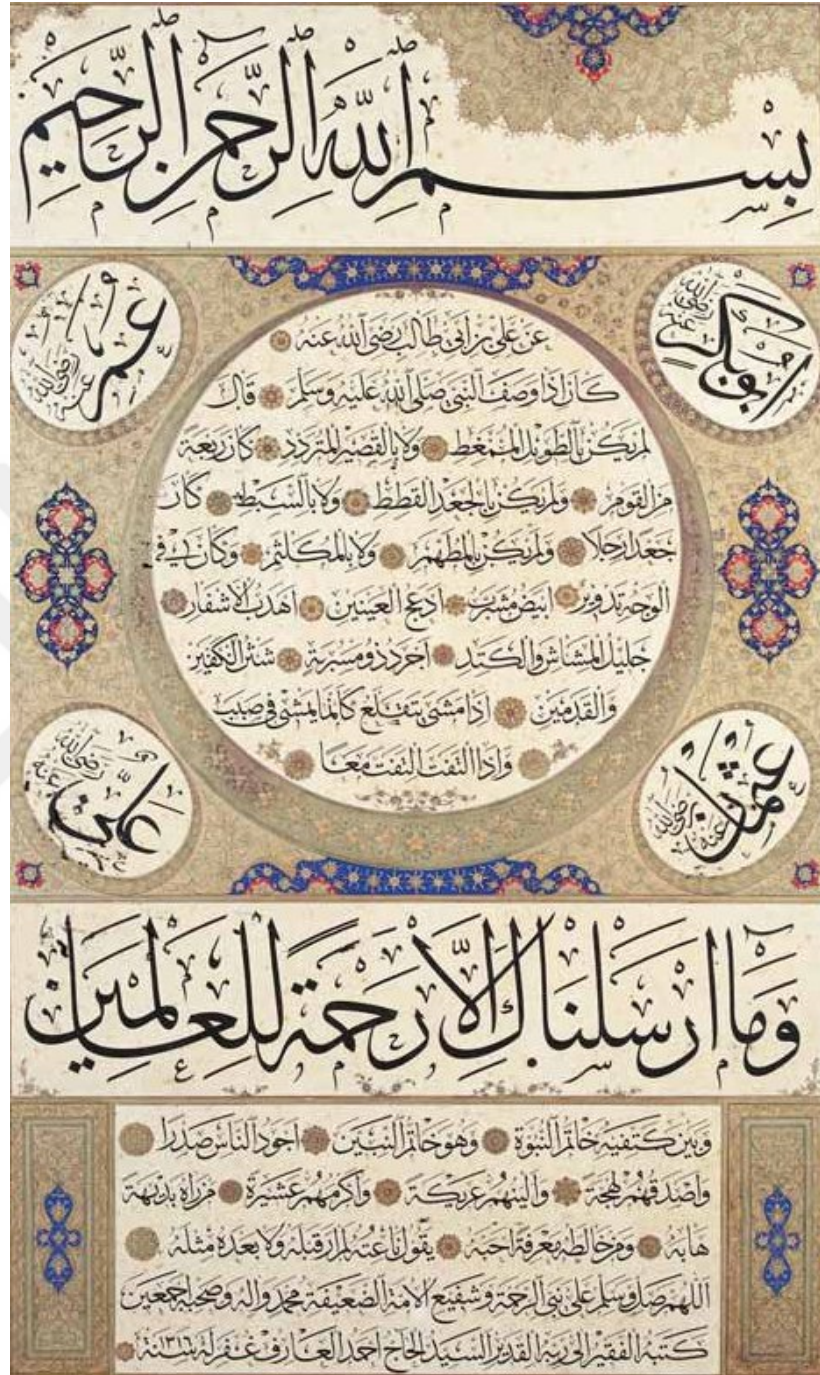
“Bakkal Ârif Efendi’nin Karagümrük, Mesih Mehmet Paşa Camii’nde mevcut büyük boy celî sülüs ve sülüs olarak hazırladığı hilye 1316/1908 tarihli olup, Bakkal Ârif Efendi’nin sanatını bütünüyle ortaya koyduğu eserlerden⁵³” olduğunu Mehmet Nermi Haskan, ifade eder. Bakkal Ârif Efendi’nin yazmış olduğu bu Hilye-i Şerife (Bkz. Resim 1.17) baktığımız zaman, hilyenin başında bulunan Besmele ile göbek kısmının altında bulunan ve Hz. Peygamber ile ilgili olarak yazılan Enbiya suresinin 107. âyeti ve Çehâryâr-ı Güzin (Hulefa-i Raşidin; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) kısımları celî sülüsle yazılmışken hilye-i şerifin göbek kısmı

⁵¹ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Eokölü”, 50

⁵² Derman, 43

⁵³ Haskan, 29

(Peygamber Efendi'mizin şemailinin yazılı olduğu kısım) ile hilyenin etek kısmı ve aynı zamanda ketebe kısmının olduğu bölümlerin sülüs ile yazılmış olduğu görülmektedir.

Resim 1.17. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Cefî Sülüs-Sülüs Hilye (Mesih Mehmed Paşa Camii)

Resim 1.18. Bakkal Ârif Efendi'nin “همالك تحت كلامك” yazısı (İBBAK SR_08385)

“*Eyüplü Hattatlar*” adlı eseri neşre hazırlayan Süleyman Berk, Bakkal Ârif Efendi'nin fazlaca sayılabilecek mezar taşı kitabesi yazmış olduğunu, imzalı mezar taşı kitabelerinin yanında, satırı bir mecidiyeye (Osmanlı Devletinde 1840 yılında basılmış, 20 kuruş değerinde olan gümüş sikke, bir Osmanlı altının beşte biri) kalıp çıkarmadan mürekkeple taş üzerine, imzasız epeyce mezar taşı yazdığının rivayet edildiğini söyler⁵⁴.

Bu kadar az bir fiyata yazılmış olmasının sebebi ya hattatın ihtiyaçtan ve seri yazmasından kaynaklı olarak özenerek yazmadığından ya da yazıya hak ettiği değerinin verilmemiş olmasındandır. Ne sebeple olduğunu bilemeyiz ancak bildiğimiz bir şey var var ki hattatların pek çok zaman yazdıkları eserlerinin hak ettikleri değerlerinin kendilerine verilmemiş olmasıdır.

Bu mevzu ile ilgili olarak Bakkal Ârif Efendi'nin hocası Şevkî Efendi ile ilgili naklettiği bir hâdise anılmaya değerdir.

“Pertevniyal Vâlide Sultan kendisi için Şevkî Efendi merhuma bir Mushaf-ı Şerif yazmasını rica eder. Efendi merhum da kemâl-i itina ile Valide Sultan'a layık bir nefasette Mushaf-ı Şerif'i yazmaya başlar. Mushaf-ı Şerif mukabilinde verilecek olan para ile hacca gitmeyi planlar. Mushaf-ı Şerif'in yazılması Valide Sultan'a arz olununca, fevkalâde memnun olup, kese içinde bir miktar altın ihsan eder. Merhum Saraydan dönerken merakından daha evine gelmeden تنها bir yerde keseyi açıp parayı

⁵⁴ Haskan, 29

sayar, bir de ne görsün! Kesenin içinden hepsi 30 tane altın çıkar. Tabii olarak bu parayla hacca gidilemeyeceği için ümitsizliğe düşer. Evine gelip hiç kimseye bir şey söylemez.

Diğer taraftan Valide Sultan güvenilir bir adamı vasıtasıyla Mushaf-ı Şerif'i tezhip ettirmek üzere Beyazıt'taki Kâğıtçılar Çarşısı'nda zamanın meşhur müzehhiplerinden Şefik Efendi'ye gönderir. Şefik Efendi, yazıyı görünce tanır ve çok beğenir. Buna münasip bir tezhip yapılabilmesi için 300 altın ister. Bunu işiten adamcağız hayretler içinde kalır. Valide Sultan'ın bunun yazılması için 30 altın verdiğini söyler.

Şefik Efendi bunu duyunca:

“Vah vah çok yazık olmuş! Ben şimdi size 300 altın veririm, bana bu Mushaf'ı veriniz, der. Adamcağız telaşla Saray'a döner ve başından geçenleri Valide Sultan'a anlatır. Valide Sultan çok mahcup olur. Hemen Şevkî Efendi'yi Saray'a davet edip, 300 altın daha verir ve özür diler. 300 altın da Şefik Efendi'ye gönderip tezhip ettirir. Şevkî Efendi de bu para ile Hacca gitmeye muvaffak olduğunu⁵⁵” Yusuf Bilen, aktarmaktadır.

Bakkal Ârif Efendi'nin celî sülüsle yazdığı Sultan II. Mahmud Haziresinde bulunan

Hu

Sadr-ı esbak Halil Hamîd

Paşa merhumun kerîme

Zâdesi Mahmud Bey'in kêrimesi

Fatimatuzzehra Hanımın rûhîcün fâtiha

Fî sene 1269 fî 12 Muharrem

Ketebehu Ârif

İmzalı celî sülüs ile yazılmış mezar taşı kitabe örneğidir.⁵⁶ (Bkz. Resim 1.19)

⁵⁵ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 91

⁵⁶ Haskan, 30-31

Resim 1.19. Bakkal Ârif Efendi'nin Celî Sülüsle Yazdığı Mezar Taşı Kitabesi (EH s.30)

1.2. VEFATI

Talebesine bir gün; “Eğer, eski meşklerimize baktığınızda, ben bunları hocama nasıl göstermişim? diyebiliyorsanız bu, hattat olacağınıza işarettir diyen durup dinlenmeden yazan hatta Bursa’da kebabçılık (Yusuf Bilen, *Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010’da SK. 06.01.1965. tarihli not, *Dosya No: 23’e* dayanarak kitapçı olduğunu belirtmektedir.) yapan oğlunu ziyaret etmeye gidip gelirken bile eski hattatlarımızın ananesine uygun olarak vapurda bile yazı yazan⁵⁷“, “kalemin tabii cereyanını muhafazadaki sanat kudreti, ahlâk ve faziletiyle mütevazı, kanaatkâr, vefakâr, hoş sohbet, yapmacık sohbetlerden kaçındığı için genellikle vaktini kendi yazıları içinde geçiren ve adam yetiştirmede fevkalade bir zevke sahip olan Filibeli Bakkal Ârif Efendi ömrünün son zamanlarında felç oldu.

Bakkal Ârif Efendi 19 Eylül 1909'da (TDVİA'da M. Uğur Derman'ın yazdığı maddede vefat tarihi 19 Eylül 1909 olarak belirtilmesine rağmen mezar taşı kitabesinde vefat tarihi hicri 2 Ramazan 1327/ miladi 17 Eylül 1909 olarak Bakkal Ârif Efendinin oğlu ve aynı zamanda talebesi olan Mustafa Rakım tarafından mezar taşı kitabesinde belirtilmiştir) vefat etti. Mezarı Edirnekapı'dadır".⁵⁸

“Bakkal Ârif Efendi’nin mezar taşı (Bkz. Resim 1.21) kitabesini oğlu Mustafa Rakım yazmışsa da, Sami Efendi tarafından aslını unutturacak mükemmeliyette tashih edilmiştir.⁵⁹

Resim 1.21. Bakkal Ârif Efendi’nin Mezar Taşı ve İmza Detayı (EH, 31)

⁵⁹ Haskan, 30

Ancak Bakkal Ârif Efendi'nin Edirnekapı mezarlığında bulunan bu mezar taşı kitabesi 2004 yılında Süleyman Berk tarafından varaklanmış ve kırık olan imza kısmı tamir edilmiştir. (Bkz. Resim 1.22)

Resim 1.22. Bakkal Ârif Efendi'nin Mezar Taşının Yeni Hali Ve İmza Detayı

Bakkal Ârif Efendi merhumun mezar taşı kitabesinin okunuşu şöyledir;

Küllü men aleyhâ fân

Allahu Subhânehu ve Teâlâ

Meşâhir-i hattâtinden

Filibevî el- hâc

Bakkal Ârif Efendi kuluna

Rahmet ve mağfiret eyleye

El-Fatiha

2 Ramazan 1327 yevm-i cuma

Ketebehu Mustafa Rakım

İbnu'l-merhum ve tilmizihi.

Resim 1.23. Bakkal Ârif Efendi'nin Mezarı

İKİNCİ BÖLÜM

BAKKAL ÂRİF EFENDİ’NİN TALEBELERİ

Filibeli’den geldiğinde yazıda icâzet sahibi olan Bakkal Ârif Efendi bakkal dükkânında yazılara bakmışsa da daha sonra hattatlar arasında açılan imtihanı kazanarak Nuruosmaniye Camii Vakfı hat muallimliği görevine başladığı bilinmektedir. Bu vazifeye getirildikten sonra da bakkallığı bırakarak salı günleri Nuruosmaniye’de, cuma günleri de Saraçhanebaşı’ndaki evinde sülüs-nesih dersleri vermeye başladığını⁶⁰ bilmekteyiz.

Necmeddin Okyay İstanbul Ansiklopedisinde Bakkal Ârif Efendi’nin vermiş olduğu bu derslerle ilgili şu ifadeleri kullanır; “Nuruosmaniye’deki meşkhaneve salı günleri 40-50 talebe gelir, yazı dersi alırdı. Cuma günleri de bir o kadar yazı meraklısına evinde ders gösterirdi”.⁶¹ Buradan da anlıyoruz ki merhum Bakkal Ârif Efendi vaktinin kıymetli bir bölümünü derslere ayırmış ve gelen talebelere ders göstermiştir. Her fırsatta ders gösteren ve talebe yetiştiren Bakkal Ârif Efendi en zor ve meşakkatli zamanlarda bile ders göstermeye gayret etmiş, gelen talebelerini geri çevirmemiştir.

Talebeleri arasında Elmalılı Küçük Hamdi, Aziz Efendi (Rifaî), Necmeddin Okyay, Abdulkadir Kadri Efendi, Re’fet Efendi, Şakir Efendi, Bahaddin Bey, Abdülkadir Efendi (Saynaç) ve oğlu Mustafa Rakım (Filibeve) sayılabilir. Bakkal Ârif Efendi’nin talebelerini yazıda göstermiş oldukları ustalık ve tanınmışlıklarına göre ele almaya çalışacağız.

2.1. (MEHMED) AZİZ EFENDİ (RİFAİ, AKTUĞ)

Babası Rize Eşrafından Molla Mehmed Abdulhamid Efendi ve annesi Esmâ Hanım olan Aziz Efendi, 1289/1872 tarihinde Trabzon’un Maçın (Maçka) ilçesinde doğduğunu⁶² Muhittin Serin, belirtir. (Prof. Dr. Muhittin Serin, “Hattat Aziz Efendi” adlı eserinde, Aziz Efendi’nin doğum tarihini şerhiye sicillerinde yapılan araştırmalarda

⁶⁰ Derman, "Ârif Efendi, Filibeli", 3, 364

⁶¹ Koçu, 586

⁶² Muhittin Serin, *Hattat Aziz Efendi*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999, 13

1289/1872 olduğu tespit ettiği halde İbnülemin Mahmud Kemal İnal *Son Hattatlar* adlı eserinde Aziz Efendi'nin doğum tarihini 1288/1871 olarak göstermiştir.)

Resim 2.1. Hattat Aziz Efendi'ye Ait Celî Sülüs Hat Örneği (HAE, 80)

Tıpkı Bakkal Ârif Efendi gibi Aziz Efendi'nin ailesi de 1877/1878 de cereyan eden ve 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı münasebetiyle göç etmiş bir aile olduğunu İbnülemin, “*Son Hattatlar*” adlı eserinde belirtir ve devamında şöyle der: Babası Abdülhamid Efendi, eşi ve dört çocuğu ile birlikte Trabzon’dan İstanbul’a göç etti. Abdülhamid Efendi önce Akpınar Köyü Camisine, daha sonra da Kâğıthane Köyü Camisine imam oldu.⁶³

Aziz Efendi ilk tahsilini Eyüp’de Şah Sultan İbtidai Mektebi’nde tamamladı. “Aziz Efendi ilkokula devam ederken hüsn-i hatta istidadını gösterdiğinden buna dikkat eden bir zat tarafından Filibeli Bakkal Ârif Efendi tavsiye olunur.” diye belirten İbnülemin, Aziz Efendi’nin oturduğu yer olan Kâğıthane köyünden yaya olarak Bakkal Ârif Efendi’den sülüs ve nesih dersleri almak için bir gün Saraçhane’deki evine bir gün de Nuruosmaniye’deki meşkhaneye olmak üzere haftada iki kez ders almak için gittiğini ifade eder.⁶⁴

⁶³ İnal, 68

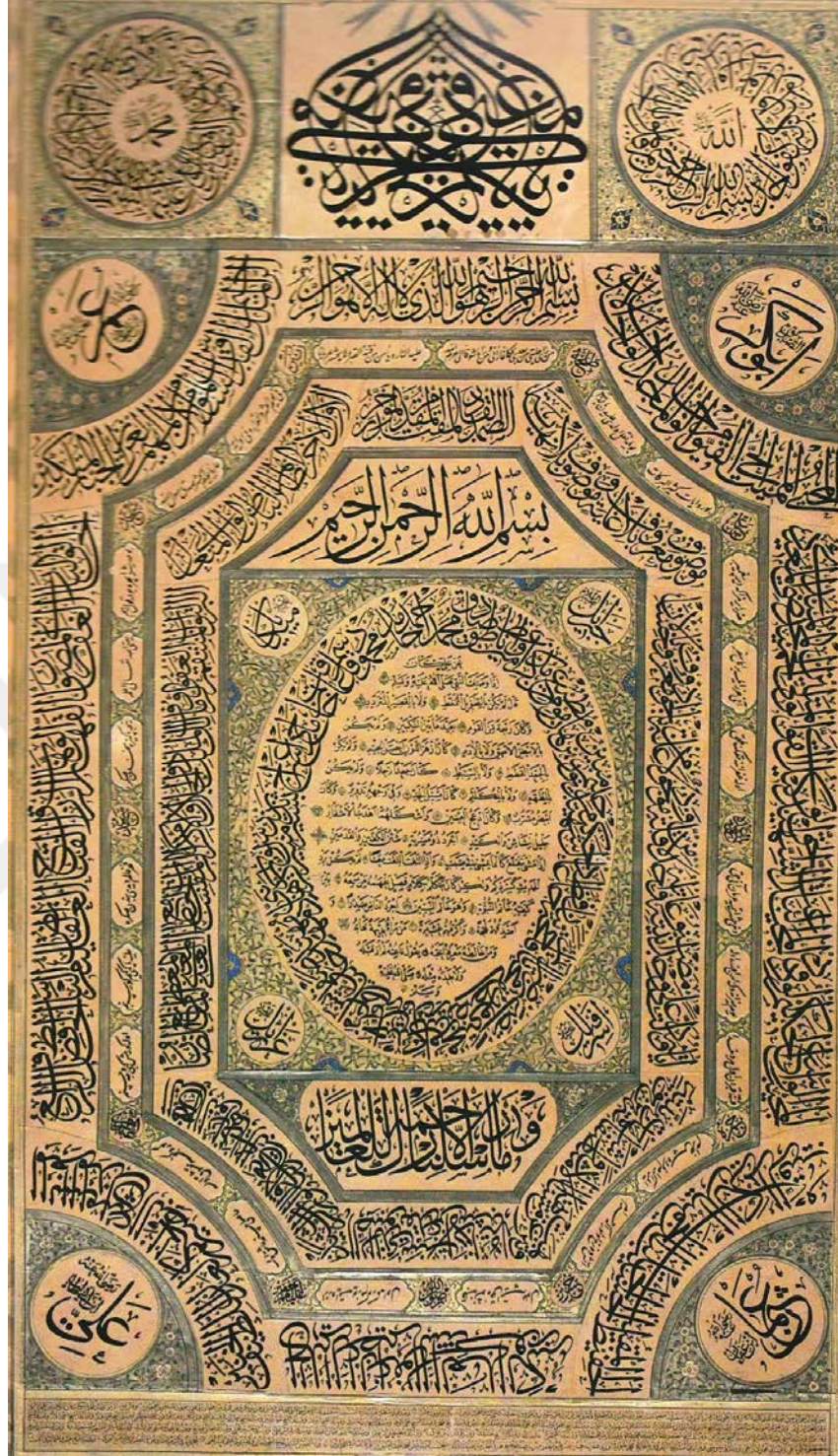
⁶⁴ İnal, 68

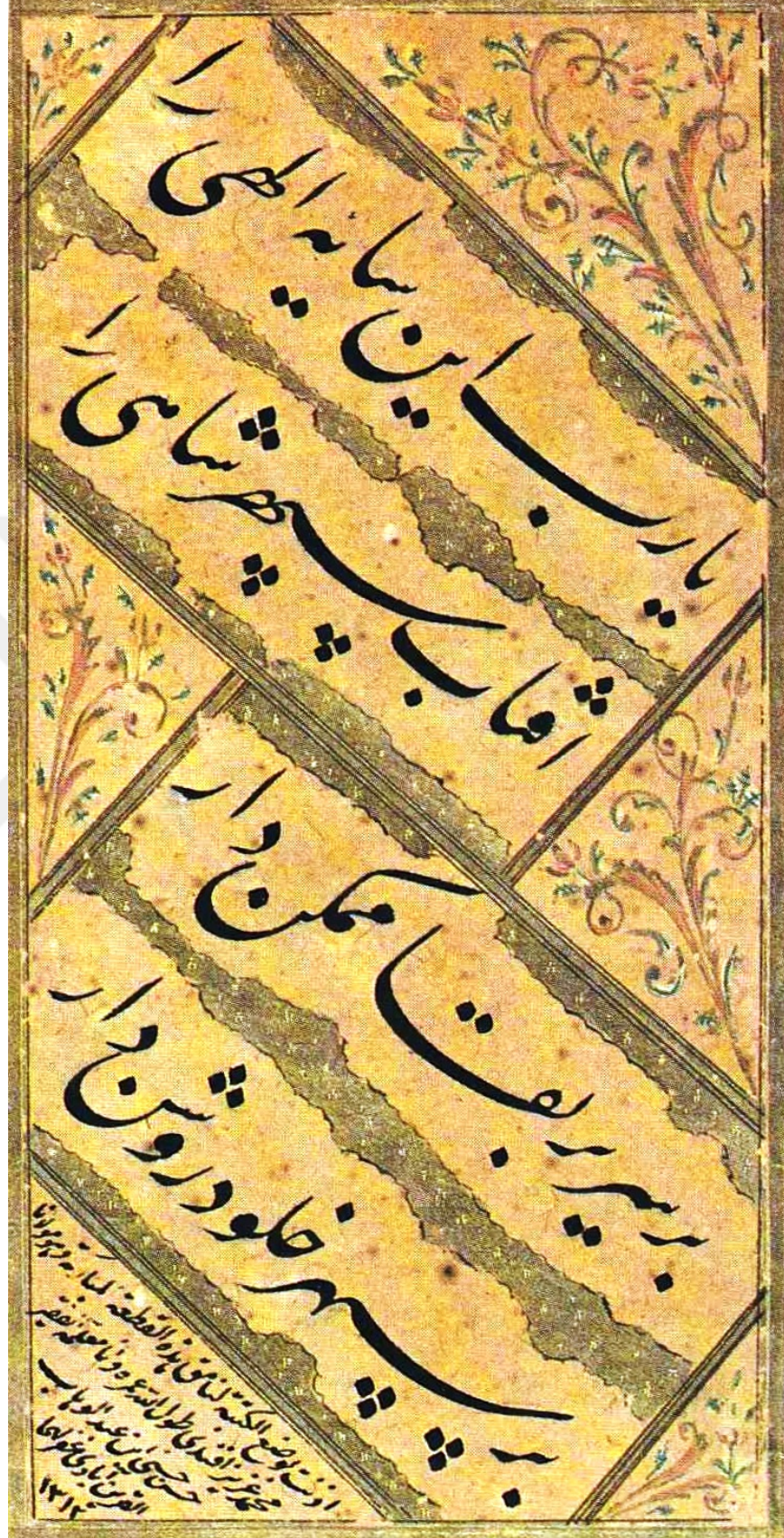
Resim 2.2. Hattat Aziz Efendi'ye Ait Meşk Örneği(YB Dij. Foto. Arş.)

“Aziz Efendi sülüs, nesih yazılarını nazarî ve amelî olarak öğrendikten sonra hocası Bakkal Ârif Efendi ve Reîsu'l-Hattâtîn Muhsinzade Abdullah Bey'den 26 Recep 1314 (1896) icâzetnâme aldı. Bu arada meşihat dairesi memurlarından Karınâbâdlı Hasan Hüsnü Efendi'den ta'lik yazısını da öğrenerek 1312/1894 tarihinde mezun olduğunu⁶⁵” Muhittin Serin ifade etmektedir.

⁶⁵ Serin, 14

Resim 2.3. Aziz Efendi'nin Sülüs-Nesih İcâzetnâmesi (HAE, 15)

Resim 2.4. Aziz Efendi'nin Ta'lik İcâzetnâmesi (HAE, 14)

Aziz Efendi dönemin büyük hattatı olan Sami Efendi'den doğrudan ders almamış olsa da Sami Efendi'nin Horhor'daki evinde düzenli olarak yapılan toplantılara devam ederek celî sülüs, celî ta'lik yazılarının inceliklerini öğrenmiş ve Sami Efendi'nin takdirini kazanmış olduğunu belirten Muhittin Serin, Sami Efendi'nin kendisine gösterilen imzasız bir celî yazı için “ Böyle bir yazı her hattatın kârı değildir. Bu Aziz'in eseridir” diyerek ne kadar takdir ettiğini belirtmiştir.⁶⁶

Resim 2.5. Aziz Efendi'ye Ait Celî Sülüs Hat Örneği (TH, 251)

Hat sanatı tarihinin en ihtişamlı devri kabul edilen XIX. asrın büyük üstadlarından ve sanat muhitlerinden istifade eden Aziz Efendi kısa zamanda serû'l-kalem namıyla şöhret buldu.⁶⁷

“İslam yazılarından tevkî, rik'a, sülüs, nesih, muhakkak, reyhânî, ta'lîk ve rikâ' yazılarını bütün incelikleriyle bilir ve yazardı.” diye belirten Muhittin Serin, Revnakoğluna dayandırarak şu ifadeleri kullanır:

⁶⁶ Serin, 14

⁶⁷ Serin, 16

“Aziz Efendi, rik’a yazar gibi süratle sls, nesih ve ta’lik yazardı. İstanbul’da en çok yazısı görülen bir zattı. Bilhassa celî sls yazıların istif ve terkibinde son derece mhirdi. Güzel tuęra⁶⁸ resmederdi. Üstadın yazıları bazen bir çırpıda hiç tashihe muhtaç olmaksızın kaleminden dklverirdi⁶⁹” der.

Resim 2.6. Aziz Efendi’ye Ait 343/1924 Tarihli Bir Tuğra (HAE, 101)

Aziz Efendi, sls nesih yazılarında Şevkî Efendi üslubunu benimsemekle birlikte nesih yazıya sevimlilik ve canlılık verdiğini ve yazıya yeni bir Şive kazandırdığını ifade eden Muhittin Serin, Aziz Efendi’nin ayrıca yazdığı levhaların kğitlerini itina ile kendisinin terbiye ettiğini, mhrelediğini, yazılarını bizzat murakka’a gerdiğini, hatta tezhibini kendisinin yaptığını ve tahrirlerini çektiğini ifade eder.⁷⁰

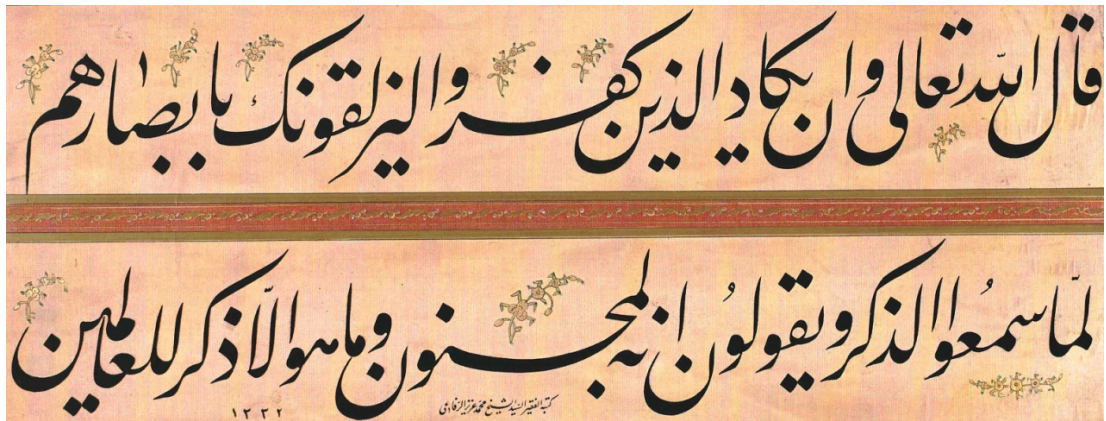
⁶⁸ Tuğra: Mühür ve imza. (Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, 349)

⁶⁹ Serin, 16

⁷⁰ Serin, 17

“Uzun müddet meşihat dairesinde kâtip olarak çalışan Aziz Efendi bu arada Medresetü'l-Kuzatta (mahkemelere hâkim yetiştirmek üzere Şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan hukuk medresesi) ve Mahmudiye Mektebinde hat hocalığı da yaptı. Mısır Kralı Fuad zamanında bir Kur'ân-ı Kerim yazmak üzere Mısır'a davet edildi. Meşihat dairesinden kendisine izin verildi. Altı ay gibi bir sürede bu Kur'ân-ı Kerim'i yazan Aziz Efendi'nin aynı zamanda yazdığı bu Kur'ân-ı Kerim'in tezhibini de kendisinin yaptığını⁷¹ Şevket Rado, ifade etmektedir.

Muhittin Serin, “*Hattat Aziz Efendi*”, eserinde Aziz Efendi'nin Rifai mahlasını da almasına sebep olacak Kenan Rifâî'nin terbiye halkasına nasıl girdiğinden de bahseder. Şöyle ki; “Aziz Efendi Bab-ı Meşihat'te (Osmanlı imparatorluğu döneminde Şeyhülislâmlık makamıdır) memur bulunduğu sıralarda Ümmü Ken'an Dergâhı postnişini Kenan Rifâî'nin terbiye halkasına girdi. Muhterem mürşitleriyle bir Ramazan ayında Fahr-i Kaniat Efendimiz Hz. Muhammed'i ziyaret için Medine'de bulundukları bir sırada, sâdât-ı kiramdan Şeyh Hamza Rifâî Hazretleri'nin huzurlarında tâc-ı hilafeti giymek suretiyle (1326-1910 tarihinde) manevi mükâfata mazhar oldu⁷²” der. Yine “Aziz Efendi eserlerine, önceleri Abdulaziz Eyyubi veya sadece Aziz olarak imza atarken” halife olduktan ise “*Eş'şeyh Mehmed Abdülaziz er-Rifâî*” şeklinde yazılarına imza koymaya başlayarak⁷³ Rifâîliğini ön plana çıkarmış ve bunu ne kadar benimsediğini göstermiştir.

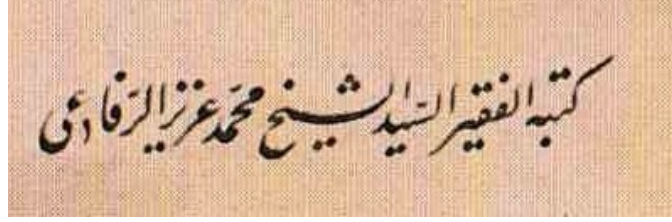

Resim 2.7. Aziz Efendi'ye Ait Ta'lik Bir Yazı Örneği (HAE, 119)

⁷¹ Şevket Rado, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, 251

⁷² Serin, 19

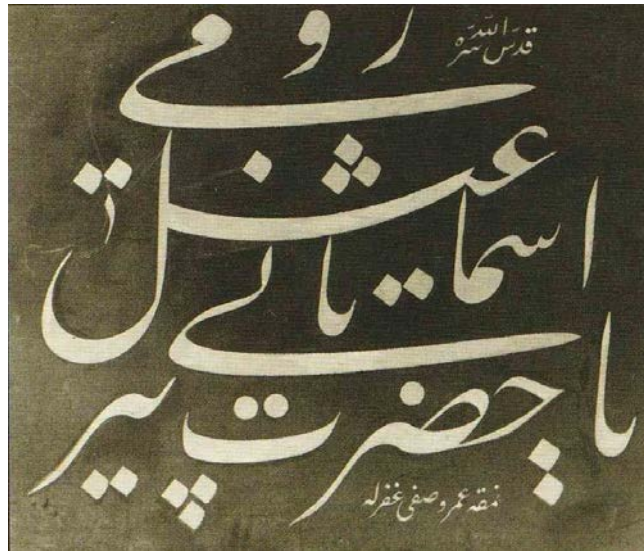
⁷³ Serin, 19

Resim 8. Resim 2.7’deki Aziz Efendi’ye Ait Yazıdaki İmza Detayı

Şevket Rado, “Aziz Efendi meşihatın lağvından sonra yazı öğretmesi için Mısır’da kendisine mektep açma teklifini kabul ettiğini, orada iki mektep kurduğunu, on beş sene bu mekteplerde hat ve tezhip öğrettiğini ifade ettikten sonra 1353 (M. 16 Ağustos 1934) de Fatih civarındaki evinde vefat ettiğini⁷⁴” söyler.

“Hat sanatının büyük üstadlarından olan Aziz Efendi pek çok talebe yetiştirmiştir. Yetiştirmiş olduğu talebeler arasında Mahmud Bedreddin Yazır (1893-1952), Ömer Vasfi Efendi (1880-1928), Hafız Ahmet Hamdi Tezcan Efendi (1893-?), Kahire’de icâzet verdiği talebelerinden bazıları ise Tâhiru’l Kürdi (?-1979), Muhammed Ali Mekkâvî (?-1975), Muhammed Efendi Eş-Şehhât (1910-?), Muhammed Ahmed Abdü’l-Âl, Muhammed Rızk Mûsâ, Muhammed Efendi Hâfız, Abdulkadir Efendi, Necmüddin Efendi, Abdürrâzık Sâlim, Ahmet Efendi Muhtar, Abdurrahman Hâfız gibi talebeleri sayabiliriz”.⁷⁵

Resim 2.9. Ömer Vasfi Efendi’ye Ait Tarihsiz Celî Ta’lik Bir Levha (HSMH, 169)

⁷⁴ Rado, 251

⁷⁵ Serin, 19

Resim 2.10. Mehmed Aziz Efendi'nin Tuğra Besmele, Sülüs, Nesih, Celî Dîvânî, Ta'lik ve Divanî yazı çeşitlerini gösteren bir levhası (HSMT, 38)

Hattat Aziz Efendi'nin yazmış olduğu eserlerle ilgili olarak İbnülemin, Aziz Efendi'nin damadı Ekrem Hakkı Bey'in verdiği bilgilere dayanarak şöyle der: "On iki Mushaf yazmıştır. Bunlardan biri, esbak Afganistan Emir'inde (Amanullah Hanın babası), biri Mısır Krallığı hazinesinde, biri Hidiv Abbas Hilmi Paşanın validesindedir. Mushaflardan biri Mısırdaki tab' ettirilmiştir. Bir Mushaf da ailesi nezdindedir. Diğerlerinin hangi ellerde bulunduğu malum değildir.

Rakım merhumun, hutut-ı mütenevvia ile yazdığı hilye tarzında ve talik ve müsenna ilavesiyle üç büyük hilye resm etmiştir ki biri Topkapı Sarayı Müzesi'nde, ikisi ailesindedir.

Bursa Ulu camide biri ta'lik, diğeri celî sülüs levhaları vardır. Mısır'da yirmiden fazla sülüs, nesih ve ta'lik meşk mecmuası ve kalın ta'lik ile seksen sahife olarak 1352 de yazdığı Kaside-i Bürde tab' olunmuştur.”⁷⁶

2.2. NECMEDDİN OKYAY

Üsküdar Yeni Camii imamı Mehmet Abdünnebi Efendi'nin oğlu olarak 29 Ocak 1883 tarihinde dünyaya geldi. Daha ilkokulda iken yazı yazmaya merak duyan Necmeddin Okyay, meşhur Şevkî Efendi'nin talebelerinden olan ve aynı zamanda hat hocası olan Hasan Talat Bey'den rık'a, dîvanî ve celî dîvanî yazılarını öğrendiğini ve icâzetnâme aldığını⁷⁷ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* adlı eserinde ifade eder.

Necmeddin Okyay Hocanın hat ile olan münasebetini ve Bakkal Ârif Efendi ile tanışmasını M. Uğur Derman, şöyle aktarır: "Necmeddin Okyay'ın ilk hat öğretmeni olan Hasan Talat Bey ondaki istidadı görünce, kendisini Nuruosmaniye Medresesi'ndeki yazı odasına 1902 yılında götürerek, oranın hocası olan Filibeli Bakkal Ârif Efendi'ye devamını sağladı.”⁷⁸

Yazıya olan bağlılığının ne derece yüksek olduğunu M. Uğur Derman şöyle aktarır: "Ortaokul tahsilini bitirdikten sonra lise eğitimi için Üsküdar İdadi'sine giren Necmeddin Okyay, buraya bir yıl devam etti. Ancak lise eğitimini hat derslerini almak için bırakmak zorunda kaldı. Çünkü Nuruosmaniye'de Bakkal Ârif Efendi'den yazı

⁷⁶ İnal, 72

⁷⁷ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 182-183

⁷⁸ Derman, *Ömrünün Bereketi* 1, 354

meşki için hafta da bir gün izin istemesi okul yönetimi tarafından onaylanmayınca okulu bıraktı ve yazı dünyasına daldı⁷⁹” der.

Okulu terk edecek kadar çok sevdiği yazı dünyasına dalan Necmeddin Okyay, devrinin meşhur hattatlarından Sami Efendi ile Bakkal Ârif Efendi’den yazıyı öğrendi. “Sami Efendi’den 1905’te ta’likten, Bakkal Ârif Efendi’den 1906 yılında sülüs ve nesih icazetnamesi aldığını⁸⁰” Ali Alparslan, bildirmektedir.

Resim 2.11. Necmeddin Okyay’a Ait Celî Sülüs Besmele (OHST, 185)

Necmeddin Okyay’dan ders alarak talebesi olma hüviyetini üzerinde taşıyan M. Uğur Derman, hocasının çok yönlülüğünden şu şekilde bahsetmektedir: “Necmeddin Okyay sadece yazı ile uğraşmamış neredeyse devrinin yaşayan bütün sanatkârlarından istifade etmeyi bilmiş eskilerin hazerfen (pek çok farklı disiplinde engin bilgiye sahip olan kişi)” diye tabir ettikleri bir hattattır. Yazı ile meşgul olurken bir taraftan da Okçubaşı Seyfeddin Bey’den kemankeşliği de öğrenen Necmeddin Okyay, bu sanatın bütün ıstılahlarını bilmesine ek olarak keman ve ok yapmayı da biliyordu⁸¹” der.

Bundan başka yine Özbekler Dergahı’nın Şeyhi Ethem Efendi’den ebru imalini öğrenen Necmeddin Okyay, yaptığı ebrularla herkesi kendine hayran bıraktı. Çünkü o zamana kadar hiç düşünülmemiş olan ve ilk defa Necmeddin Efendi ile ortaya çıkan karanfil, sümbül, lale, menekşe, fulya ve gelincik çiçeklerini ebruya geçirerek⁸² ebru sanatında kendine has bir tarz oluşturduğunu Necmeddin Hocanın diğer bir talebesi olan

⁷⁹ Derman, *Ömrümün Bereketi 1*, 355

⁸⁰ Alparslan, 183

⁸¹ Derman, *Ömrümün Bereketi 1*, 355

⁸² Alparslan, 183

Ali Alparslan ifade eder⁸³. Hatta bu tarz ebruya “Necmeddin Ebrusu” adı verildiğini talebesi olan M. Uğur Derman Hoca ifade eder.⁸⁴

Necmedin Okyay; “Bununla da yetinmeyerek, daha da ileri gidip yazıyı ebruya tatbik etti. Yani zamkla yaptığı yazının kâğıdını, ebru yapılan kabın içindeki suyun üstüne koyarak orada biraz bırakıyor sonra zamk eriyince kâğıdı kaldırıyordu. Bu ameliye neticesinde zamkın eridiği yer yani yazı beyaz, etrafı ise ebru olduğunu⁸⁵” Alparslan belirtmektedir.

Resim 2.12. Necmeddin Okyay’ın Meşhur Yazılı Ebrusu “ Allah” (ÖB, 362)

Bütün bunlarla da yetinmeyen Necmeddin Okyay, meşhur Mücellid Bahâ Efendi’den tarihi Türk ciltçiliğini, Konyalı Abdülfettahzâde Hoca Vehbi Efendi’den de Türk mürekkepçiliğini öğrendiğini talebesi Ali Alparslan aktarır.⁸⁶

Necmeddin Okyay’ın imzasız yazılarla ne kadar bilgili olduğunu M. Uğur Derman, şöyle anlatır: Necmeddin Efendi’nin en önemli özelliklerinden biri de yazı tarihi belli olmayan yazıların ne zaman ve kim tarafından yazılmış olduğunu bilme

⁸³ Alparslan, 184

⁸⁴ Derman, *Ömrümün Bereketi 1*, 359

⁸⁵ Alparslan, 184

⁸⁶ Alparslan, 184

konusundaki mahareti idi.⁸⁷ “Necmeddin Hocanın müracaatları sırasıyla yetiştirdiği iki talebesi Ali Alparslan ve M. Uğur Derman’dır”.⁸⁸

M. Uğur Derman, Necmedin Okyay ile olan tanışmalarını şöyle anlatmaktadır: 1955 yılında hat meşki için kendisine müracaatımda, beni kendisine götüren Yeni Camii Kayyımı Saim Efendi, ders ücretinin ne kadar olacağını sormak garabetinde bulununca, Hoca’nın büyük bir şaşkınlıkla cevabı: “ Biz parayla öğrenmedik ki parayla öğretilim! Bu mevzulardan sakın bahsetmeyin” olmuştu. Sonraki ziyaretimde götürdüğüm Şekercigüzeli’nin badem ezmesini görünce de: “ Sizi böyle şeyler getirmekten men’ederim evladım. Çünkü o zaman öğretişim hasbi olmaktan çıkar, bir karşılık almış olurum” demiş olduğunu aktırır.⁸⁹

“Üzerinde 14 çeşit rahatsızlığı da “hastalık koleksiyonu” olarak görüp, bunu bütün nüktedanlığı ile yazı koleksiyonculuğu alışkanlığına bağlayan Necmeddin Okyay, son yıllarında karasu (glokom) ve perde (katarakt) illetleri dolayısıyla görme hassasiyetini neredeyse kaybetti” diye aktaran M. Uğur Derman, 5 Ocak 1976 yılında Necmeddin Efendi’nin hayata gözlerini yumduğunu ifade eder. Necmeddin Okyay Karacaahmed Sultan mezarlığında oğlu ve eşi Seniye Hanım’ın yanına defnedildi.⁹⁰

2.3. MUSTAFA RAKİM (FİLİBEVİ, UNAN)

Mustafa Rakım (Unan⁹¹) Efendi meşhur hattat Filibeli Bakkal Ârif Efendi’nin oğludur. “1291/1874’te Filibe’de doğdu. Rus harbinde ailesi İstanbul’a göç etti. İbtidâî ve rüşdî tahsilden sonra Vefa idâdî mektebinde okudu”.⁹²

“Bir müddet üniversite muhasebecisi olan Mustafa Rakım Efendi oradan emekliye ayrıldı. Güzel Sanatlar Akademisinde de öğretmenliği vardır. Rakım Efendi sülüs ve neshi babasından öğrendi ve ondan icazet aldı, fakat ömrü boyunca pek fazla

⁸⁷ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 364

⁸⁸ Alparslan, 185

⁸⁹ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 363

⁹⁰ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 368

⁹¹ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 43

⁹² İnal, 294

yazmamıştır. 25 Nisan 1949 da kanserden⁹³ vefat ettiğini İbnülemin belirtmektedir. Edirnekapı’da babasının yakınına bir yere gömülmüştür.⁹⁴

İbnülemin, merhum ile sık görüşerek ahvaline vakıf olan Nurullah Pertev Bey’in, Rakım hakkındaki şu ifadelerini nakleder: “Kimseninkine benzemeyen akidelere ve kendine has bir imana sahip, bir müslim idi. İlm-i hatta zaif, ulum-u zairede ez’af idi. Böyle olmakla beraber hiç bir bahs yoktu ki kemali hararetle iştirak etmesin...”⁹⁵” diyerek merhum Mustafa Rakım Efendi’nin hemen her konuda fikir beyan etmekten geri kalmadığını ifade etmiştir.

Resim 2.13. Mustafa Rakım’a Ait Sülüs Bir Beyit Örneği (SH, 295)

⁹³ İnal, 294

⁹⁴ Rado, 264

⁹⁵ İnal, 294

Resim 2.14. Mustafa Rakım Efendi'ye Ait “Hep veya Hiç” Yazılı Levha (TH, 264)

Yusuf Bilen, Şevkî Efendi'nin talebelerinden Bakkal Ârif Efendi'nin, Bursa'da kebabçılık yapan oğluna gidip gelirken vapurda yazılar yazdığını ifade ettiği için Mustafa Rakım Efendi'nin Bursa'da yaşadığını ve belki de maişetini temin için yazı yazmaktan ziyade ticaret ile uğraşmış olabileceği söylenebilir. Bu yüzden merhum Mustafa Rakım'ın fazlaca eser yazmamış olması veya yazıyla fazlaca meşgul olmaması yahut olamaması muhtemeldir. Ancak Hattat Yusuf Bilen'in yine tezinde ifade ettiği gibi babasının mezar taşını yazdığını ve ancak Hattat Sami Efendi'nin yazıyı elden geçirdiğini⁹⁶ bilmekteyiz.

⁹⁶Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 50

Resim 2.15. Mustafa Rakım Unan’a Ait “Ya Fettah” Yazısı (TH, 264)

Mustafa Rakım Unan’ın aynı zamanda vefat yılı olan 1368/1949 da “Ketebehu el-Fakir Mustafa Rakım ğufireleh” imzalı celî sülüs ile yazılı “يا فتاح” ve ‘küplü ح’ içine sülüs ile yazılı olan “يا عليم” yazıları görülmektedir.

2.4. ABDULKADİR EFENDİ(SAYNAÇ)

“Sadrı esbak Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın ahfadından (torunlarından) ve nüvvabdan Ahmet Tevfik efendinin⁹⁷” oğlu olarak 1881 de Kayseri’de dünyaya geldiğini İbnülemin belirtmektedir.

İlköğrenimini bitirdikten sonra on yedi yaşında İstanbul’a gelen Abdulkadir Efendi burada İlahiyat fakültesinden mezun oldu. Abdulkadir Efendi doğduğu kasabada bir miktar yazı meşk etmiş ve icâzet almışsa da İstanbul’a geldiği sırada Bakkal Ârif

⁹⁷İnal, 32

Efendi'den sonra da Reisulhattatin Hacı Kamil Akdik Efendi'den ders görerek tekrar icazet almış ve yazısını hayli ilerletmiş⁹⁸ olduğunu Şevket Rado ifade etmektedir.

Resim 2.16. Abdulkadir Saynaç'a Ait 1329/1911 Tarihli Yazısı (SH s.33)

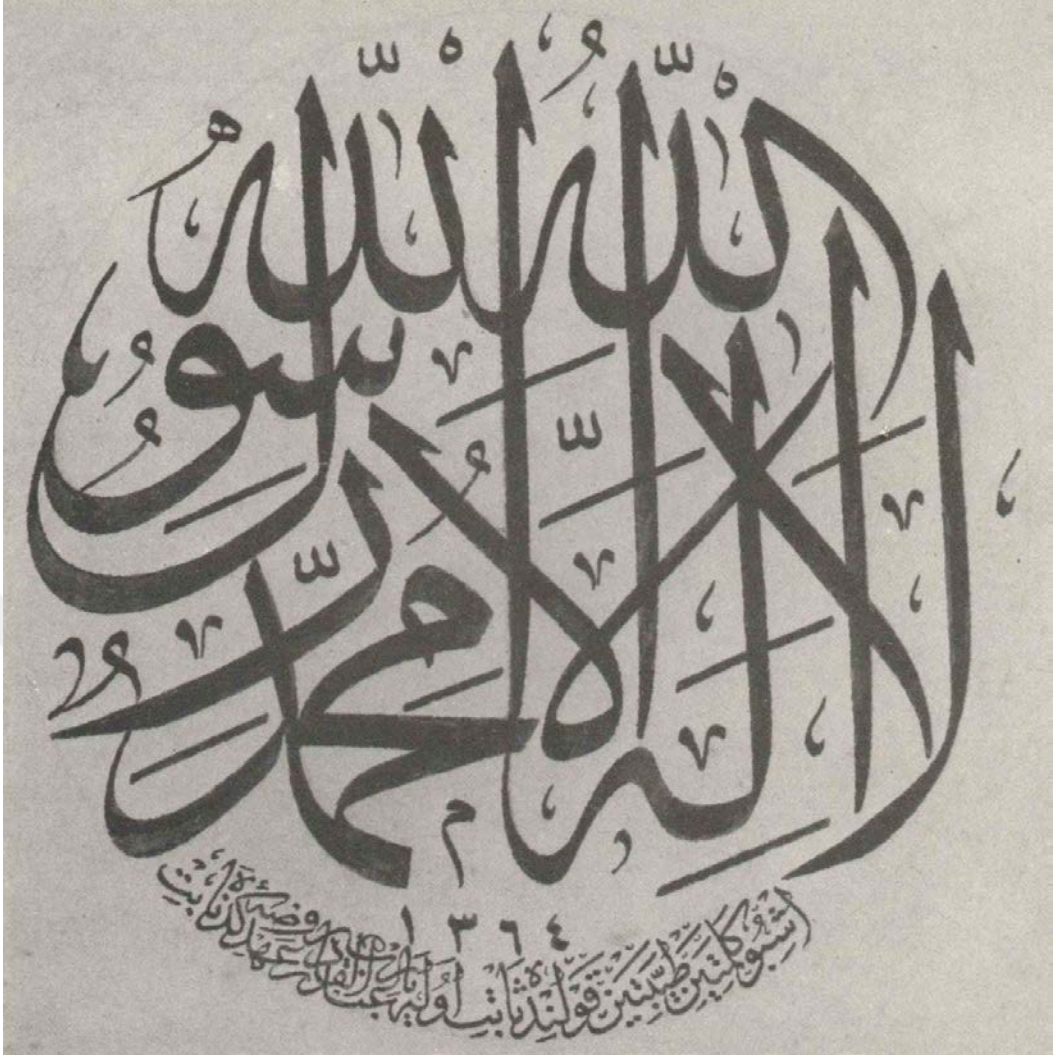
“1909'da [25 Şubat 1324] Maarif Meclisi'nde hutû-ı mütenevvia yarışmasına girerek birinciliği kazandı. Darülmuallemîn hüsn-i hat hocalığına tayin edildi. Bir müddet sonra Darülhilâfe medreselerine, oradan da İmam-Hatip mektebine nakledilerek ilgaları (kaldırılma) tarihine kadar muallimlikte bulundu.⁹⁹”

Abdülkadir Efendi'nin nesih, sülüs, celî yazılarında usta olduğu kadar mürekkep yapma konusunda da mahir olduğunu İbnülemin aktarmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁸Rado, 264

⁹⁹İnal, 32

¹⁰⁰ İnal, 32

Resim 2.17. Abdulkadir Saynaç'a Ait Kelime-i Tevhit İbaresı (TH, 264)

Düz yazıdan ziyade şekilli istiflere meraklı olan Abdülkadir Efendi 1967 yılında vefat etti.¹⁰¹ Resim 2.16'daki yazısında da görüldüğü üzere Abdülkadir Efendi, pek çok formda yazılan Kelime-i Tevhid'i kendine has bir tarzda yazarak istifteki gücünü ortaya koymuştur. Kelime-i Tevhid'de geçen iki Lafza-i Celâl'i yan yana getirerek adeta bir müsenna havası verdiği görülmektedir.

¹⁰¹ Rado, 264

Resim 2.18. Abdulkadir Efendi'ye Ait 1342/1924 Tarihli “Başarı ve yardım ancak Allah’tandır. O ne güzel dosttur.”(Kalemgüzeli.org)

2.5. ABDÜLKADİR KADRÎ EFENDİ

Abdülkadir Kadri Efendi, Hamdi namında birinin oğludur. 1875 yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde olan Ruscuk'ta doğduğunu ifade eden İbnülemin Mahmud Kemal İnal dört yaşında babası ile birlikte İstanbul'a geldiğini ve Üsküdar'da Kızlar Ağası mahallesinde aldıkları evde oturduklarını ifade eder.¹⁰²

“Üsküdar'da Kara Kadı İbtidai Okulu'nu bitirdikten sonra Üsküdar Kaptan Kaymak Mustafa Paşa Camii imamı Nazif Efendi'den aldığı dini bilgiler yanında medrese derslerine devam ettiğini¹⁰³” Alparslan, aktarmaktadır.

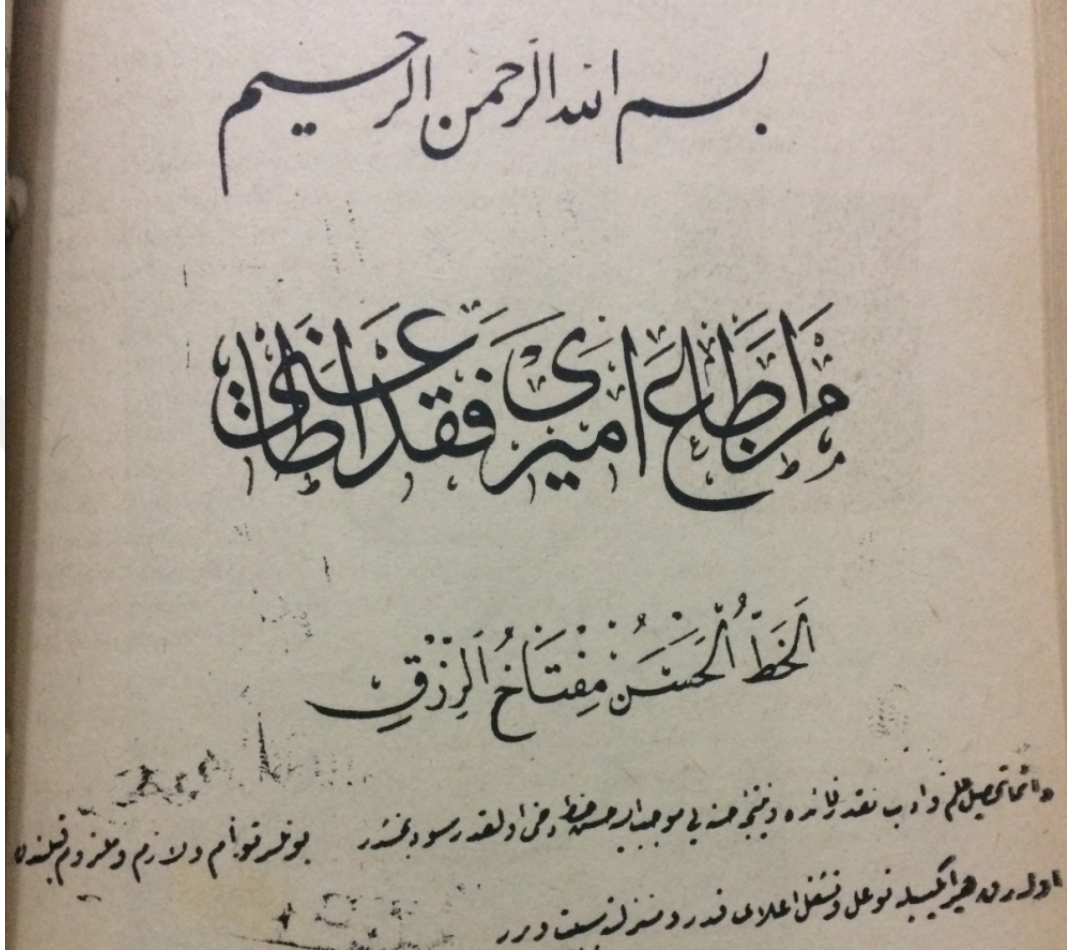

Resim 2.19. “En büyük rütbe ilmin rütbesidir” (Hattatlarsofrası.com)

¹⁰² İnal, 494

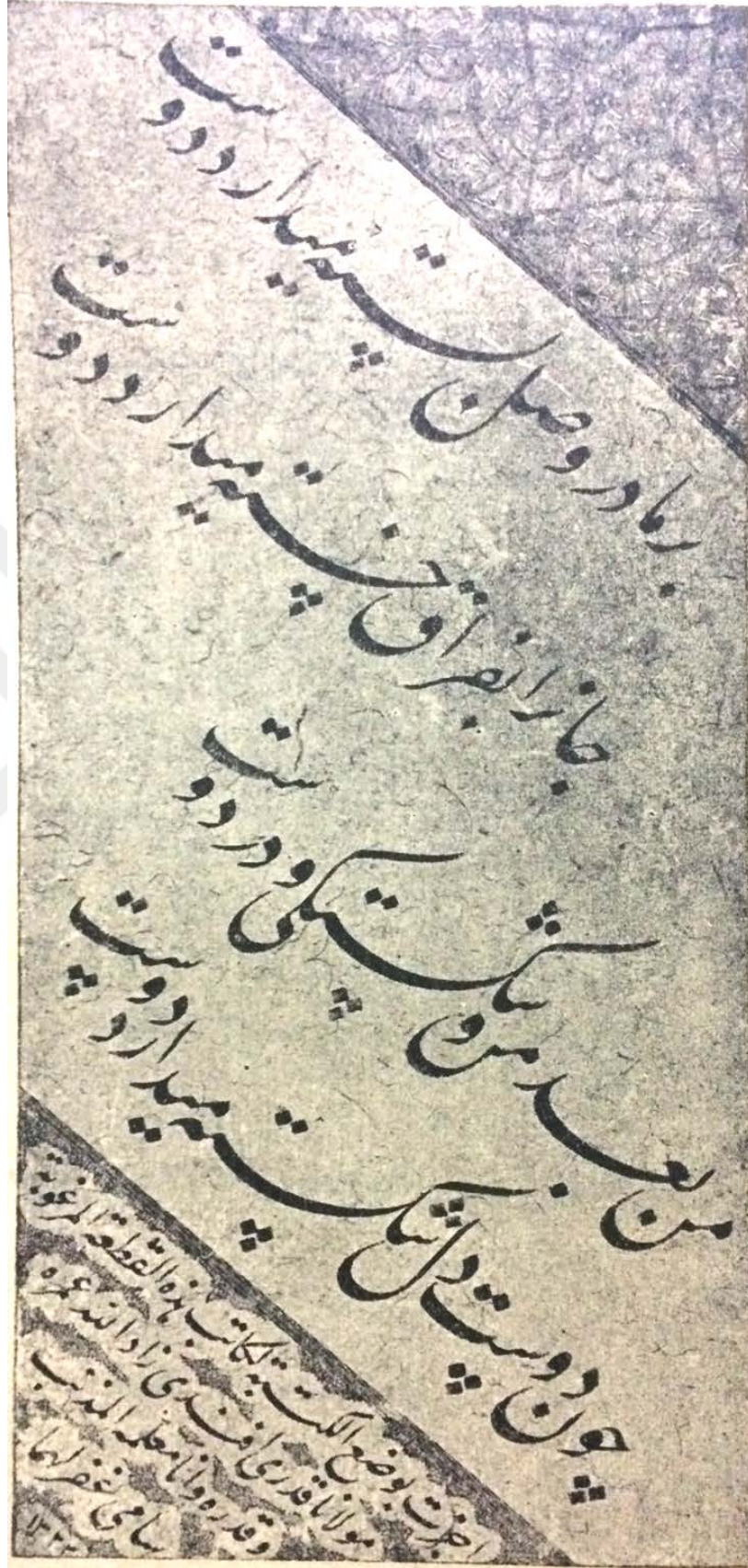
¹⁰³ Alparslan, 182

Kadıköy’de Osman Ağa Camii imam hatipliğinde iken Üsküdar Ravza-i Terakki Okulu’nda güzel yazı hocası Hasan Talat Bey’den rık’a ve divanî dersleri aldı. Onun vefatı üzerine aynı okula hat hocası olduğunu¹⁰⁴ Ali Alparslan, bildirmektedir.

Resim 2.20. A. Kadri Efendi’nin Talik, Sülüs, Nesih Ve Rik’aya Ait Yazı Örneği (SH, 495)

¹⁰⁴ Alparslan, 182

Resim 2.21. Abdulkadir Kadrî Efendi'ye Ait Ta'lik Yazı (SH, 496)

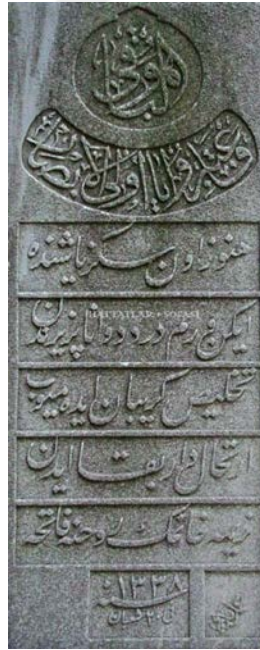
Soyadını bilmediğimiz Hattat, 1323'te Sami Efendi'den ta'lik, 1324'te de Bakkal Ârif Efendi'den de aklam-ı sitte icazetnamesi aldığını¹⁰⁵ İbnülemin belirtir.

Bir aralık Evkaf Matbaası hattatlığında bulunan Abdülkadir Kadri Efendi, bir müddet de Medresetül Hattatin'in arkasında bir dükkân açıp isteyenlere yazı yazdığını son hattatlarda ifade eden İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Abdülkadir Kadri Efendi'nin çok yönlü diyebileceğimiz bir hattat olduğunu da ifade ediyor. Özellikle Özbekler dergâhı şeyhi hazerfen namıyla yâd edilen Ethem Efendi'den ebru yapmayı öğrendiği ve Okçu başı Seyfeddin Bey'den de kemankeşliği öğrendiğini, ok yapmakta ve yay kemiklemekte maharet kesbettiğini ve bunlara ilaveten gayet iyi derecede de güreştiğini ifade eder.

“Kalmamış yapmadığı Kadrinin

Kalsa elbette yapardı bî şek”

dense layıktır diye bir ibare yazarak, Abdülkadir Kadri Efendi'nin çok yönlülüğüne ve maharetine vurgu yapar.¹⁰⁶

Resim 2.22. Abdülkadir Kadri Efendi'nin Yazmış Olduğu Mezar Taşı (hattatlarsofrası.com)

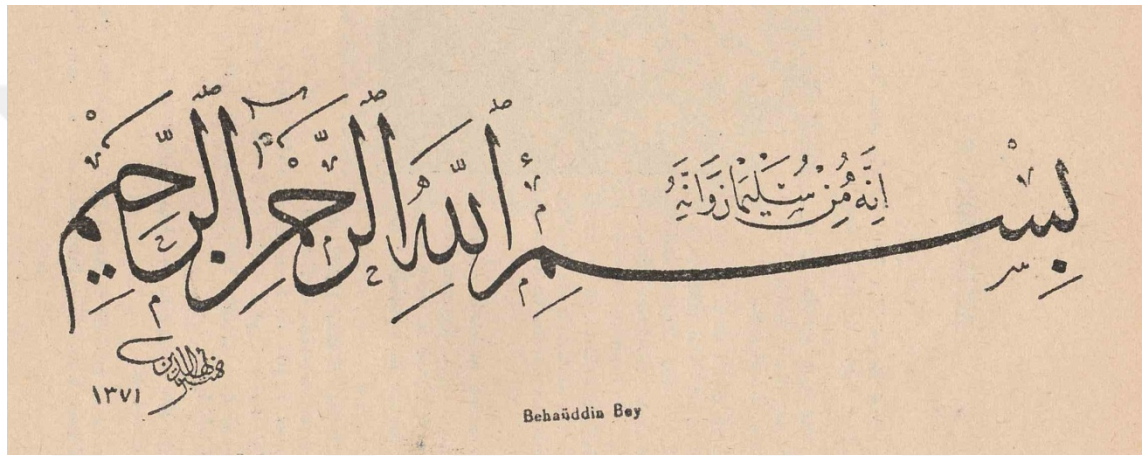
¹⁰⁵ İnal, 494

¹⁰⁶ İnal, 494

Muttaki ve halim bir zat olduğu kaydını koyan İbnülemin Abdülkadir Kadri Efendi'nin son zamanlarında felç olduğunu ve 1942 (23 ramazan 1361) yılında vefat ettiğini ve Üsküdar'da Harmanlıkta kamus mütercimi Asım Efendi'nin civarına defnedildiğini ifade etmektedir.¹⁰⁷

2.6. BAHAEDDİN BEY

İbnülemin, “Hafız Mehmed Bahaeddin Bey, Of ülemasından Şeyh el-Hâc Mustafa Efendi'nin oğlu olarak 1295/1878 Of'da doğdu¹⁰⁸” söyler.

Resim 2.23. Bahaeddin Bey'e Ait Oklu Besmele (SH, 76)

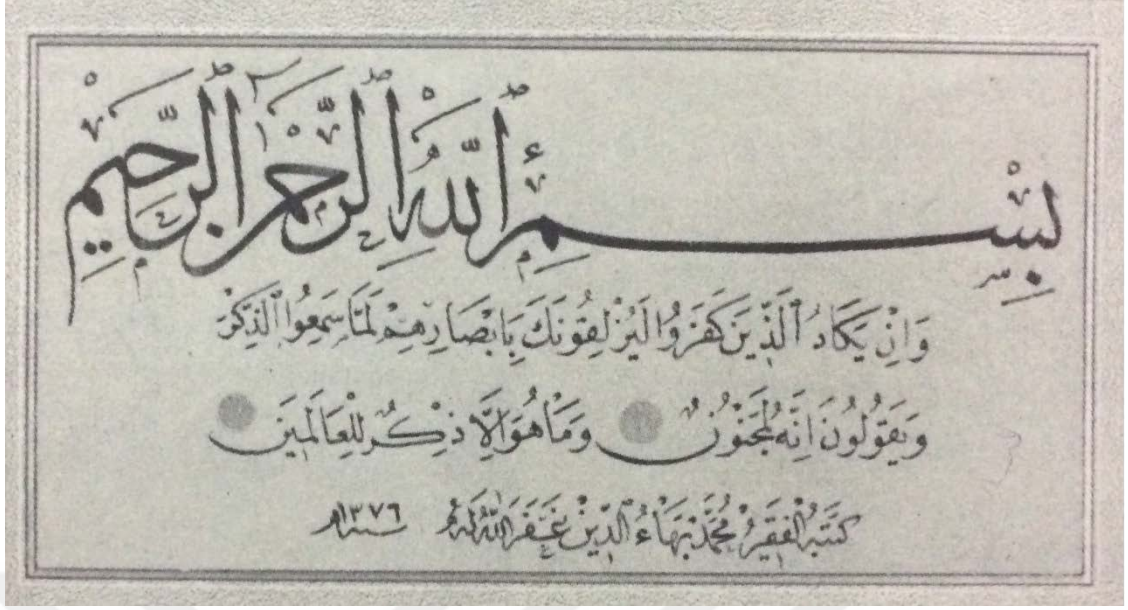
Bahaeddin Bey ile ilgili Şevket Rado şunları kaydetmektedir: Küçük yaşta İstanbul'a gelen Bahaeddin Bey, Bayezit Merkez Rüşdiyesinden sonra muallim mektebini bitirdi. Birçok mektepte öğretmenlik yapan Bahaeddin Bey, müfettişliklerde ve müdürlüklerde bulundu. 13. Kız Numune mektebi müdürü iken emekli olan Bahaeddin Bey, Bakkal Ârif Efendi'den sülüs, nesih, reyhanî hatlarını öğrenirken, Kamil Akdik'ten de ders aldı. Ayrıca Sami Efendi'den de dîvânîyi meşk etti. Ta'lik de yazan Bahaeddin Bey, yazılarını kendisi de tezhip ederdi. 1958'de vefat eden hattat Bahaeddin Bey, Karacaahmed Sultan kabristanına defnedildi.¹⁰⁹

Bahaeddin Bey'e ait 1326/1908 tarihli celî sülüs ile yazılmış Besmele ve nesih hat ile yazılmış nazar âyeti (Bkz. Resim 2.23) yazı örneği aşağıda verilmiştir.

¹⁰⁷ İnal, 494

¹⁰⁸ İnal, 76

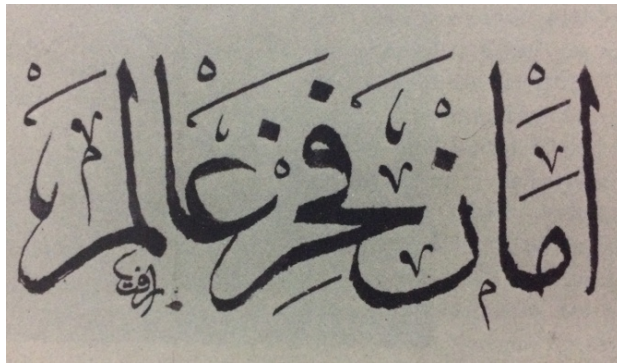
¹⁰⁹ Rado, 251

Resim 2.24. Bahaeddin Bey’e Ait Sülüs Nesih Hat Örneği (TH, 251)

2.7. REFET EFENDİ

“İstanbul’lu olan Refet Efendi Harbiye Nezareti mümeyyizlerinden Cemil Bey’in oğlu olarak 1290/1873 tarihinde doğdu. Mekteb-i Küttab-ı Askeriyyeyi bitirdikten sonra, babası gibi, Bab-ı Seraskerî Kâtipleri arasına girdi, oradan emekli olduğunu” Şevket Rado, ifade eder.¹¹⁰ Yazının devamında “hat derslerini kimden aldığını, Bakkal Ârif Efendi’den sülüs, nesih ve reyhani yazılarını öğrenerek icazet alan Refet Efendi’nin, Sami Efendi’den de yazı meşk ettiğini” aktarır. Kendisi de yazı hocalığı yapan Refet Efendi 1269/1949 yılında vefat etmiştir.¹¹¹

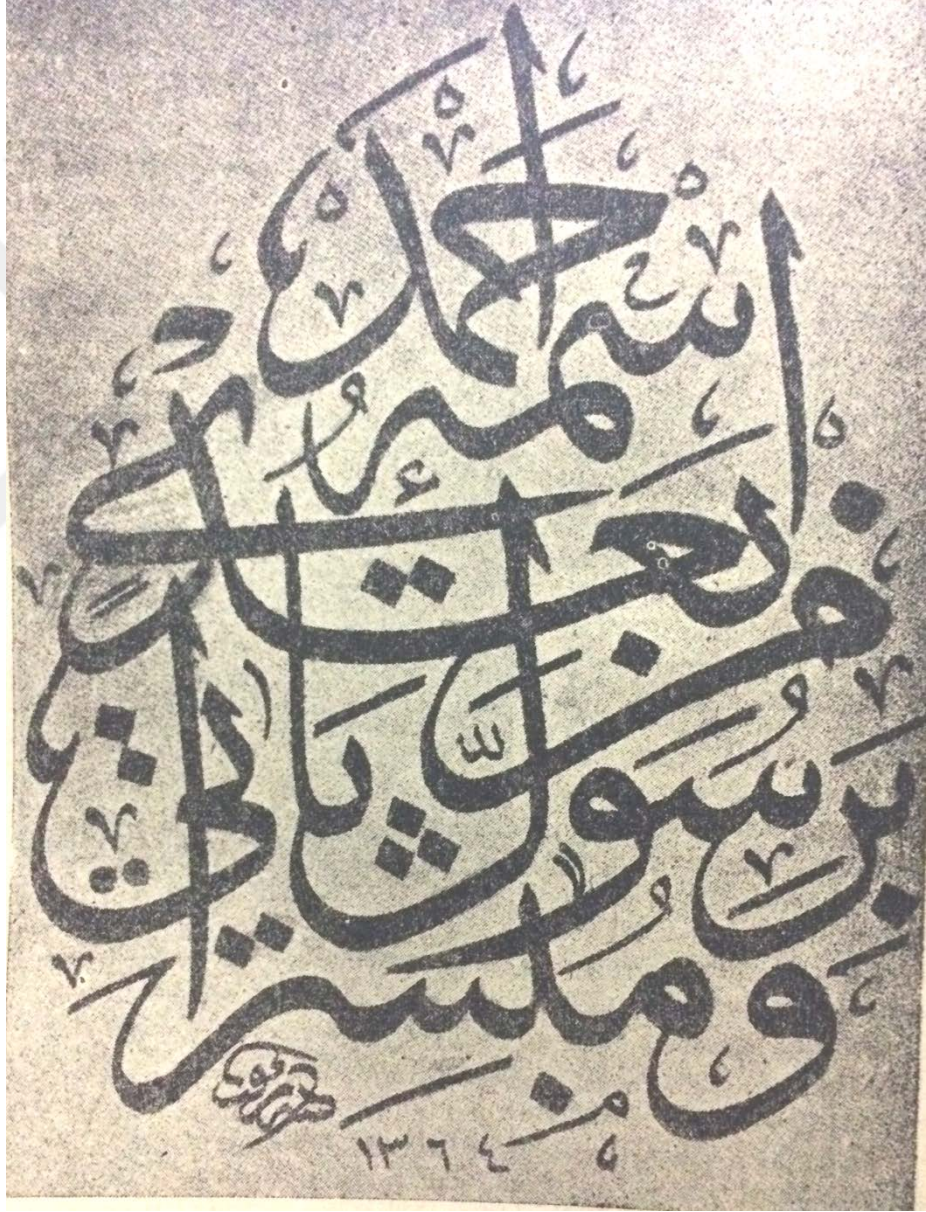

Resim 2.25. Refet Bey’e Ait Bir Yazı (TH, 264)

¹¹⁰ Rado, 264

¹¹¹ Rado, 264

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Refet Efendi'nin altı adet Mushaf-ı Şerif yazmak şerefine nail olduğunu, sülüs ve nesih müteaddid murakka' yazdığını ifade eder. Yine Davud Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa Haseki, Hacı Hamza, Hacı Evhadüddin camilerinde celî, Atik Ali Paşa, Şişli Camii ve Bursa Ulucami'de sülüs ve nesih levhalarının olduğunu ifade eder. Ayrıca hurûf ve terkibat için müzehheb bir murakka' ve icazet için yazdığı ve dört hattat tarafından tasdik olunan hilye-i saadetinin, Topkapı Sarayı müzesi idaresince satın alındığını, söyler.¹¹²

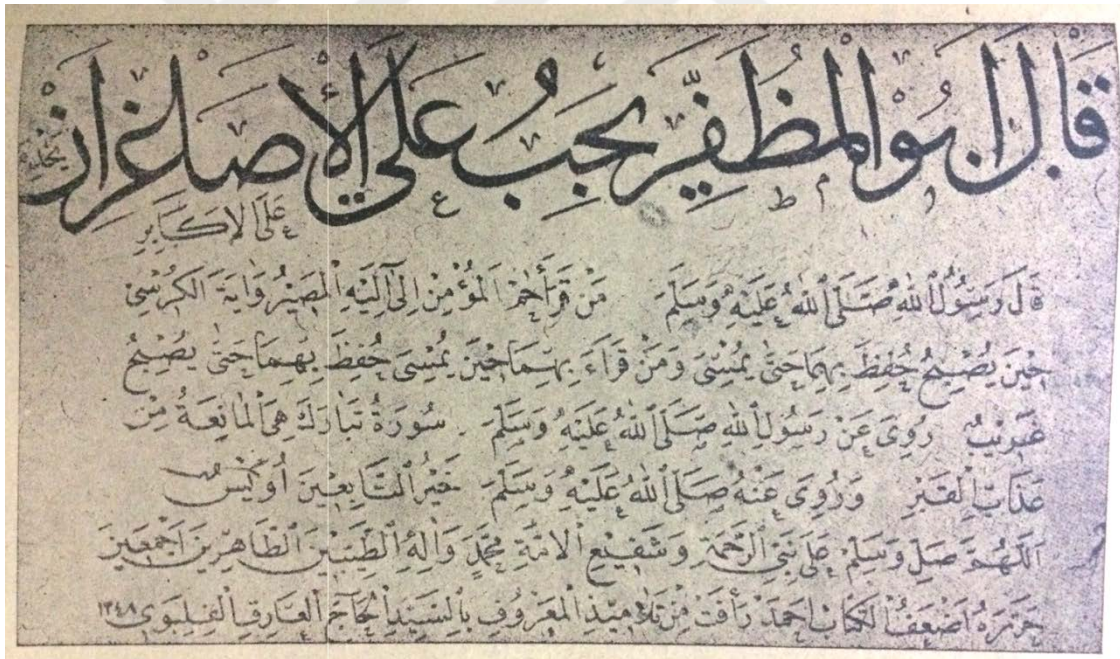

Resim 2.26. Refet Bey'e Ait Bir Yazı (SH, 322)

¹¹² İnal, 321

İbnülemin Mahmud Kemal İnal *Son Hattatlar* adlı eserinde Refet Efendi'nin yazılarıyla ilgili olarak şöyle bir yorumda bulunur: "Sokaklarda tesadüf ettikçe merhumla görüşürdük. Bir prensesin konağının içindeki merdivenin yukarısına ta'lik ile ve yıldızla yazdığı beyitlere baktıkça ta'likte pek mahir olmadığına hükmederdim. Hayatımda bundan başka yazısını görmediğim için diğer yazılarının kudretini bilmezdim.

Vefatından sonra gördüğüm sülüs, nesih ve celî yazıları değerli bir hattat olduğunu ispat etti. Hakikate evvelce vâkıf olup da kudreti kalemiyesiyle mütenasip surette rivâyette bulunmadığıma ve terceme-i haline ve eserlerine aid mufassal malumat almadığıma teessüf etmekteyim" diyerek Hattat Refet Efendi'nin yazı yazmadaki maharetini ifade etmekte ve buna geç vakıf olmaktan dolayı müessif olduğunu belirtmektedir.

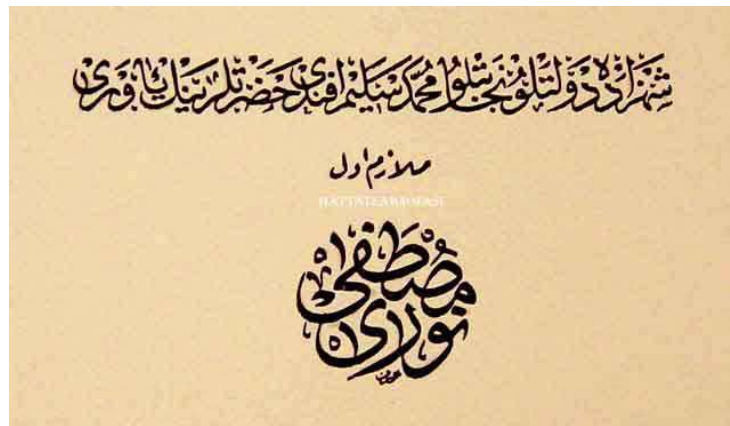
Resim 2.27. Refet Efendi'ye Ait Celî Sülüs Ve Nesih Yazı Örneği (SH, 323)

2.8. ÂRİF HİKMET BEY

“Ârif Hikmet Bey, Hâfız Hamza Efendi’nin oğlu olarak 1886 senesinde Ustrumca’da (Yugoslavya) dünyaya gelmiştir”.¹¹³

Hat sanatının pek çok yazı türüyle uğraşmış ve bu yazıların üstadlarından değişik tarihlerde icazet almıştır. “Ağabeyi Cevâd Bey’in nezâretinde sürdürdüğü tahsîli esnâsında İzzet Efendi’den rık’a ve Nûr-ı Osmaniye Medresesi’ndeki meşkhane de Bakkal Ârif Efendi’den sülûs ve nesih dersleri almağa başlayan Ârif Hikmet Bey, 1320/1902’de İzzet Efendi’den ve 1321/1903 senesinde de Bakkal Ârif Efendi’den icâzet almıştır. Ayrıca Sâmi Efendi’den ta’lik meşkederek 1322/1904’de icâzet almış, Hasan Tahsîn Efendi’den başladığı dîvânîyi de 1325/1907 senesinde ikmâl eylemiştir. Bilâhare Ebû’z-ziyâ Tevfîk Efendi’den de kûfî yazının kavâ’idini öğrenmiştir. Ancak kendi ifâdesine nazaran tüm icâzetleri bir yangında hânesi ile birlikte yanmıştır”.¹¹⁴

Bir ara Matbaa-i Âmire hattatlığına atanan Ârif Hikmet Bey çok geçmeden oradan da ayrıldığını “*Türk Hattatları*” adlı eserinde ifade eden Şevket Rado, Kahramanzade Hanında bir oda tutarak orada isteyenlere yazı, kabartma kartvizit, mühür, damga ve başka şeyler yazmakla meşgul olduğunu¹¹⁵ da aktarır. Resim 2.27’de “Şehzade Devletlü Necabetlü Muhammed Selim Efendi Hazretlerinin Yaveri Mülazımı Evvel Mustafa Nuri” yazılı Ârif Hikmet Bey’in yazdığı bir kartvizit örneği verilmiştir.

Resim 2.28. Ârif Hikmet Bey’in Tasarımı Bir Kartvizit (hattatlarsofrası.com)

¹¹³ <https://hattatlarsofasi.com/aklam-i-sitte-hattatlari/arif-hikmet-bey/> (Erişim Tarihi, 12.02.2017)

¹¹⁴ <https://hattatlarsofasi.com/aklam-i-sitte-hattatlari/arif-hikmet-bey/>

¹¹⁵ Rado, 249

1914 de açılan Medresetü'l Hattatinin müdürlüğüne tayin edilen Ârif Hikmet Bey, orada da çok kalmadı ve daha sonra “Yazı Yurdu” diye bir müessese kurarak orada yine yazıyla meşgul oldu.¹¹⁶

Resim 2.29. Ârif Hikmet Bey’in Şehzade Abdulmecid Efendi İçin Tertipleği Marka (HS.com)

Resim 2.30. Ârif Hikmet Bey’in Yazdığı Bir Kartvizit Örneği (HS.com)

Yazıda yeni bir tarz icad etmeye çalışan ancak bunda başarılı olamayan Ârif Hikmet Bey, İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın ifade ettiğine göre 1918 de veremden vefat etmiş ve Koca Mustafa Paşa Camii haziresine defnolunmuştur.¹¹⁷

¹¹⁶ Rado, 249

¹¹⁷ İnal, 58

2.9. ŞAKİR EFENDİ

Şakir Efendi'nin hayatı ile ilgili olarak fazlaca bir malumat olmasa da İbnulemin ondan şöyle bahseder: “Hattat Hacı Şakir Efendi, İzmirlidir ve el-Hac Ahmet Efendi'nin oğlu olarak 1282/1865 tarihinde İzmir’de doğdu.¹¹⁸”

Şakir Efendi'nin eğitim hayatı ve memuriyeti ile ilgili olarak İbnulemin, “İbtidai ve rüşdi tahsilinden sonra Hafız Ali Haydar Efendi'den yazı öğrenen Şakir Efendi İstanbul'a geldikten sonra Bakkal Ârif Efendi'den ders gördü. 1882 de İzmir Vilâyeti Muhasebe kaleminde memur olarak bulunurken “Hizmet” ve “Âhenk” gazeteleri matbaalarında hattatlık yaptı. Daha sonra Aydın Vilâyeti masraf başkâtibi ve mektebi idadide hat muallimliği yaptığını¹¹⁹” belirtir.

Vefat yılını “1905 olarak (1322 Ramazanı şerifin kadir gecesine denk gelen günde) aktaran” İbnulemin, “camiden eve dönerken vefat etmiş¹²⁰” olduğu kaydeder.

2.10. HAMDİ EFENDİ

“Hafız Mehmed Hamdi Efendi, erbabı ilimden Numan Efendi'nin oğludur. Gök hisar nahiyesinde Yazı karyesi ehalisinden olan babası, Elmalı'da tevattun (Bir yeri vatan edinmek) ve teehhül (Evlenme) etmekle Hamdi Efendi 1878'de orada doğdu¹²¹” İbnulemin, ifade etmektedir.

Hamdi Efendi'nin hatta olan münasebeti İstanbul'a gelmesinden sonra olmuştur. Bununla ilgili olarak İbnulemin şöyle bahseder: İbtidai (ilkokul) ve rüşti (ortaokul) mekteplerde okudu, şehadetname alan Hamdi Efendi Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetti ve Arapça nahv, feraiz ve mükeddimat-ı fikhî okuduktan sonra İstanbul'a geldi. Elmalılı Hamdi Efendi İstanbul'a geldikten sonra Sami ve Bakkal Ârif Efendi'lerden sülüs, nesih ve Sami Efendi'den ayrıca ta'lik de yazdı.¹²²

Çağdaşları arasında emsaline az rastlanan geniş kültürlü, mütefekkir bir din âlimi olan Elmalılı Hamdi Yazır, pek çok eser yazmıştır. Bu eserler arasında “Hak Dini

¹¹⁸İnal, 386

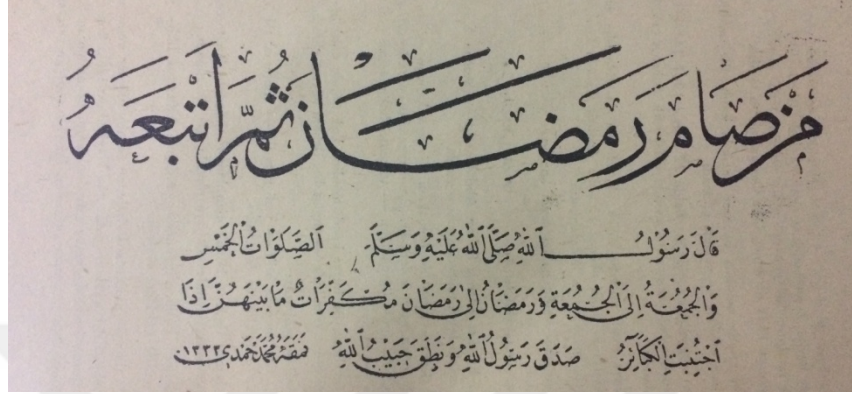
¹¹⁹İnal, 386

¹²⁰İnal, 386

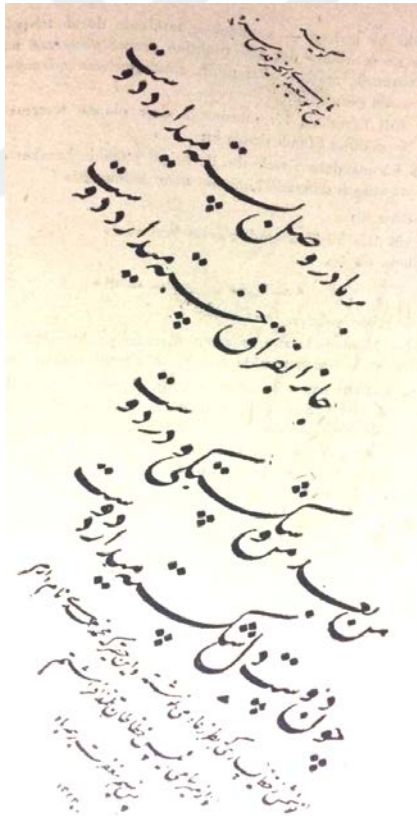
¹²¹İnal, 108

¹²²İnal, 108

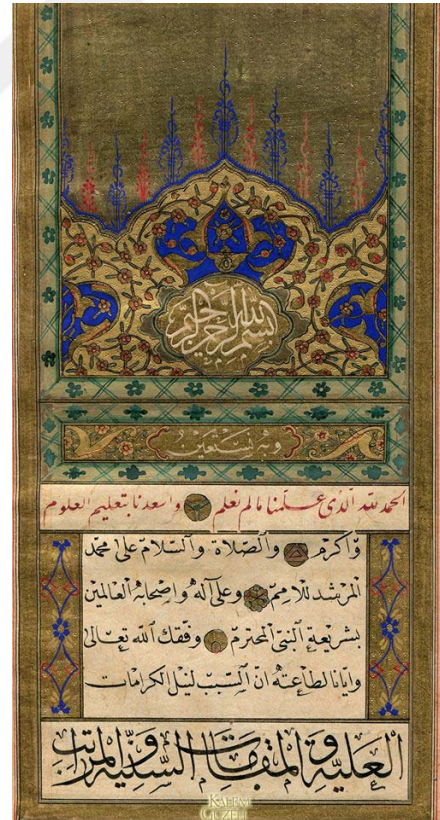
Kur'an Dili" adıyla bilinen Kur'ân-ı Kerim tefsiri en meşhur olanıdır. Hayatı boyunca pek çok memuriyette bulunan Elmalılı Hamdi Efendi, yıllardan beri rahatsız olduğu kalp yetmezliğinden 27 Mayıs 1947'de Erenköy'de damadının evinde vefat etti. Mezarının Sahrâ-yı cedîd kabristanında¹²³ olduğunu İbnülemin'den öğrenmekteyiz.

Resim 2.31. Hamdi Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (SH, 110)

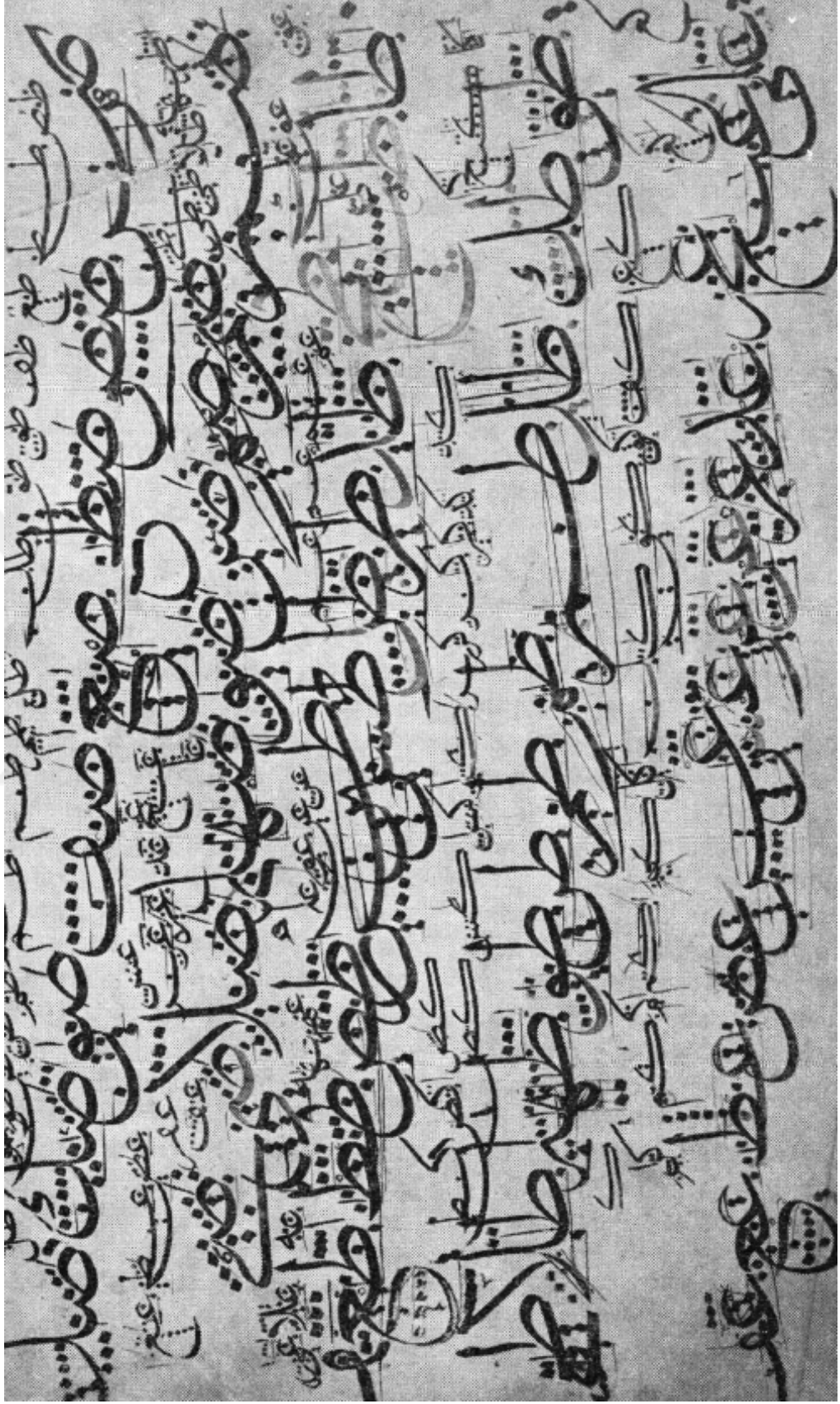

Resim 2.32. Hamdi Efendiye Ait Ta'lik Yazı (SH.111)

Resim 2.33. Hamdi Efendi'ye Ait Sülüs, Nesih ve Ta'lik yazı (KG.org)

¹²³İnal, 109

Resim 2.34. Bakkal Ârif Efendi'nin Hamdi Efendi'ye Yazdığı Talim Meşki (KG 2/254)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKKAL ÂRİF EFENDİ’NİN SANATI VE ESERLERİ

Bakkal Ârif Efendi, XIX. yüzyılın meşhur hattatlarından olan ve hat sanatında kendine bir has üslupla yazılar yazmış ve ekol oluşturmuş olan Şevkî Efendi’nin yolunu takip etti. Şevkî Efendi sülüs ve nesih yazılarında harflerin nispet ve bünyelerindeki mükemmelliğinin yanı sıra çizgilerindeki kuvvet ve titizliği ile de yazıya yeni bir ahenk getirdi. Şevkî Efendi ekolünün en bariz özelliği ise harf bünyelerindeki vuzuhtur (açıklık).¹²⁷

Bakkal Ârif Efendi’nin sülüs nesih hattındaki kuvveti, harflerindeki oran, kelimelerin birbiri ile insicamı ve pürüzsüz yazışı, hocasının yolunda olduğunu gösterir. Hatta Bakkal Ârif Efendi’nin imzasız bile olsa yazılarına bakıldığında Şevkî Efendi’nin yazısı veya ondan ders almış birisinin hattı olduğunu gösterebilecek kadar hocasının yolundan gitmiştir.¹²⁸

Şunu ifade etmek lazım ki Bakkal Ârif Efendi’nin yazılarının işlekliliği ve akıcılığı Şevkî Efendi ile olan münasebetinden sonra gelmektedir. Ancak Bakkal Ârif Efendi’nin sülüs-nesih itinasız yazılarının olduğunu da söylemek gerekir. Bu mevzu ile ilgili olarak İbnülemin, Bakkal Ârif Efendi’nin talebesinden küçük Hamdi Efendi’nin, Sami Efendi’nin Bakkal Ârif Efendi için: “Bakkal Ârif Efendi yazmıştır, yazmıştır. Yazıları içinde öyleleri vardır ki bakılmaz. Öyleleri vardır ki yazılmaz.” dediğini rivâyet eder.¹²⁹

Camilerde ve evlerde özellikle Hilye-i Şerif ve levhaları bulunan Bakkal Ârif Efendi’nin kalıp çıkarmadan yazdığı pek çok mezar taşı vardır. Bakkal Ârif Efendi’nin yazılarını celî sülüs, sülüs-nesih, hilye ve mezar taşları olarak ayrı başlıklar halinde vermeye ve incelemeye çalışacağız.

¹²⁷ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 235

¹²⁸ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 256

¹²⁹ İnal, 56

3.1. CELÎ SÜLÜS ESERLERİ

Resim 3.1. Bakka Ârif Efendi'ye Ait Arapça Bir Dörtlük (MSK. Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.1'de Bakka Ârif Efendi'ye ait 1318/1900 tarihli celî sülûs levhada;

“Kun ğaniyye'l-kalbi vakna' bil-kalîl

Mut ve lâ tatlub meâşen min leîm

Lâ tekun li'l-ayşî mecrûhe'l-fuad

İnneme'r-rızku ale'l-lahil kerîm”

“Aza kanaat et de gönlün zengin olsun
 Öl de d n olan kimseden isteme yardım
 M     t uğruna gönlün yaralı olmasın
 Hem bil ki rızık kerim olan Hak’tadır” anlamına gelen bir Arapça ibare yazmaktadır.

Resim 3.2. Rahman Suresi 1-2. Ayetleri (SK. Resim No: 6830 Env. No: 31)

1303/1886 tarihli celi sülüs ile yazılmış Rahman suresinin ilk iki âyet-i kerimesidir. Bu yazının hareketleri yazının yazıldı  kalemin 1/3’  oranından küçük olduğu için yazının istif güzelliği ve adeta hareket eden canlılığının yanında biraz zayıf kaldığı söylenebilir. Buna karşın tezyini unsurlardan “ha”, “mim” ve “ayn” harfleri ise

hareke kalemi denilen ana yazının yazıldığı kalemin 1/3'ü kalınlığında olduğu için daha canlı görünmektedir. Yazıda adeta tamamlayıcı unsurlar olan harekeler yazılan yazı kalemi ile orantılı olmadığı zaman zayıf görünebilir. Üç farklı hat kalemi kullanılan bu yazı istif güzelliği ve duruşuyla maşallah, barekallah dedirtecek güzelliكتedir.

Aşağıda Bakkal Ârif Efendi'ye ait ve “Benim öyle beş şeyim var ki, onlarla helak edici vebanın ateşini dahi söndürürüm: Mustafa (Hz. Muhammed), Murtaza (Hz. Ali), iki oğulları (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) ve Fatıma.” manasına gelen ve üç farklı tarihte yazılmış olan üç farklı veba duası yazısı vardır.

Resim 3.3. Bakkal Ârif'e Ait 1298/1881 Tarihli Veba Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.4. Bakkal Ârif'e Ait 1303/1886 Tarihli Veba Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.5. Bakkal Ârif'e Ait 1313/1895 Tarihli Veba Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.3, resim 3.4 ve resim 3.5'deki üç yazının üçü de aynı ibare olmasına rağmen Bakkal Ârif Efendi'nin kaleminden farklı zamanlarda farklı tarzda hayat bulmuştur.

Bu yazılardan ilki (Resim 3.3) 1298/1881 tarihlidir. Bakkal Ârif Efendi'nin bu tarihli yazısında ibareyi oluşturan kelimelerin arasının biraz açık olduğu, harekelerin

yazıya göre biraz zayıf kaldığını ama beyitin son kısımlarında “ha” ve “fe” harflerine keşîde vererek güzel bir ahenk yakalamış olduğunu söylemek mümkündür.

1303/1886 tarihli olan ikinci yazısında (Resim 3.4), merhum Bakkal Ârif Efendi, birinci yazısında (Resim 3.3) belirtmiş olduğumuz hususiyetlerin farkına varmış olmalı ki, yazının istif düzeni ilkinde göre toparlamış gözüküyor. “biha” daki “be” harfinden ve beyitin sonunda bulunan “ha” ve “fe” harflerinden keşideleri kaldırarak adeta kelime ve harfler için safları sıklaştırmış, birbirine iyice yanaştırmıştır. Yine birinci yazısındaki (Resim 3.3) bazı hareketleri değiştirdiği ve önceki yazısına nazaran bu yazısında hareketlerin daha canlı olduğunu görmek mümkündür. Ancak özellikle ikinci satırdaki yazıda bulunan üç tane “vav” harfinin aynı hizada olmaması ve ikisinin “mürsel vav” birinin ise “sülüs vav” oluşu yazının ahengine bir kusur getirmiş gibi görünüyor.

Ancak Bakkal Ârif Efendi’nin 1313/1895 tarihli üçüncü yazısında (Resim 3.5) ise adeta ilk iki yazısını harmanlayıp yeni form oluşturduğu görülmektedir. Bu seferki yazısında “harrun” yerine “narun” yazdığı görülür. Aynı zamanda istifi tam olarak oturttuğu, harfleri ve kelimeleri olabildiğince birbirine yaklaştırmış olduğu görülmektedir. Özellikle ikinci satırda bulunan üç tane “vav” harfini aynı satıra oturtması ve aynı şekilde yapmış olması, ikinci resimde (Resim 3.4) bahsetmiş olduğumuz ahengi yazıya getirerek yazıya canlılık getirmiştir. Aynı şekilde birinci yazıda satırların sonunda “ha” ve “fe” harfi için kullanmış olduğu keşidelere tekrar dönmüş ama devam harfleri bu keşidelerin içine yazarak istifi güzelleştirdiği görülmektedir. Yine bu yazısında önceki iki yazısına göre hareke ve tezyînî unsurların çok daha iyi, dolgun olduğunu ve yazıya daha fazla canlılık kattığını söylemek mümkündür.

Resim 3.6. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Bir Hadis-i Şerif (MSK Dij. Foto. Arş.)

Bakkal Ârif Efendi'nin 1310/ 1892 tarihli celî sülüs bu levhada Hz. Peygamber Efendimizin “ Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz.” anlamına gelen Hadis-i Şerifi yer almaktadır. Bakkal Ârif Efendi yazının sonundaki “Rasulallah doğru söyledi” manasına gelen ibareyi ise sülüs ile yazdığı görülmektedir. Hadis-i Şerif’te Hz. Peygamber’in (SAV) buyurduğu gibi doğumdan ölüm vakti gelinceye kadar ilmi öğrenmeye yaptığı atfı hatırlatır bir tarzda yazılmış gibidir. Elif harfî ve diğer harflerin elif harfî gibi yazılan kısımlarının adeta kademe kademe peşi sıra gelmesi bize bunu anımsatıyor.

Resim 3.7. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülüs Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)

1317/1899 tarihli resim 3.7’de Bakkal Ârif Efendi Yusuf suresinin 101. âyetini yazdığı görülmektedir. “Beni Müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!”

manasına gelen bu âyet-i kerimede “makûs ye” lerin kullanımı anlama muvafık düşmüştür. Ölüm bize yolculuğu hatırlatır. Bu yolculuğun vasıtası ise tabuttur. İşte bu “makûs ye” ler özellikle yazının tam ortasında bulunana tam da bu manayı hatırlatır tarzdadır ve yazıya hakikaten de bir ağırlık vermiştir.

Resim 3.8. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülûs Yazı (SK, Resim: 7713, Env. No: 617)

Bakkal Ârif Efendi'nin resim 3.8'de yazdığı Arapça ibarenin okunuşu şöyledir: “Ve aynu’r-rıza an külli aybin kelîletün.” Yazının manası ise şudur: “Rıza gözü ayıplara karşı kördür.” Yazı istif ve harflerin yazılış şekilleri açısından son derece güzel bir yazıdır. Yazının genel olarak dikkat edildiğinde hareke ve tezyini unsurlarının da orantılı olduğu söylenebilir. Dikkat çeken bir husus da yazının tam ortasında, imzanın hemen üstünde “ayn” harfinin tek başına kullanılması ve başka herhangi bir tezyînî unsurun kullanılmamasıdır. Belki de yazının manasına uygun olarak yani ‘ayn’ın ‘göz’ manasında kullanılmış olması muhtemeldir.

Resim 3.9. Bakkal Ârif Efendi'nin 1311/1893 Sülüs-Celî Sülüs Yazısı (KG, 2/289)

Resim 3.9'daki yazı Bakkal Ârif Efendi'nin celî sülüs ve sülüs ile yazmış olduğu Yusuf suresinin 21. âyetidir. Bu âyeti kerimede, hattat ayetin **وَاللَّهُ غَالِبٌ** kısmını yazının merkezine alarak yazmış ve istifini de ona göre oluşturmuştur. Âyeti kerimenin manasına baktığımız zaman bu kısmın yazının merkezine oturmasının anlam bakımından da uygun olduğu görülecektir. Zira bu âyette Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: “Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.”¹³⁰

Yine bu yazıda **وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى** (Allah kadirdir.) kısmının yazının merkezine oturmasına ilave olarak celî sülüsle yazılmış olması da yazıya mana bakımından uygun düşmektedir. Her şeye kadir olan Allah'ın (C.C) celî sülüs ile yazılması buna karşın bunun farkında ol(a)mayan insanoğlunun ise sülüs ile daha küçük yazılması da mana yönüyle güzel bir tevafuk olmuştur.

¹³⁰ Yusuf 12/21

Resim 3.10. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Arapça Bir Dua Örneği (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.10. Bakkal Ârif Efendi'nin celî sülûs ile yazdığı bu beyitte:

“İlâhî Hâlikî verham bükâî

Tekabbel tevbetî vağfir hatâî” yazılıdır.

Manası ise şöyledir:

“Ey Allah'ım! Yaratıcım! Gözyaşlarıma acı.

Tevbemi kabul eyle, hatalarımı affet.”

Bu yazısında Bakkal Ârif Efendi'nin benzer hareketleri birinci ve ikinci satırda tekrar kullanmış olması yazıya güzel bir canlılık katmıştır. Özellikle birinci satırdaki “خالقي”deki “ي”, onun peşine gelen muhakkak “و” harfinin ve satırın sonunda kullanılan “بكايي”deki “ي” harflerinin benzerlerinin ikinci satırda “توبتي”deki “ي”, onun peşine gelen muhakkak “و” ve satırın sonundaki “خطايي”deki “ي”nin kullanılmış olması tevafuk eder derecede güzel bir ahenk getirmiştir.

Resim 3.11. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Ve Cefî Sülüs Yazı (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.12. Bakkal Ârif Efendi'nin Cefî Müsenna "Nûrun Alâ Nûr" Yazısı (KG.org)

Resim 3.13. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Kitabe Yazısı

Resim 3.13'de Bakkal Ârif Efendi'ye ait “Her nefis ölümü tadacaktır.” manasındaki Ankebut suresinin 57. âyeti kerimesinin yazılı olduğu bir kitabe örneğidir. “Ketebehu Ârif” imzalı 1310/1892 tarihli bu celî sülûs yazı hakikaten enfes denilebilecek bir yazı ve yine aynı nefislikte mermere hak edilmiş görünüyor.

Resim 3.14. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülûs Yazı Örneği (MSK Dij. Foto. Arş.)

“Amelsiz ilim yüktür, ilimsiz amel ise dalalettir” manasına gelen “el-ilmu bilâ amelin vebâlün vel amelu bilâ ilmin dalâlûn” Arapça ibaresi yazılıdır. Yazının son derece güzel yazıldığı kendini göstermektedir. Yazıda kullanılan dört tane ayn harfinin birinci ve üçüncü sıradakileri “su’bani ayn” olarak yazılmışken ikinci ve dördüncü sıradaki ayn harflerinin “sadi ayn” olarak yazılması ise yazıya mükemmel bir uyum ve canlılık vermiştir. İlaveten tarihsiz olan bu yazının hareke ve tezyînî unsurları da daha güzel, net ve itinalı bir şekilde yazılmış olduğu konusunda kendini göstermektedir.

Resim 3.15. Bakkal Ârif Efendi'nin 1316/1898 Tarihli Levhası (MSK Dij. Foto. Arş.)

Yukarıdaki levhada ilk bakışta sadece Lafza-i Celal ve İsm-i Nebî görünüyor. Aslında daha dikkatli bakıldığında hattatın ustalıkla bir tarzda bir Kelime-i Tevhid yazdığı görülebilir. Çünkü levhanın orta üst kısmında sülüs ile yazılmış “la ilahe illa” ibaresi mevcut. Bu ibare Lafza-i Celal ile birleşince Kelime-i Tevhidin “la ilahe illallah” olan ilk kısmını oluşturuyor. Yine İsm-i Nebî'nin hemen üstünde de “resulullah” ibaresi sülüs ile yazılmış ki bu Kelime-i Tevhid'in “Muhammedu'r-resulullah” olan ikinci kısmını oluşturuyor. Dolayısıyla yazıya bir bütün olarak bakıldığında Kelime-i tevhit yazılmışken, sadece celî kısmına odaklandığımızda ise “Allah” ve “Muhammed” isimlerini görebiliyoruz.

Yazı harf karakteri yönüyle çok güzel olmasına rağmen hareke konusundaki zayıflık kendini belli etmekte ve sanki yazıda boşluk varmış gibi bir his vermektedir. Yazının güzelliğinin yanında süslemesinin ise ne kadar basit olduğu da dikkatten kaçmayan başka bir husus olsa gerektir.

Resim 3.16. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Yazı (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.16'da ki yazısında Bakkal Ârif Efendi dört farklı ağız kalınlığına sahip kalem kullanmıştır. Yazının üst kısmını sülüs kalem ile yazarken, ortada bulunan “Allahu vahdehu” ibaresini celî sülüs kalem ile hemen alt kısmındaki “lâşerîkeleh” ile başlayan ifadeyi nesih kalem ile yazmıştır. En alt kısımdaki yazıyı ise hatt-ı icâzî ile yazmıştır.

Resim 3.17. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir Kitabe (MSK Dij. Foto. arş.)

Resim 3.17’de Bakkal Ârif Efendi’nin, “Muhibb-i Cândân-ı Resûlullâh Sahibu’l-Hayrât ve’l- Hasenât el-Hâc Mahmud Efendi’nin Ruhuna Fatiha Sene 1319” yazılı bir mezar taşı kitabesidir.

Resim 3.18. Bakkal Ârif Efendi’ye Ait Celî Sülûs Yazı Örneği (MSK Dij. Foto. Arş.)

Bakkal Ârif Efendi’nin 1317/1899 tarihli bu yazısı nazar duasıdır. Yazının orta kısmı baş ve son kısmına göre oldukça iç içe geçmiş. Bu iç içe geçiş doğrusu gözü rahatsız ediyor ve yazıya bir ağırlık kattığı da söylenebilir. Özellikle Lafza-i Celal’in içinden geçen iki elif neredeyse Lafzatullah’ı okunamaz hale getirmiş. Bakkal Ârif Efendi merhumun bu yazısında da gördüğümüz kadarıyla harekeye gereken önemi vermediği veya özentisiz bir şekilde harekeleri attığı söylenebilir. Bu yazının Bakkal Ârif Efendi’ye ait olmaması gibi bir durum da söz konusu olabilir. Zira harflerin güzelliği ve istifi aynı tarihte yazılan diğer yazılarla kıyaslandığında arada ciddi bir farkın olacağı görülecektir.

Aşağıda resim 3.19’da yine Bakkal Ârif Efendi’nin yazmış olduğu bir istiaze duası daha yer almaktadır. Ne zaman yazıldığı ile ilgili herhangi bir tarih olmadığı için tam olarak yazılış tarihini bilmediğimiz bu eseri, Bakkal Ârif Efendi’nin resim 3.18’den sonra yazmış olması muhtemeldir. Çünkü hem istiaze duasının uzun şekli yazılmış hem de istif yönüyle resim 3.18 ile kıyaslanamayacak kadar güzel bir şekilde yazılmıştır. Zira harfler yukarıda olduğu gibi birbirine girmemiş ve özellikle birinci satırdaki “tammeti” kelimesinde bulunan “te” harfinin keşideli olarak yazılmış olması manayla da münasip olmuş, denk düşmüştür. Resim 3.19’daki nazar duasının okunuşu şöyledir: “Euzu bi kelimâtillâhi’t-tâmmeti min külli şeytânin ve hammetin ve min külli aynin lammeh.” Yani; “Her türlü şeytandan, zararlı şeylerden ve kem gözlerden bütün kelimeleri ile (yüzü hürmetine) Allah’a sığınırım.”

Resim 3.19. Bakkal Ârif Efendi İmzalı Nazar Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.20. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs- Celî Sülüs Yazı (MSK Dij. Foto. Arş.)

Bakkal Ârif Efendi 1314/1896 tarihli bu eserinde Peygamberimizin (SAV) bir Hadis-i Şerif'ini yazmıştır. “Dünya sevgisi, tüm hataların başıdır/kaynağıdır.” manasına gelen bu yazıda Bakkal Ârif Efendi, yazının ilk kısmı olan “Kale’n-Nebiyu Sallallahu Aleyhi ve Sellem” ile “ Sadaka Resulullah ve Neteka Habîbullah” olan son kısmını sülüs ile yazmışken, hadisin metin kısmı olan orta bölümü ise celî sülüs ile yazılmıştır. Bakkal Ârif Efendi celî ile yazdığı yazıyı satıra tam olarak sığdırmak için hadis metninin sonundaki “hatîtin” ibaresini normal yazı kaleminin bir numara daha küçük ağızlı kalemle yazdığı görülür. Bu yazısında Bakkal Ârif Efendi’nin hareketlerinin daha itinalı yazdığını görmek de mümkündür.

Yine bu yazının mantığına benzer bir tarzda ama bu sefer bir âyet-i kerime örneğini aşağıda (Resim 3.21) göreceksiniz. Burada Bakkal Ârif Efendi yazının merkezine “Allah seni iki cihanda korusun.” manasına gelen Arapça ibareyi yazının merkezine aldığı görülmektedir. Yazının üst kısmı ki; Allah’u Teâlâ Kerim Kitabında şöyle buyurdu. Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Şüphesiz Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir.” anlamına gelen cümleleri sülüs ile yazmış ve ketebe kısmı olan imza ve tarihin olduğu bölümü de hatt-ı icâzî ile yazdığı görülmektedir.

Resim 3.21. Celî Sülüs Ve Sülüs İle Yazılmış Hacı Ârif'e Ait Bir Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.22. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1302 Tarihli Bir Kıt'a (HS.com)

Resim 3.22'deki levhada şu ibare yazılıdır:

“Kıl tevbe seyyiâtına ki gözler kapanmadan
Vaktiyle gör hesâbını defter kapanmadan”

Resim 3.23. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Tarihsiz Celî Sülûs Kıt'a (HS.com)

Resim 3.24. Bakkal Ârif Efendi'nin 1315/1897 Tarihli Celî Sülûs Levha (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.24'te Bakkal Ârif Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'a it olan,
 “Âlem içre muteber bir nesne yok devlet gibi
 Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi” beyiti yazılıdır.

Celî sülüs hatla yazılmış olan bu eserde Bakkal Ârif Efendi'nin gerçekten de ne kadar itinalı yazdığı görülebilmektedir. Sami Efendi'nin tabiriyle şurası da şöyle olsun denilmeyecek¹³¹ kadar hem yazı kalitesi hem istif güzelliği hem de tezyini unsurlar yönüyle kendini göstermektedir.

Resim 3.25. Bakkal Arif Efendi'ye Ait Olduğu düşünülen Tuğra Formunda “Ya Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Kuddise Sirruh” İstifi (HS.com)

Yukarıda tuğra formunu “Ketebehu Ahmet Ârif” yazılmasına rağmen, yazının Bakkal Ârif Efendi'ye ait olup olmadığı ile ilgili farklı görüşlerin olduğunu belirtmek gerekir.

Resim 3.26'da Bakkal Ârif Efendi'ye ait olarak verilen levhada Tevbe suresinin 18. Ayeti yazılıdır. Yazı hem harflerin güzelliği bakımından hem de istif açısından enfestir. Bu yazıda Ârif Efendi ayetin tamamını almamış, sadece “Allah'ın mescitlerini

¹³¹ Bilen, “Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü”, 26

ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan kimseler imar eder.” anlamına gelen kısmını celî sülüs ile yazmıştır. Yazının başında “يعمر” yu farklı bir şekilde tasarlamış olması yazıya ayrı bir hava katmıştır. Özellikle Lafza-i Celallerin duruşları yazıdaki halâveti arttırdığı gibi durdukları yer itibariyle de anlamlıdır. Secdeye layık olan O’dur.

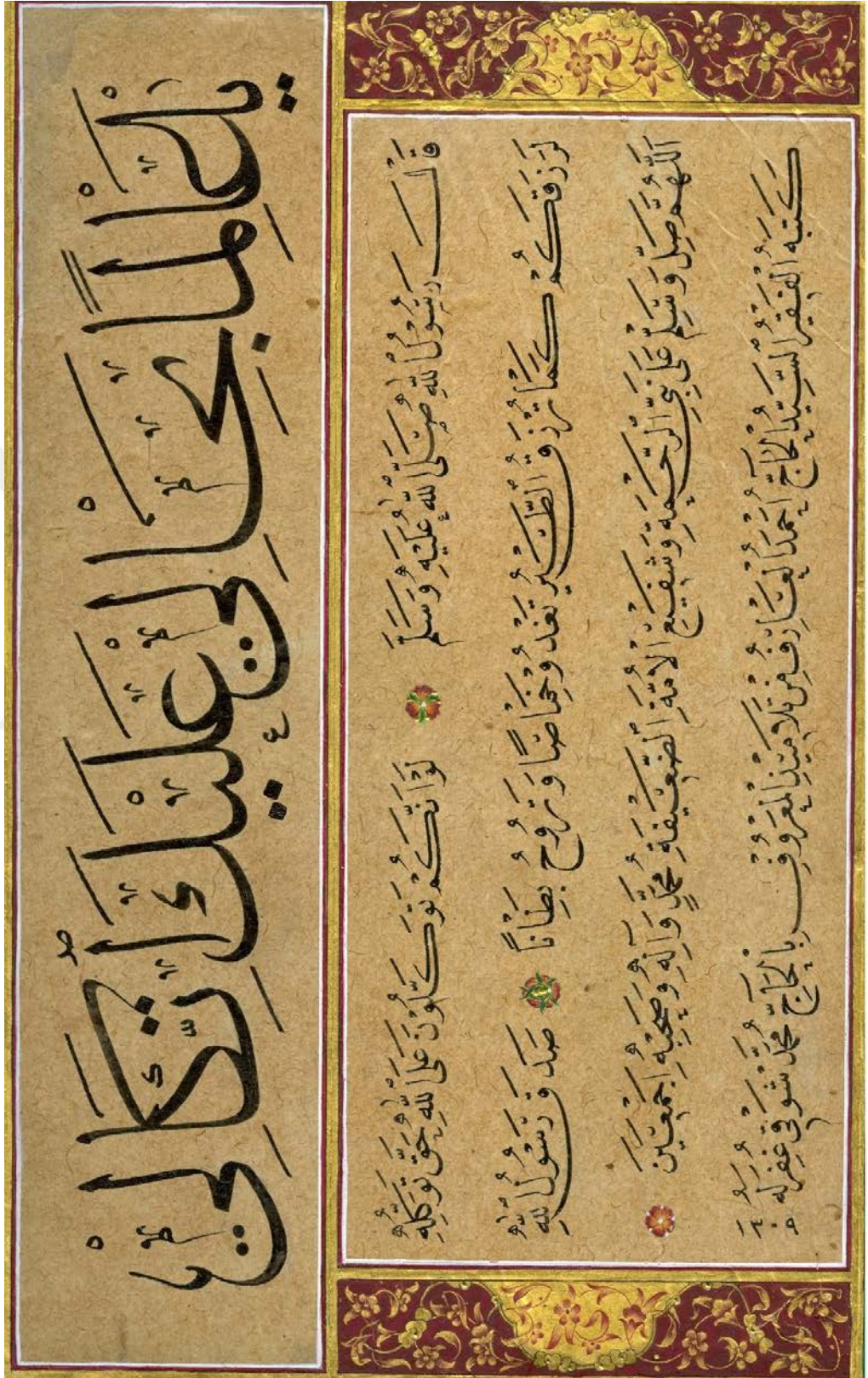

Resim 3.26. Bakkal Ârif Efendi’ye Ait 1312 Tarihli Sülüs- Celî Sülüs Levha

Resim 3.27. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1314 Tarihli Celî Sülûs Levha

3.2. SÜLÜS-NESİH ESERLERİ

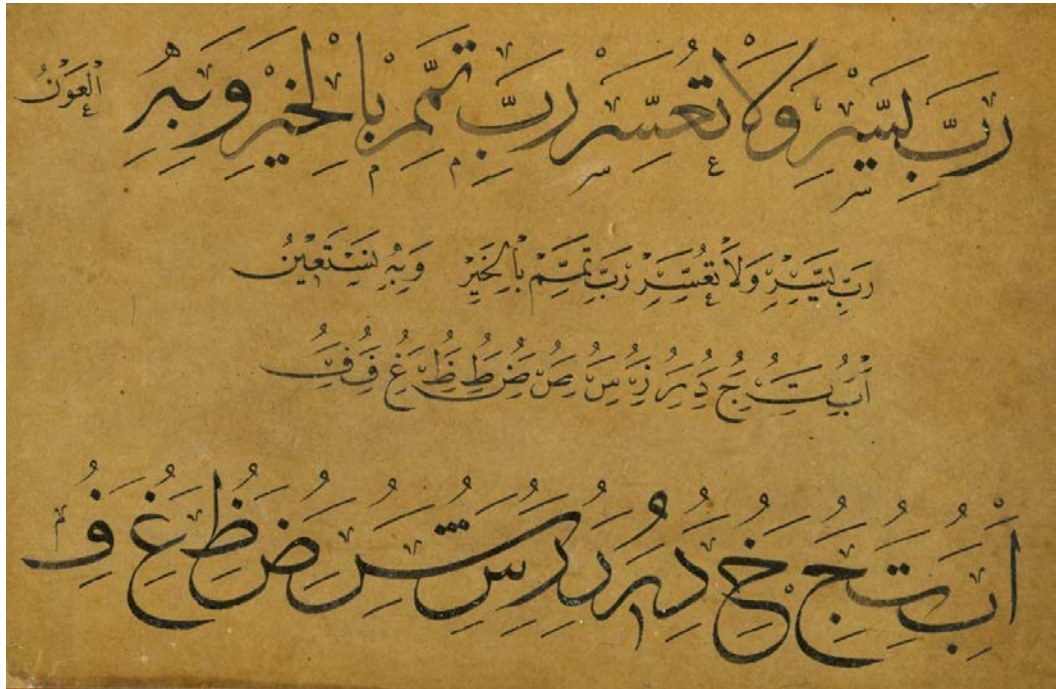

Resim 3.28. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Süls-Nesih Kıt'a (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.29. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1303 Tarihli Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)

Aşağıda verilen eser Bakkal Ârif Efendi'nin yazmış olduğu bir meşk murakkatı olup sülüs ve nesih için ilk ders mahiyetini taşıyan bir örnektir. Bu meşkin son derece itinalı bir şekilde yazıldığı ilk bakışta fark edilmektedir. Çünkü hem sülüs hem nesih harflerinin hakkıyla yazılmış olduğu görülmektedir. Bu durum hattatın sanattaki kudretini göstermesi açısından mühim bir göstergedir.

Resim 3.30. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Meşk Murakkatı (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.31. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Levha

Resim 3.32. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1307/1907 Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.33. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Nesih Levha (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.33'te Bakkal Ârif Efendi'nin 1311/1893 tarihli bir yazısı verilmiştir. Sülüs ile yazdığı Bakara suresinin 152. âyeti olan (فَادْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ) yani Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!¹³²) ile alt kısmında nesih ile yazdığı zikirle alakalı hadisleri ihtiva eden sülüs-nesih kıt'adır.

Bu yazıyı incelediğimiz zaman üst tarafta sülüs ile yazılmış olan kısım da “ کر “ harflerinin çok hoş duruşu ve âyetteki sık kullanımı yazıya akıcı bir hava katmıştır. Ancak âyeti kerime uzun olduğundan dolayı son kısmı olan “ وَلَا تَكْفُرُونَ ” u nesih ile yazarak tamamlamış. Bakara suresinin 152. âyeti kerimesinin ilk kelimesi aslında “ فَادْكُرُونِي “, ‘fe’ harfî ile başlamasına rağmen Bakkal Ârif Efendi'nin neden ‘fe’ harfini yazmadan yazdığını bilemiyoruz.

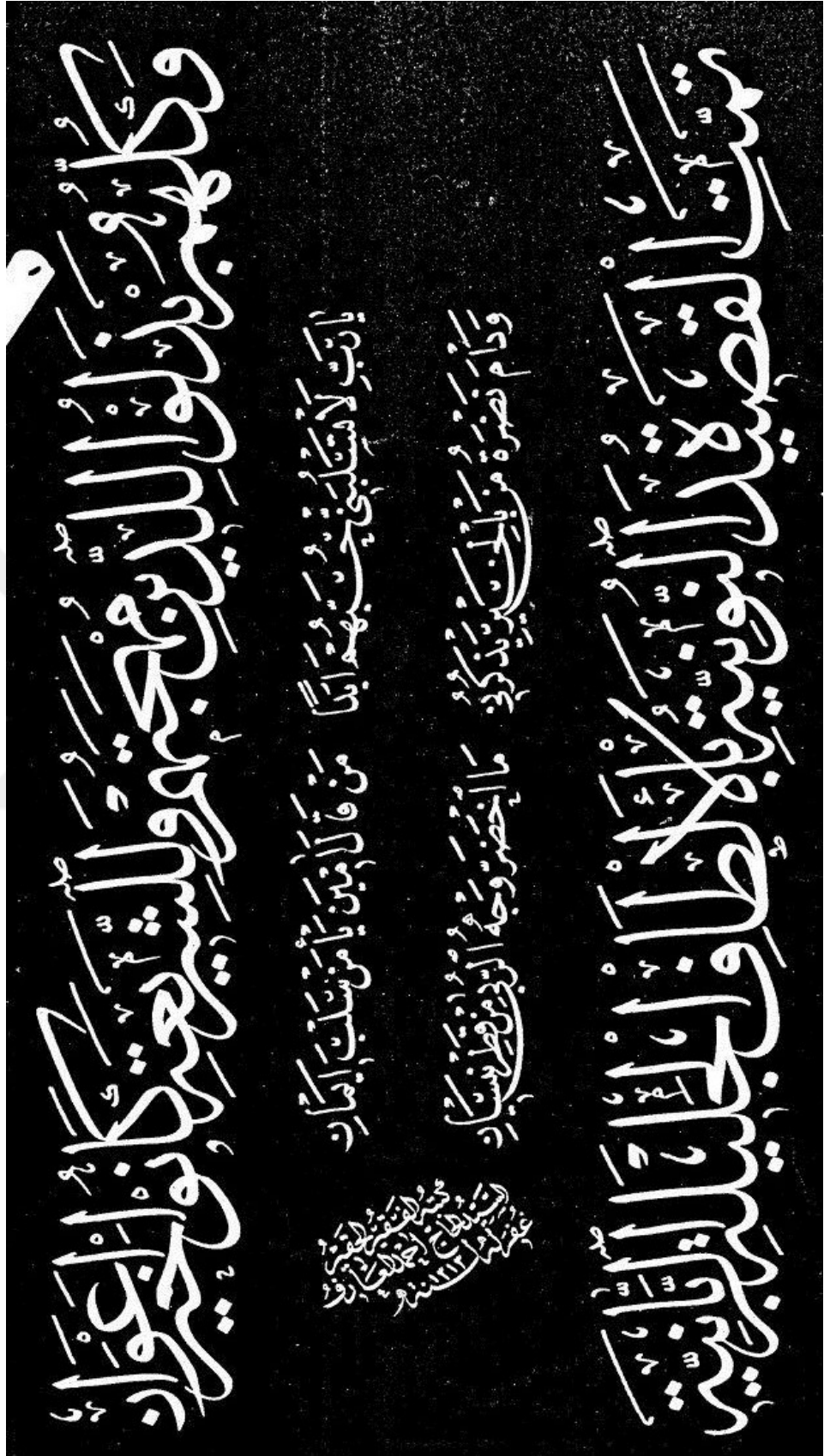
¹³² Bakara 2/152

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَحْدَهُ عَشْرَةُ مُعْجَزَاتٍ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ مِنْ عِلَّتَيْهِ فِي بَيْتِهِ لَمْ تُخْرَقْ وَبِالنَّارِ وَأَنْ وَضَعَهَا فِي النَّارِ
 حَدَّثَنَا بِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَوْهَا لَمْ يَنْظُرْ ظِلُّهُ عَلَى الْأَرْضِ
 قَطُّ وَتَأْنِيهَا لَمْ يَنْظُرْ بُولُهُ عَلَى الْأَرْضِ قَطُّ وَتَأْنِيهَا لَمْ يَنْتَوِزْ قَطُّ
 وَرَأَيْهَا لَمْ يَخْتَلِبْ قَطُّ وَخَامِسُهَا لَمْ يَنْزِلْ عَلَى الْبَلْبَلِ
 قَطُّ وَسَادِسُهَا لَمْ يَمُتْ عَيْنَاهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ وَسَابِعُهَا لَمْ يَرَى خَلْفَهُ
 كَمَا يَرَى فَرَأَاهُ مِنْهَا لَمْ يَنْهَضْ مِنْهَا إِلَّا وَرَأَاهُ كَيْفَ
 وَتَأْنِيهَا وَلَدَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَخْتُونًا وَعَاشِرُهَا إِذَا جَلَسَ يَرَى
 قَوْمًا كَانَتْ فِيهِ الْبَلَاءُ هُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْجَمْعِ
 الْفَقِيرُ الْبَيْدُ الْحَاجُّ أَحْمَدُ الْعَنَارُ فُغْفَرَتْ لَهُ ثَلَاثِينَ عَشْرَةَ مِائَةً

Resim 3.34. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Mucizât-ı Aşere Levhası (KG, 1/91)

Bakkal Ârif Efendi'nin 1312/1894 tarihli olan ve Peygamber Efendimiz'e ait on mucizesiyi anlatmış olduğu bu yazıda 1. 3. 5. 7. ve 9. satırları sülüs ile yazarken 2. 4. 6. Ve 8. satırları da nesih ile yazmıştır. Son satırdaki ketebe kısmı ise rika' ile yazılmıştır.¹³³

¹³³ M. Bedrettin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1981, 1, 91

Resim 3.35. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1313 Tarihli Sülüs-Nesih Yazı

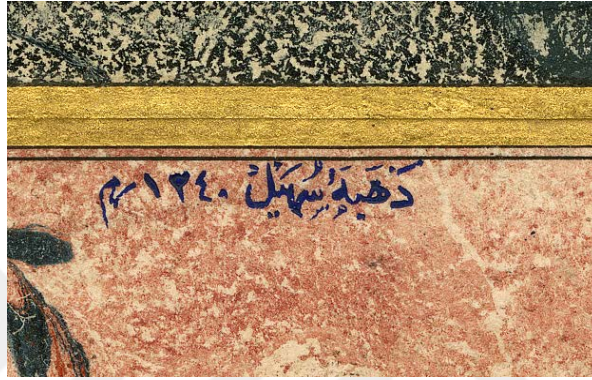

Resim 3.36. Bakkal Ârif'in İstifli Sülüs Besmelesi ve Nesih İmam-ı Âzam'a Ait Tesbih Duası
(YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.37. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kır'a (MSK Dij. Foto. Arş.)

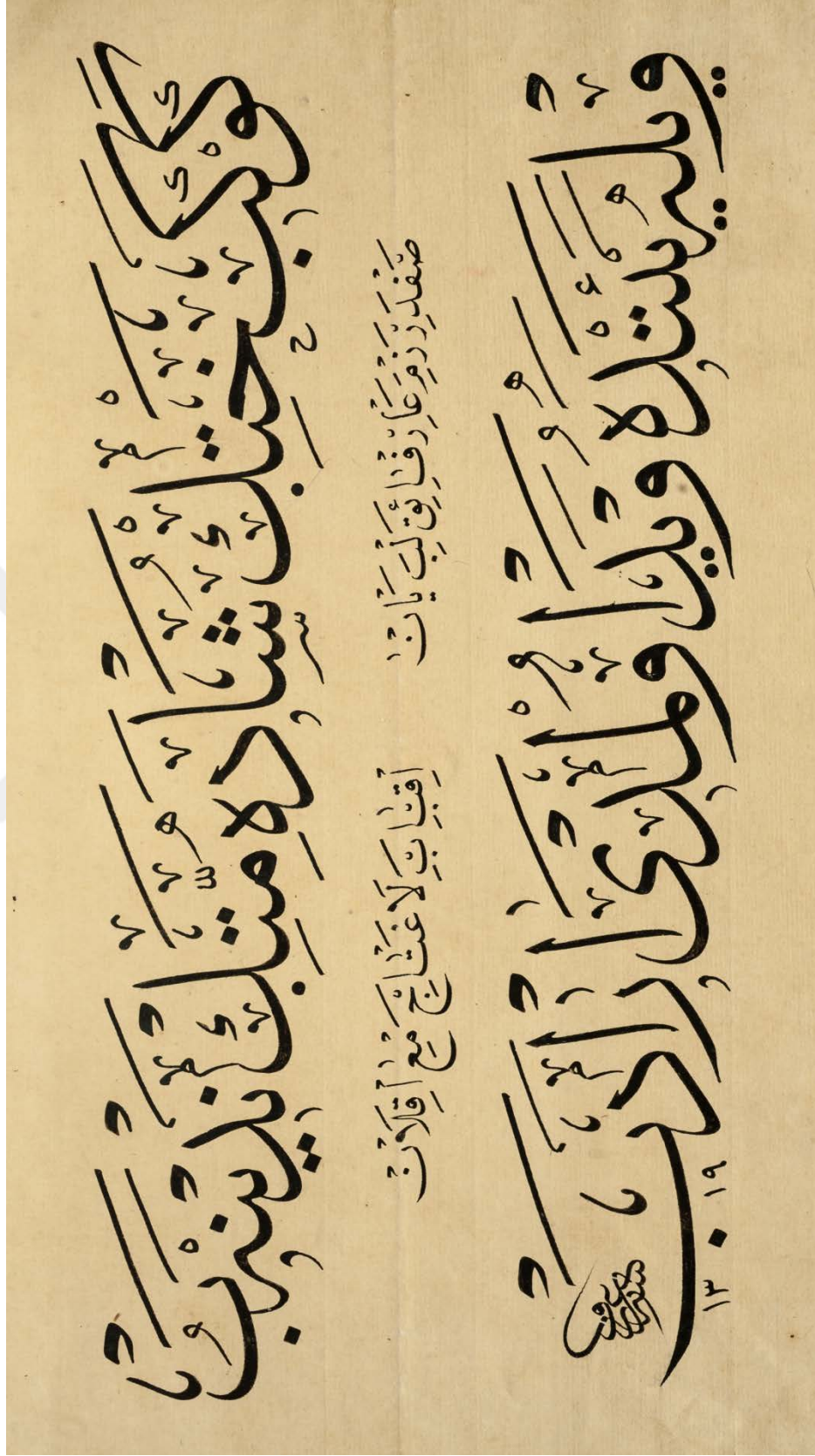
Resim 3. 37’de Bakkal Ârif Efendi’nin 1305/1888 tarihli sülüs-nesih hatla yazmış olduğu bir eserdir. Sülüs hat ile yazdığı kısımda “ve kale fikruke fike yekfik” yani “ De ki: Senin fikrin sana yeterlidir.” ibaresi yazılıyken alt taraftaki nesih kısımda ise Hz. Osman’ın (Ra) rivayet ettiği bir hadisi şerif vardır. Bakkal Ârif Efendi’nin bu yazısını 1340/1922 yılında Süheyl Ünver’in tezhip ettiğini, müzehhibin yazının alt kısmına atmış olduğu imzadan öğrenmekteyiz. İmzanın detayı resim 3.38’de verilmiştir.

Resim 3.38. Süheyl Ünver’in İmza Detayı

Resim 3.39. Bakkal Ârif Efendi’ye Ait Sülüs Nesih Yazı (İBBAK SR_07162)

Resim 3.40. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1319 Tarihli Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)

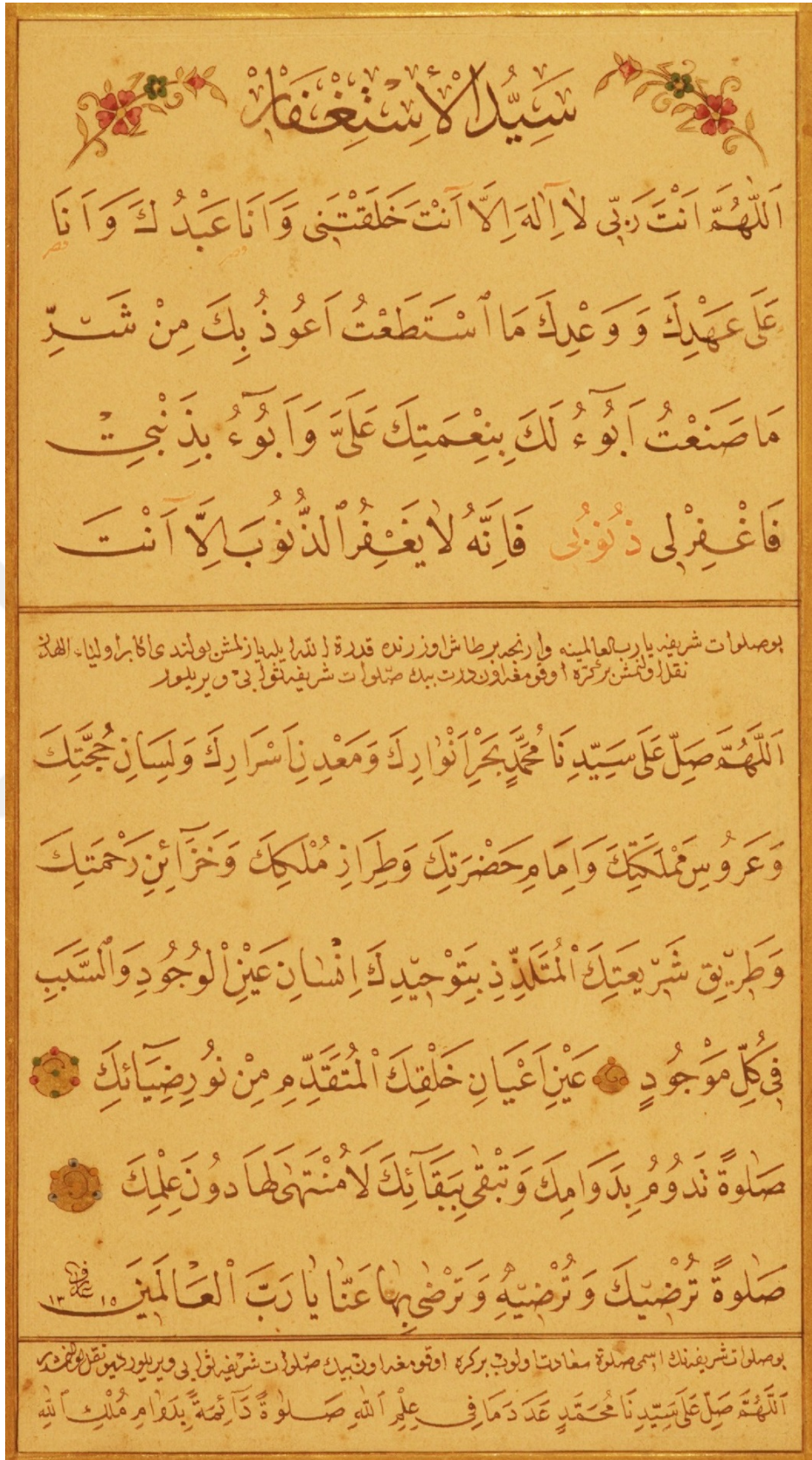
Resim 3.41. Bakkal Ârif'in 1308/1891 Tarihli Sülüs Beyit (SK, Resim No: 6851, Env.No: 483)

“Cihânda bulmadım bir yâr-ı sâdık

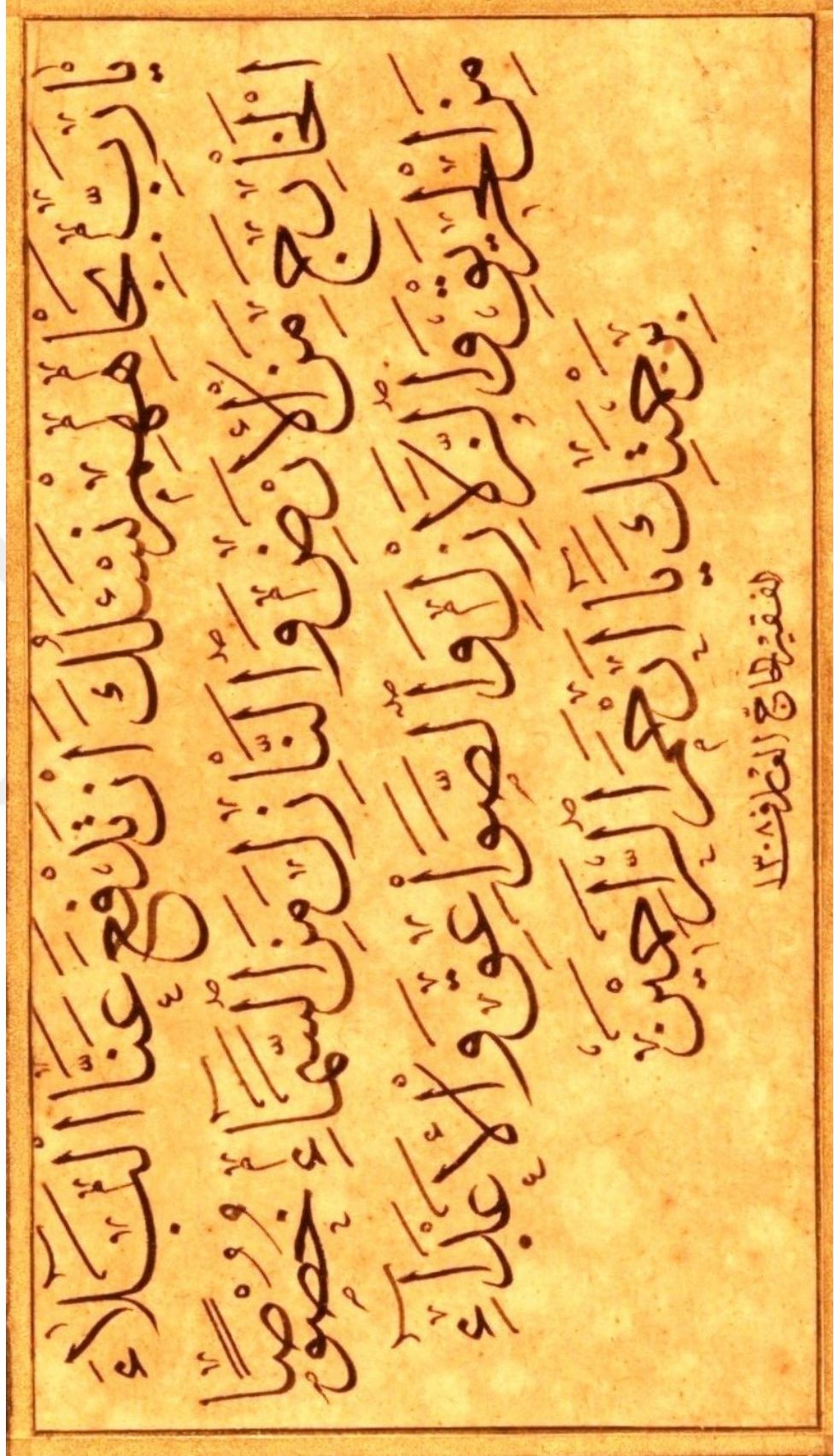
Ki derdi derdime ola mutâbık

Eğer buldum ise bir yâr-ı sâdık

Ki sadık sandığım çıktı münâfık.”

Resim 3.42. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Salavât-ı Şerif (SK, Resim No: 7090, Env. No: 489)

Resim 3.43. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1308 Tarihli Dua (SK, Resim No: 7189, Env. No: 549)

Resim 3.44. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait 1309 Tarihli Nazar Ayeti (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.45. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Nazar Ayeti (SH, 55)

Resim 3.44 ve Resim 3.45'te Bakkal Ârif Efendi'ye ait farklı zamanlarda yazılmış olan ve ilk iki satırında ortak olarak yazılan Kalem suresinin “ ve in yekâdullezine keferû le yuzlikûneke bi ebsârihim lemmâ semiû'z-zikra ve yekûlûne innehu le mecnûn. Ve mâ huve illâ zikrun li'l-âlemîn” olan 51. ve 52. âyetleri yazılıdır. Ayrıca resim 3.45'in alt tarafta imza kısmının hemen üstünde bir istiâze duası da vardır.

Resim 3.44 ve resim 3.45'teki ‘Nazar âyetlerini karşılaştırdığımız zaman, hem yazıların harf karakterinin güzelliği açısından hem de istif açısından resim 3.45'in daha önde olduğunu söylemek mümkündür. Zira birinci yazışında hattat yazıyı iki satır olarak düşünmüş ancak satır uzunluğunu kısa tuttuğu için olsa gerek ki, ikinci satırın sonuna geldiğinde sadece 51. âyeti yazdığını, 52. âyetin ise ikinci satırın sonunda ve normal yazı kaleminin ağız kalınlığının bir derece daha küçüğüyle yazının sonunda istiflendiği görülmektedir. Doğrusu bu da yazıya bir ağırlık katmakta ve göz estetiğini rahatsız etmektedir.

Ancak ikinci yazışında bu gözü rahatsız eden ve yazının dengesini bozan durumu ortadan kaldırmak adına satırları biraz daha uzun tutarak ki bunu yapmak için birinci yazından farklı olarak bu yazıda daha fazla keşîdeli harf kullandığı görülmektedir. Bu keşîdeli harfler ise yazıya ayrı bir estetik hava kattığı gibi her iki âyeti kerimenin de satıra aynı yazı kalemi ile oturması için yeterli olan alanı oluşturduğu görülmektedir.

Resim 3.46. Bakkal Ârif Efendi'nin 1314/1896 Tarihli Oklu Besmelesi

Resim 3.47. Bakkal Ârif Efendiye Ait Muhakkak Besmele (KG, 3/301)

Resim 3.48. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs Tarihsiz Bir Yazı (KG, 3/370)

Bakkal Ârif Efendi'nin yukarıda verilen iki eserini incelediğimiz zaman, resim 3.47'deki Besmeleyi resim 3.48'deki âyeti kerimeye göre daha itinalı bir şekilde yazdığı görülmektedir¹³⁴. Ancak resim 3. 48'deki âyeti kerimenin hareke ve tezyînî unsurlarının resim 3. 47'deki Besmelenin hareke ve tezyinine göre daha canlı daha itinalı ve güçlü olduğunu da görmek mümkündür. Çünkü muhakkak Besmelenin harekeleri yazıya göre biraz cılız kaldığı için yazıdaki boşlukları da tam olarak doldurmadığı görülmektedir.

Resim 3.49. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Kıt'a (MSK Dij. Foto. Arş.)

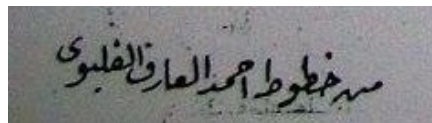
¹³⁴ Yazır, 3, 370

Resim 3.49'daki bu yazısında Bakkal Ârif Efendi, yazının başındaki Besmele-i Şerifi ve yazının sonunda adaletle ilgili olan Nisa suresi 58.âyeti sülüs ile yazdığı, yazının orta kısmındaki adaletle ilgili olan Hadis-i Şerifi ise nesih ile yazdığı görülmektedir.

Resim 3.50. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Sülüs-Nesih Yazı Çalışması

Resim 3. 50'de Bakkal Ârif Efendi'nin sülüs-nesih bir karalaması görülmektedir. Burada aynı zamanda dikkat çeken bir detay da Bakkal Ârif Efendi'nin imzasını rik'a ile atmış olmasıdır. (Bkz. Resim 3.51)

Resim 3.51. Bakkal Ârif Efendi'nin Rik'a İmzası

3.3. HİLYELERİ

Sözlükte hilye; “süs, ziynet, kolye, cevher” anlamlarına gelmesine rağmen, ıstılah olarak; Peygamber’in fizikî özelliklerini anlatan edebî eserlere ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış Hz. Muhammed’in eşkâlini, yüksek vasıflarını anlatan ve genelde üzerinde Besmele, ilk dört halifenin isimleri ve ayet bulunan levha” anlamına gelen bir kavramdır.¹³⁵

İslam, tevhid dinidir. Tevhid dini olduğu için putlara karşı çıktığı gibi putçuluğa gidebilecek tüm yolları da kapatmıştır. “İslam inancı putlardan olduğu kadar putlaştırılabilir kimselerin tasvirlerinden de şiddetle kaçındığından hiç kimse Resulullah’ın resmini çizmeye lüzum görmediği gibi buna cesaret de edememiştir. Hristiyan âleminde Hz. İsa için uygulandığı şekilde hayal resim çizmektense görenlerin doğru tariflerinden faydalanarak İslam Peygamberini hilyesinden anlatma yolunu tercih etmiş¹³⁶” olduğunu aktarmaktadır. Bu yüzdendir ki İslam coğrafyasında Peygamber Efendimiz resim edilmemiştir. “Bunun yerine özellikle Hz. Ali’nin, Efendimizin fiziki özelliklerini anlattığı rivayetin aktarımı yoluna gidilmiştir. Hz. Ali’nin bu rivayeti Hattat Hafız Osman’ın tertibi ile bir şekle bürünmüş ve bu şekilde hilye formu ortaya çıkmıştır.¹³⁷”

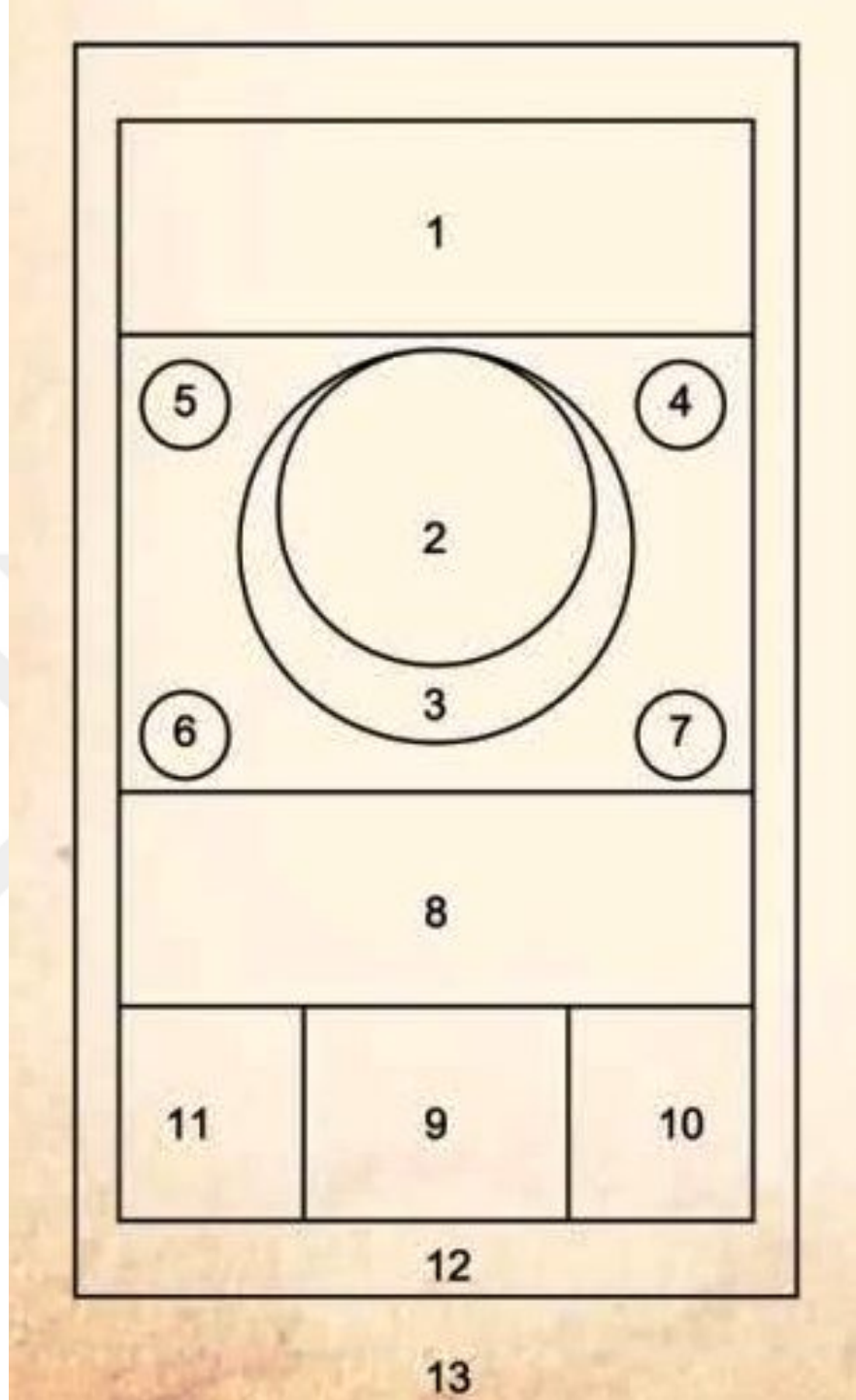
Bu bağlamda klasikleşmiş hilyelerin yaygın bir şekli ortaya çıkmıştır. Bu şekil; “ 1.Bas makam, 2. Göbek, 3. Hilal, 4. Hz. Ebu Bekir, 5. Hz. Ömer, 6. Hz. Osman, 7. Hz. Ali, 8. Ayet, 9. Etek, 10-11.Koltuk, 12. İç pervaz, 13. Dış pervaz¹³⁸” olmak üzere 13 bölümden oluşmaktadır. (Bkz. Resim 3.52)

¹³⁵ Yılmaz, 122

¹³⁶ M. Uğur Derman, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 18, 47

¹³⁷ Yılmaz, 123

¹³⁸ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 47

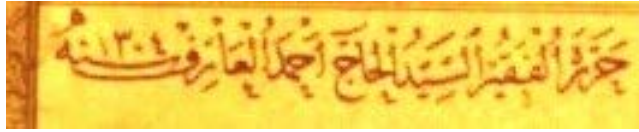
Resim 3.52. Klasik Hilye Formu

Resim 3.54’te Bakkal Ârif Efendi’ye ait olan hilye-i saadeti bu çerçevede değerlendirecek olursak, baş makam denilen ve genellikle Besmele veya içinde Bismelenin geçtiği Neml suresi 30. ayetle başlayan kısımdır. Bakkal Ârif Efendi de bu kısma enfes bir muhakkak Besmele yazdığı gibi hemen altına da Fetih suresinin

“Muhammed, Allah’ın Resulüdür.” anlamına gelen son ayetinin bir bölümünü nesih ile yazmıştır.

Klasik hilyelerin (Bkz. Resim 3.55, resim 3.57) göbek kısmında Hz. Ali’ye (Ra) dayandırılan Peygamber Efendimiz’in şemâilinin anlatıldığı rivayet Arapça olarak aktarılırken, burada Türkçe bir şekilde ve hilyenin alt kısmında kısas-ı enbiyâdan Peygamberimiz ile ilgili bilgilerin özet bir şekilde alındığını gösteren ifadeler mevcuttur. Klasik ve yaygın kullanımında 4, 5, 6 ve 7. kısımlarda ilk dört halifenin isimleri büyük sıfatları ise daha küçük yazılırken burada hem isimler hem de sıfatlar aynı kalemle yazılmak suretiyle ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca iç pervaz bölümünün etek kısmının sağına Aşere-i Mübeşşere’nin geri kalan altı ismi olan yukardan aşağıya doğru Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin Avvam, Abdurrahman bin Avf, Sa’d bin Ebî Vakkas, Said bin Zeyd, Ebu Ubeyde bin Cerrah yazılıyken, sol tarafta ise yukarıdan aşağıya doğru Sebûn-i Mükremîn, Hasan, Hüseyin, Fatımatu’z-Zehra, Hatice’tü’l-Kübra ve radiyallahu anhum yazılıdır.

Hilye-i Şeriflerin 8 nolu kısmında genelde, “Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik. (Enbiya, 107)” meâlindeki âyet kullanılırken bu kısma , “Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerindesin. (Kalem, 4)” ve “Muhammed, Allah’ın Resulüdür. (Fetih, 29)” meâlindeki âyetlerden biri konulduğu gibi kelime-i tevhidin yazıldığı¹³⁹ da mümkündür. Resim 3.54’te Bakkal Ârif Efendi, Kalem suresinin 4. ayetini kullandığını görmekteyiz. Sol alt tarafta ise Bakkal Ârif Efendi’nin Hilye-i Şerifi yazdığı tarih ve imzası mevcuttur. (Bkz. Resim 3.53)

Resim 3.53. Hilye-i Şerif’in İmza Detayı

¹³⁹ Derman, *Ömrümün Bereketi* 1, 47

Resim 3.55. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Klasik Bir Hilye (YB Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.57. Bakkaî Ârif Efendi'ye Ait Celî Sülûs-Sülûs Hilye

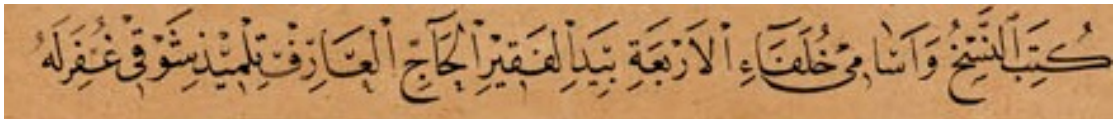
Hat sanatında yazılmış olan eserlerin tamamı kıymetlidir, değerlidir. Ancak yazı sanatında yazılan eserlerin en değerlileri öncelikle Kur’ân-ı Kerim olduğu tartışılmazdır. Zira güzel yazı (hüsn-i hat) sanatının ortaya çıkışının en önemli sebeplerinden biri de Kur’an’ı Kerim’e duyulan hürmetin bir göstergesi olarak onu daha güzel yazmaktır. Bundan dolayı da bütün hattatların yegâne gayesi en güzel Kur’an’ı Kerimi yazmak olması tabiidir. Kur’ân-ı Kerim yazımından sonra hattatların en çok yazmayı arzuladıkları ve yazarken itina gösterdikleri ve belki de bütün sanatkârlıklarını icra ettikleri ve göstermek istedikleri yer hilye-i şeriflerdir desek abartı olmaz. Zira Kur’an’ı Kerime gösterilen muhabbet, o Kur’ân’ın kendisine nazil olduğu ve o kerim kitabı bize ileten Hz. Peygamber’e gösterilmesi de bir o kadar tabiidir. İşte bundan dolayı hilyeler hat sanatında çok önemli bir yer tutmaktadırlar.

Ancak resim 3.58’deki Hilye-i Şerîfin yukarıda zikrettiğimiz hususlara ilave olarak ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu Hilye-i Şerîf hoca ile talebenin ortaklaşa yazdıkları bir hilyedir. Yani Bakkal Ârif Efendi ve hocası Şevkî Efendi tarafından yazılmıştır. Hilye-i Şerifin Besmele kısmı ile âyeti kerime kısmını Şevkî Efendi yazmıştır. İmza detayı resim 3.59’da verilmiştir.

Resim 3.59. Hilyedeki Şevkî Efendi’nin İmza Detayı

Hilye-i Şerif’in nesih kısımları ile Hülefâ-i Râşidîn’in isimlerinin olduğu kısımların Bakkal Arif Efendi’nin elinden çıktığı, hilyenin sonundaki Bakkal Ârif Efendi’n yazdığı ketebe kısmından (Bkz. Resim 3.60) anlaşılmaktadır.

Resim 3.60. Bakkal Ârif Efendi’nin Hilyedeki İmza Detayı

Resim 3.62. Bakkal Ârif Efendi'nin Hilye Formatında Duâ Yazıları (MSK Dij. Foto. Arş.)

Resim 3.63. Bakkal Ârif Efendi'nin Hilye Formatında Vebâ Duası (MSK Dij. Foto. Arş.)

3.4. MEZAR TAŞLARI

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bakkal Ârif Efendi'nin yazmış olduğu mezar taşlarının sayısı çoktur. Bakkal Ârif Efendi'nin bir meci diyeye ve kalıp çıkarmadan direk mezar taşının üzerine yazdığı yazıları vardır. Bu mezar taşı yazılarından bir kaç örnek verelim.

Resim 3.64'te Bakkal Ârif Efendi'nin 1269/1853 tarihinde celf sülüs ile yazdığı Sultan II. Mahmud haziresinde bulunan mezar taşı kitabesidir.

Resim 3.64. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Mezar Taşı (EH, 30)

Resim 3.64'te Bakkal Ârif Efendi'nin yazmış olduğu bu mezar taşı kitabesinde şunlar yazılıdır:

Hu

Sadr-ı Esbak Halil Hamîd

Paşamız Humuk-i Kerime

Zâdesi Mahmud Bey'in

Kerimesi Fatımatuzzehra

Hanımın Ruhîçün Fatiha

Sene 1269

Fî 12 Muharrem

Ketebehu Ârif

Bakkal Ârif Efendi'nin 1303/1886 tarihinde Mehmed Celal Paşa için celi sülûsle yazdığı II. Mahmud hazîresindeki mezar taşı kitâbesi aşağıda verilmiştir.

Resim 3.65. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Hazîresinde Bulunan Mezar Taşı

Resim 3.66. Bakkal Ârif Efendi'nin 1304/1887 tarihinde Cevher Ağa için celî sülüsle yazdığı II. Mahmud hazîresinde bulunan mezar taşı kitabesi verilmiştir.

Resim 3.66. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Haziyesinde Bulunan Mezar Taşı

Resim 3.67'te Bakkal Ârif Efendi'nin Muhammed Said Paşa için celî sülüs ile yazdığı Sultan II. Mahmud haziyesinde bulunan 1313/1896 tarihli mezar taşının

fotoğrafı verilmiştir. Taşa son derece itinalı ve güzel hakkedilmiş¹⁴⁰ mezar taşı yazısı örneğidir.

Resim 3.67. Bakkal Ârif Efendi'nin II. Mahmud Haziresinde Bulunan Mezar Taşı Yazısı

¹⁴⁰ Hakk: Maden, taş, ahşap gibi malzemeler üzerine yazı, motif vs. oymak, kazımak. (Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, 104)

Resim 3.68 da Bakkal Ârif Efendi'nin 1309/1892 tarihinde Mahmud Aziz Efendi için celî sülüsle yazdığı Nakşidil türbesi haziresinde bulunan mezar taşı kitabesi verilmiştir. Bu mezar taşı kitabesinin tarih kısmı rakam ile değil yazı ile yazılmış olduğu görülmektedir.

Resim 3.68. Bakkal Ârif Efendi'nin Yazdığı Mezar Taşı (EH, 30)

Resim 3.69’da ise Bakkal Ârif Efendi’nin yazmış olduğu bir mezar taşı daha verilmiştir. Bu mezar taşı ise 1310/1893 tarihli olup yine celî sülûsle yazılmıştır. Mezar taşı Ahmed Eşref Bey’e ait olup II. Mahmud haziresinde bulunmaktadır.

Resim 3.69. Bakkal Ârif Efendi’nin II. Mahmud Haziresinde Bulunan Mezar Taşı

3.4. İMZALARI

Hat sanatında imza, yazıyı yazan kişinin kimliğini yani kim tarafından yazıldığını gösteren bir nevi hattatın atmış olduğu mühürdür. Bundan dolayı da her hattat atmış olduğu imzayla diğer hattatlardan ayrılır. Başka bir ifade ile yazıların genellikle en alt kısmına atılan imza ile kime ait olduğunu öğrenmek mümkündür. Bundan dolayı da genellikle bu imzalar birbirinden farklı olarak atılmıştır.

Ancak bazen aynı dönemde yaşamış ve isim benzerliği de olan hattatların atmış oldukları imzalar birbirlerine o kadar benzer olmuş ki aradaki farkı bulmak çok zorlaşmıştır. Bu imzalar her ne kadar birbirine benzer olsa da ehil kişilerce kolaylıkla fark edilebilecek küçük de olsa farklılıklarının olduğunu ifade etmek gerekir. Bu husustaki en güzel örneklerden biri Bakkal Ârif Efendi ile aynı dönemlerde yaşamış olan ve yine Bakkal Ârif kadar meşhur olan Çarşambalı Mehmed Ârif Bey'dir.

Bakkal Ârif Efendi ile Çarşambalı Ârif Bey kısa imzalarını عارف olarak atmışlardır. Atmış oldukları imzalar birbirine benzemekle birlikte aralarındaki en belirgin fark Filibeli Bakkal Ârif Efendi imzasının üst çengelini ayn harfini çeken med harfi “elif”ten takarken, Çarşambalı Mehmed Ârif Bey, “ra” harfinden takmaktadır.¹⁴¹ Buna ek olarak Bakkal Ârif Efendi'nin imzasında “fe” harfinin gözü daha açık ve aşağı doğru iken Ârif Bey'de kapalı ve düzdür. Ayrıca “ayn” harfinin baştarafının da farklı olduğu görülmektedir.

Resim 3.70. Bakkal Ârif'in İmzası

Resim 3.71. Çarşambalı Ârif'in İmzası

¹⁴¹ Süleyman Berk, “Hattat Filibeli Bakkal Ahmed Arif Efendi”, [Elektronik Sürüm]Tarihi Kültürü ve Sanatlarıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV, İstanbul 2000, 327

Bu farkı bu şekilde belirttikten sonra Bakkal Ârif Efendi'nin yazılarında kullanmış olduğu muhtelif imzalarının örneklerini verelim. Bakkal Ârif Efendi'nin eserleri incelendiği zaman genellikle كتبه عارف imzasını tercih ettiğini görebiliriz. Kısa imza olarak bunu tercih eden Bakkal Ârif Efendi'nin uzun olarak yazdığı pek çeşitli imzaları da mevcuttur. Bakkal Ârif Efendi'nin bu imzaları bazen çok özenli ve itinalı (Bkz. Resim 3.73) bazen de gelişigüzel attığı (Bkz. Resim 3.74) görülebilmektedir.

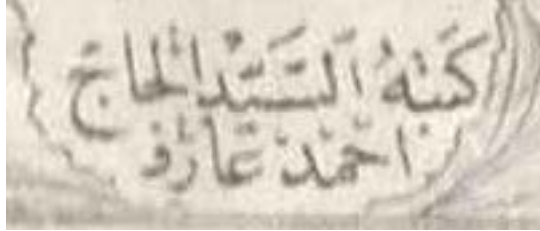

Resim 3.72. Bakkal Ârif Efendi'nin “ Ketebehu Ârif” İmzası

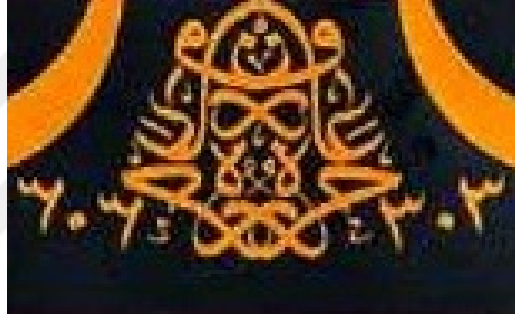

Resim 3.73. Bakkal Ârif Efendi'nin Atmış Olduğu “Ârif” İmzası

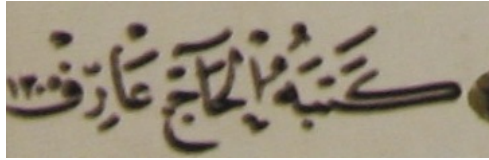
Resim 3.74. Bakkal Ârif Efendi'nin yazmış olduğu tek Kur'ân-ı Kerim'in son sayfasına atmış olduğu “ Ketebehu es-Seyyid el-Hâc Ahmed Ârif” İmzası verilmiştir.

Resim 3.74. Bakkal Ârif Efendi'nin Kur'ân-ı Kerim'e attığı İmzası

Resim 3.75. Bakkal Ârif Efendi'nin Müsenna İmzası

Resim 3.76. Bakkal Ârif Efendi'nin “Ketebehu el-Hâc Ârif” İmzası

Resim 3.77. Bakkal Ârif Efendi'nin İtinalı Attığı Bir İmzası

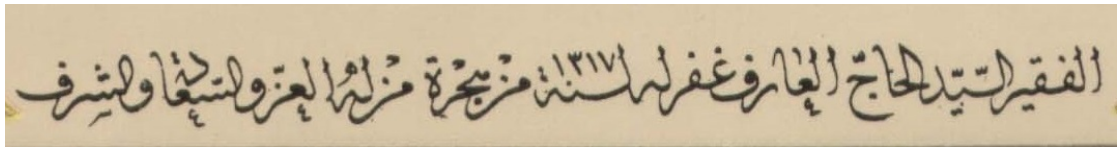
Resim 3.78. Bakkal Ârif Efendi'nin Bir Kitabeye attığı İmzası

Resim 3.79. Bakkal Ârif Efendi'nin Şehzadebaşı Camî-i Şerifi Vefa kapısı Üzerinde Bulunan Besmeleye Attığı “Ketebehu Ârif” İmzası verilmiştir.

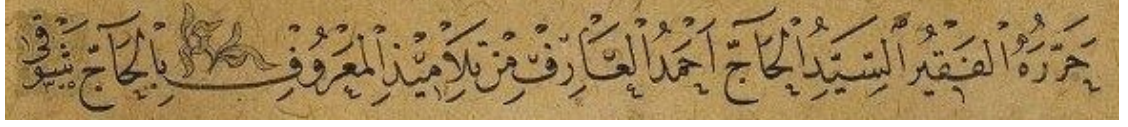
Resim 3.79. Bakkal Ârif Efendi'nin “Ketebehu Ârif” İmzası

Resim 3.80'deki imzayı Bakkal Ârif Efendi hattı icâzî ile atmıştır. İmzanın okunuşu ise şöyledir; “el-Fakîr es-Seyyid el-Hâc el-Ârif Ğufire Lehu's-Sene 1317 Min Hicre Minlehul izzu's Saadeti Veşşerîf.”

Resim 3.80. Bakkal Ârif Efendi'ye Ait Bir İmza

Bakkal Ârif Efendi, Hocası Mehmed Şevkî Efendi'ye hayatı boyunca saygı göstermiştir. Kendisine duymuş olduğu bu saygı ve sevgiyi vefatından sonra da göstermiş ve özellikle yazılarının altına onun talebesi olduğunu gösteren imzalar atarak da bunu göstermiştir. Bu imzalardan bazıları aşağıda verilmiştir. Bunlardan resim 3.82'de attığı imzanın okunuşu: “Harrarehu el-Fakîr es-Seyyid el-Hâc Ahmed el-Ârif Min Telâmîzi'l-Ma'ruf Bi'l-Hâc Şevkî”dir.

Resim 3.81. Bakkal Ârif'in Tilmiz-i Şevkî Olarak Atmış Olduğu İmza

Resim 3.82 Bakkal Ârif Efendi'nin 1312/1895 tarihinde yazmış olduğu bir yazıya atmış olduğu imzasıdır. Bu imzasında da Şevkî Efendi'nin talebesi olduğunu ifade eden notu düşüyor. Bu imzasında Bakkal Ârif Efendi, tarih ibaresini rakam olarak değil yazı olarak vermiştir.

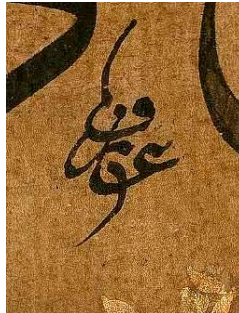

Resim 3.82. Bakkal Ârif'in Tilmiz-i Şevkî Olarak Atmış Olduğu İmza

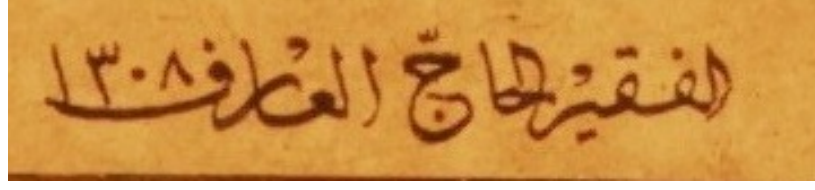
Resim 3.83'teki imza ise, Bakkal Ârif Efendi'nin celî sülüs ve sülüs olarak yazmış olduğu hilyedeki imzasıdır. İmzanın okunuşu ise şudur: “Ketebehu el-Fakîr İlâ Rabbihi'l-Kadir es-Seyyid el-Hâc Ahmed Ârif Ğufire Lehu Sene 1316.”

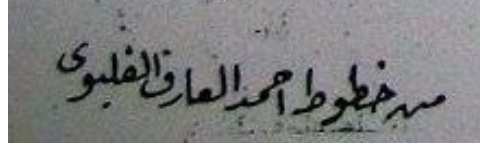
Resim 3.83. Bakkal Ârif Efendi'ye Sülüs Bir İmza

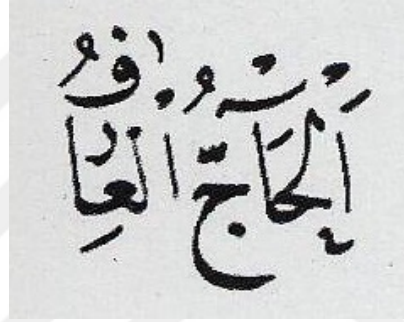
Resim 3.84. Bakkal Ârif'e Ait Sade Bir “Ârif” İmzası

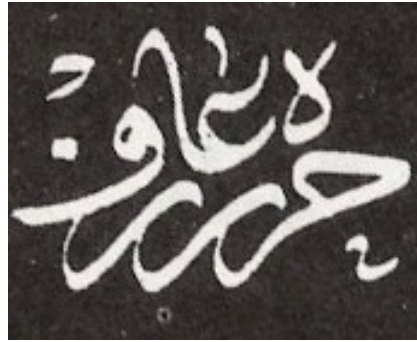
Resim 3.85. Bakkal Ârif Efendi'nin “el-Fakîr el-Hâc el-Ârif 1308” Tarihli İmzası

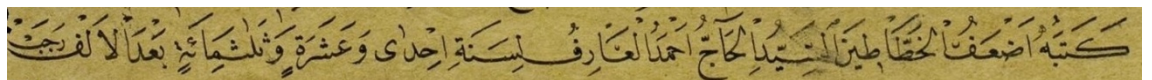
Resim 3.86. Bakkal Ârif Efendi'nin “Min Hutûti Ahmed el-Ârif el-Filibevî” Yazılı Rika İmzası

Resim 3.87. Bakkal Ârif Efendi'nin “el-Hâc el-Ârif” İmzası

Resim 3.88. Bakkal Ârif Efendi'nin “Harrarehu Ârif” Olarak Attığı İmza

Resim 3.89. “Ketebehu Ed‘afu’l-Hattâtîn es-Seyyid el-Hâc Ahmed el-Ârif Liseneti İhdâ Ve Aşera ve Selâsemietin Ba‘de Elfi Recep” yazılı imza

SONUÇ

Tarihte 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının bir sonucu olarak işgale uğrayan Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprak parçalarından daha önce devletin iskân politikası olarak götürölüp yerleştiren Müslüman aileler göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu göç hareketi Balkanlarda yaşayan pek çok ailenin sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. Kendi topraklarında sahip oldukları makamlarını, mevkilerini ve mallarını kaybeden bu insanlar Anadolu'nun değişik yerlerine hicret ederek yerleşmişler ve burada maişetlerini temine çalışmışlardır. Göç edenlerden vasıflı diyebileceğimiz âlim, sanatkâr, zanaatkâr gibilerin şehir merkezlerine yerleşimlerine izin verilirken diğerlerinin ise daha çok kırsal bölgelere yerleşimlerine izin verildiği görölmüştür. Göç eden ailelerden biri olan Hattat Ârif Efendi'nin Payitaht'a yerleşmesine izin verilmiş olması onun Filibe'de hat konusunda ne kadar maharetli olduğunu ve tanınmış olabileceğini göstermesi açısından mühimdir. Bakkal Ârif Efendi Filibe'de iken bir Kur'ân-ı Kerim yazmış olduğu halde İstanbul'a geldikten sonra bir Mushaf yazıp yazmadığı bilinmemektedir.

Filibe'den göç eden ve Saraçhanebaşı'ndaki bir eve taşınan Ârif Efendi burada maişetini temin için bir bakkal dükkânı açmıştır. Ârif Efendi İstanbul'a gelişinin ilk yıllarında muhtemelen arz talep açısından hat mesleğinden para kazanamamış veya az kazanmıştır denilebilir. Hattın merkezi olan İstanbul'da dönemin meşhur hattatlarının gölgesinde kalmış olabilir. Ârif Efendi'nin hat sanatına olan aşkı onu devrin büyük hattatı Şevkî Efendi ile karşılaştırmış ve ilerleyen yaşına rağmen Şevkî Efendi'ye talebe olmuştur. Bakkal Ârif Efendi, hocasına hayatta iken saygı ve hürmette asla kusur etmemiştir. Vefatından sonra bile hocasına göstermiş olduğu saygıyı ve vefasını yazılarının altına "Tilmiz-î Şevkî" yani "Şevkî'nin Talebesi" ibaresini atarak göstermiştir. Hat sanatı tarihinde Bakkal Ârif olarak meşhur olması ve yazının inceliklerini elde etmesi Şevkî Efendi ile olan taliminden sonra olmuştur.

O dönemin büyük hat üstadlarından ders alması neticesinde dönemin muteber hattatları arasına giren Bakkal Ârif Efendi'nin en önemli hususiyeti seriü'l-kalem bir hattat olmasıdır. Öyle yazıları vardır ki şurası da şöyle olsa denilemeyecek mükemmelliktedir. Buna karşın alelacele yazdığı ve tashih etmediği yazıları da mevcuttur. Dikkatle incelendiği zaman Bakkal Ârif Efendi'nin özenli ve itinalı

yazılarının alelacele yazılarından ayrılması son derece kolaydır. Şaheser yazıları hem yazı hem istif açısından mükemmel iken, acele ve özentisiz yazılarının ise istif ve yazı kalitesi açısından daha düşük olduğu görülmektedir. Alelacele yazmış olduğu yazılarını istiflerinden anlamak mümkündür. Bu tür yazıların başında harf ve ibareler açık bir şekilde yazılmışken geri kalan kısımların yazının sonuna istiflendiği görülmektedir. Bakkal Ârif Efendi'nin yazıları arasında mezar taşı yazıları oldukça fazla yer tutmaktadır. Mezar taşı yazma konusunda, kalıp çıkarmadan doğrudan mezar taşına yazacak kadar maharet sahibi bir hattattır.

Bakkal dükkânında bile hat ile olan meşguliyetini hiç bir şekilde aksatmayan Ârif Efendi, bakkallığı bıraktıktan sonra Salı günleri Nuruosmaniye'de, Cuma günleri de Saraçhanebaşı'ndaki evinde sülüs-nesih hat dersleri vermiştir. Derslerini hiç bir durumda terk etmeyen Bakkal Ârif Efendi talebelerine karşı da son derece müşfikti.

Hat sanatında özellikle sülüs-nesih ile yazılmış pek çok levhası, murakkâ, mezar taşı bulunan Bakkal Ârif Efendi'nin en çok yazdığı eserleri arasında hilyeler önemli yer tutmaktadır. Pek çok özel koleksiyonda, müzede ve camide Bakkal Ârif Efendi'ye ait bir hilyeye rastlamak mümkündür. Bu hilyelerden biri 2008 yılında bir koleksiyoncu tarafından altı yüz bin lira gibi bir para ile satın alınarak bu güne kadar satılan en yüksek fiyatlı hilye olma özelliğini taşımaktadır.

Bakkal Ârif Efendi'nin hat sanatının şaheserleri arasına kattığı yazılarından biri de Şehzadebaşı Camii Vefa Kapısı üzerine yazmış olduğu celî sülüs Besmele'dir. Hem bu caminin kapısındaki Besmele hem diğer celî sülüs oklu Besmelelerinin ok kısmını Bakkal Ârif Efendi'nin genellikle kısa yaptığı görülmektedir. İlerleyen yaşına rağmen ikinci kez yazı meşkine başlayarak hayatının her aşamasında yazıya önem verdiğini gösteren Bakkal Ârif Efendi, yüzlerce eser verdiği gibi Aziz Efendi, Necmeddin Okyay, yazdığı tefsir ile şöhret bulmuş Elmalılı Hamdi Efendi gibi çok kıymetli ve değerli talebeler yetiştirerek bu sanatın nesilden nesile aktarılmasına katkıda bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Berk, Süleyman, “Hattat Filibeli Bakkal Ahmed Arif Efendi”, [Elektronik Sürüm] *Tarihi Kültürü ve Sanatlarıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV*, İstanbul 2000.
- Bilen, Yusuf, *Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Eokolü*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- _____, “Kur’ân’ı Kerim’de Tevafuk”, *Atatürk Üniversitesi GSED*, sayı 32, Erzurum 2014.
- Can, F. Zehra, “93 Harbinin Mağduru, İstanbul’un Gururu Hattat Bir Bakkal”, *Yedikta*, Sayı 95, (Temmuz 2016).
- Derman, M. Uğur, “Ârif Efendi, Filibeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.
- _____, “Hilye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, 18.
- _____, *Ömrümün Bereketi: 1*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2011.
- Duman, İlkey, *Balkanlardan Anadolu’ya Yapılan göçler, Osmanlı İskan Politikaları ve Göçmen Yerleşimleri*, [Elektronik Sürüm] (Yüksek Lisans), Yıldız Teknik Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüplü Hattatlar*, (Neş.) Süleyman Berk, Mask Matbaa, İstanbul 2009.
- <https://hattatlarsofasi.com/aklam-i-sitte-hattatlari/arif-hikmet-bey/> [Erişim Tarihi] 12/02/2017.
- <http://www.osmanlipadisahlari.gen.tr/osmanli-rus-savasi.html> [Erişim Tarihi], 20/05/2017.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Keskioğlu, Osman, *Bulgaristan’da Müslümanlar ve İslam Eserleri*, Turan neşriyat, İstanbul 1970.
- Kılıç, Filiz, Bülbül, Tuncay, *93 Harbinden Kıbrıs Barış Harekâtına Nevşehirli Şehitler*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, Nevşehir 2016.

Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 1947.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984.

Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, I-II, İstanbul 1978.

Serin, Muhittin, *Hattat Aziz Efendi*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999.

Yazır, M. Bedrettin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1981.

Yılmaz, Abdulkadir, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları*, Damla Yayınevi, İstanbul 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatih Sultan DEMİR
Doğum Yeri ve Tarihi	Ömerli-1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı -Öğretmen
İletişim	
E-Posta Adresi	hattat_fatih Sultan@hotmail.com
Tarih	28/06/2017